Syrjintäselvitys 2010

Syrjintä koulutuksessa ja vapaa-ajalla:

Erityistarkastelussa seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuuluvien nuorten syrjintäkokemukset toisen asteen oppilaitoksissa

Kari Huotari, Sinikka Törmä ja Kati Tuokkola

Yhdenvertaisuus
Sisäasiainministeriön julkaisu 11/2011

Syrjintäselvitys 2010

SYRJINTÄ KOULUTUKSESSA JA VAPAA-AJALLA:

Erityistarkastelussa seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuuluvien nuorten syrjintäkokemukset toisen asteen oppilaitoksissa

Kari Huotari
Sinikka Törmä
Kati Tuokkola

Julkaisija: Sisäasiainministeriö
Copyright: Sisäasiainministeriö

Kari Huotari
Sinikka Törmä
Kati Tuokkola

Syrjintä koulutuksessa ja vapaa-ajalla: Erityistarkastelussa seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuuluvien nuorten syrjintäkokemukset toisen asteen oppilaitoksissa
Sisäasiainministeriön julkaisut 11/2011

ISBN 978-952-491-551-9 (paino)
ISBN 978-952-491-552-6 (pdf)
ISSN 1236-2840

Kannen ulkoasu: Hahmo Design Oy
Paino: Kopijyvä Oy
Jyväskylä 2011

Syrjintä koulutuksessa ja vapaa-ajalla tutkimus on rahoitettu sisäasiainministeriön Syrjinnän seuranta -hankkeesta.

SISÄASIAINMINISTERIÖ

KUVAILULEHTI

Julkaisun päivämäärä
15.3.2011

Tekijät (toimielimestä, toimielimen nimi, puheenjohtaja, sihteeri)	Julkaisun laji
Kari Huotari Sinikka Törmä Kati Tuokkola	Tutkimus
	Toimeksiantaja Syrjinnän seurantaryhmä
	Toimielimen asettamispäivä 27.8.2008 SM 107:00/2008

Julkaisun nimi (myös ruotsinkielisenä)

SYRJINTÄ KOULUTUKSESSA JA VAPAA-AJALLA: Erityistarkastelussa seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuuluvien nuorten syrjintäkokemukset toisen asteen oppilaitoksissa

Julkaisun osat

Tiivistelmä

Tässä raportissa tarkastellaan syrjintää koulutuksen ja vapaa-ajan alueilla vuonna 2010. Raporttiin sisältyy yleinen syrjinnän ilmenemistä tilastoissa ja tutkimuksissa koskeva osuus sekä erityinen uutta tietoa tuova empiirinen tutkimusosuus, joka käsittelee seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuuluvien nuorten syrjintäkokemuksia toisen asteen oppilaitoksissa. Selvitys perustuu seuraaviin aineistoihin: viranomaistilastot ja -kertomukset, aiemmat tutkimukset, kysely seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuuluville nuorille (n=636), nuorten haastattelut (n=5) ja omat tarinat (n=4).

Tulosten perusteella syrjintä koulutuksessa ja vapaa-ajalla näkyy virallisissa tilastoissa ja viranomaispäätöksinä vain harvoin kun taas tutkimusten mukaan vähemmistöryhmiin kuuluvilla henkilöillä on runsaasti syrjintäkokemuksia. Tämä ristiriita kertonee käytettävissä olevien syrjinnän suojakeinojen heikosta vastaavuudesta syrjintää kokeneiden tarpeisiin. Tarvitaan kevyempiä matalalla kynnyksellä toimivia syrjinnän suojamenettelyjä, jotka mahdollistavat tapausten eteenpäin viemisen ja kuulluksi tulemisen.

Noin 36 % kyselyyn vastanneista nuorista oli ollut jossain vaiheessa koulu-uraansa kiusaamisen kohteena seksuaali- tai sukupuolivähemmistöön kuulumisensa vuoksi. Huonoin tilanne oli sukupuolivähemmistöjen edustajilla. Kiusaajat olivat yleensä toisia oppilaita, mutta myös kouluhenkilökunnan taholta koettiin samantyyppistä kohtelua tai kiusaamisen hiljaista hyväksyntää. Vaikeimmaksi vastaajat kokivat seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjen lähes täydellisen ignoroinnin opetuksessa, oppimateriaaleissa ja koulukäytännöissä.

Tulosten perusteella on välttämätöntä saada aikaan koulukohtaiset, kaikkia koulutustasoja koskevat, yhdenvertaisuus- ja tasa-arvosuunnitelmat, joiden laadintaa ja laatua myös seurataan. Suunnitelmiin tulee kirjata selkeästi kaikkien vähemmistöryhmien yhtäläiset oikeudet sekä toimet, joiden avulla yhdenvertaisuus koulussa aiotaan turvata. Nykyiset opetussuunnitelmat ja oppimateriaalit kaipaavat uudistusta, joka tuo vähemmistöryhmät näkyviksi. Opetuksessa tulisi olla lähtökohtana ihmisten ja yhteiskunnan monimuotoisuus. Myös seksuaalisen suuntautumisen ja sukupuolen moninaisuus tulee tuoda selkeästi esiin. Samoin on tarpeen lisätä eri vähemmistöryhmiä ja niiden yhdenvertaisia oikeuksia koskevaa tietoa kouluhenkilökunnan sekä nuorten kanssa vapaa-ajalla työskentelevien ammattiryhmien perus- ja täydennyskoulutukseen.

Avainsanat (asiasanat)

Yhdenvertaisuus, syrjintä, koulutus, vapaa-aika, seksuaali- ja sukupuolivähemmistöt

Muut tiedot

Sähköisen julkaisun ISBN 978-952-491-552-6 (PDF), www.intermin.fi/julkaisut TAI www.yhdenvertaisuus.fi

Sarjan nimi ja numero	ISSN	ISBN
Sisäasiainministeriön julkaisut 11/2011	1236-2840	978-952-491-551-9

Kokonaissivumäärä	Kieli	Hinta	Luottamuksellisuus
159	suomi	maksuton	julkinen

Jakaja	Kustantaja
Sisäasiainministeriö	Sisäasiainministeriö

INRIKESMINISTERIET

PRESENTATIONSBLAD

Utgivningsdatum
15.3.2011

Författare (uppgifter om organet: organets namn, ordförande, sekreterare)	Typ av publikation
Kari Huotari Sinikka Törmä Kati Tuokkola	Undersökning
	Uppdragsgivare Uppföljiningsgruppen för diskriminering
	Datum för tillsättandet av organet 27.8.2008 SM 107:00/2008

Publikation (även den finska titeln)
DISKRIMINERING I UTBILDNING OCH PÅ FRITIDEN: Särskild granskning av erfarenheter av diskriminering bland ungdomar som hör till sexuella och könsminoriteter i läroanstalter på andra stadiet

Publikationens delar

Referat

Denna rapport granskar diskriminering på områdena utbildning och fritid under 2010. Rapporten består av en allmän sektion om diskriminering enligt statistik och forskning samt en särskild empirisk forskningssektion som för fram ny information och som behandlar erfarenheter av diskriminering bland ungdomar som hör till sexuella eller könsminoriteter i läroanstalter på andra stadiet. Följande material ligger till grund för utredningen: myndighetsstatistik och -berättelser, tidigare forskning, en enkät bland ungdomar som hör till sexuella och könsminoriteter (n=636), intervjuer med ungdomar (n=5) och deras egna berättelser (n=4).

Resultaten visar att diskriminering i utbildning och på fritiden sällan förekommer i den officiella statistiken och som myndighetsbeslut medan forskningen tyder på att personer som hör till minoritetsgrupper har många erfarenheter av diskriminering. Denna motsägelse kan tyda på att de tillgängliga skyddsmetoderna mot diskriminering inte överensstämmer med behoven bland personer som utsatts för diskriminering. Det behövs lättare skyddsmetoder mot diskriminering och tröskeln måste vara lägre för att göra det möjligt för fallen att föras vidare och bli hörda.

Ungefär 36 procent av ungdomarna som deltog i enkäten hade i något skede under sin skoltid utsatts för mobbning på grund av att de tillhör en sexuell eller en könsminoritet. Värst var läget för personer som tillhör en könsminoritet. Mobbarna var i allmänhet andra elever, men man upplevde även likartad behandling eller ett tyst godkännande av mobbningen från skolpersonalen. Det som deltagarna upplevde som värst var att sexuella och könsminoriteter nästan helt ignorerades i undervisningen, läromedlen och i skolans sedvänjor.

Resultaten visar att det är nödvändigt att få till stånd skolspecifika planer för likabehandling och jämställdhet på alla utbildningsnivåer och att följa utarbetandet av och kvaliteten på dessa. I planerna ska det tydligt skrivas in att alla minoritetsgrupper har samma rättigheter samt med vilka åtgärder man ämnar trygga likabehandlingen i skolan. De nuvarande läroplanerna och läromedlen är i behov av en förnyelse som gör minoritetsgrupperna synliga. Människans och samhällets mångfald bör vara utgångspunkten i undervisningen. Även sexuell läggning och könets mångsidighet ska tydligt föras fram. Samtidigt måste det finnas mer information om de olika minoritetsgrupperna och deras rätt till likabehandling i grund- och kompletteringsutbildningen för skolpersonalen och för yrkesgrupperna som arbetar med ungdomarna på fritiden.

Nyckelord
Likabehandling, diskriminering, utbildning, fritid, sexuella minoriteter

Övriga uppgifter
Elektronisk version, 978-952-491-552-6 (PDF), www.intermin.fi/publikationer

Seriens namn och nummer		ISSN	ISBN
Inrikesministeriets publikation 11/2011		1236-2840	978-952-491-551-9
Sidoantal	Språk	Pris	Sekretessgrad
159	finska	avgiftsfri	offentlig
Distribution		Förläggare/utgivare	
Inrikesministeriet		Inrikesministeriet	

MINISTRY OF THE INTERIOR

DESCRIPTION

Date of publication
15.3.2011

Authors (name, chairman and secretary of the body)
Kari Huotari
Sinikka Törmä
Kati Tuokkola

Type of publication
Study

Commissioned by
Discrimination Monitoring Group

Body appointed on
27.8.2008 SM 107:00/2008

Name of publication
DISCRIMINATION IN EDUCATION AND LEISURE TIME: with special focus on discrimination experienced by young people belonging to sexual and gender minorities who study at the upper secondary education

Parts

This report examines discrimination in the domains of schooling and leisure time activities in 2010. The report includes two sections: a general overview of the prevalence of discrimination as it appears in statistics and research as well as unique empirical research that brings new information to light. This latter section deals with the discrimination that young people who belong to sexual and gender minorities have experienced at institutions of upper secondary education. The report is based on the following data sources: official statistics and accounts, previous studies, a questionnaire administered to young people belonging to sexual and gender minorities (n=636), interviews with some of these young people (n=5) and personal stories (n=4).

The results indicate that, while discrimination at school and during extracurricular activities rarely appears in official statistics and the decisions handed down by officials, studies indicate that people who belong to minority groups have ample experiences with discrimination. Presumably this discrepancy indicates a weak correspondence between the available safeguards against discrimination and their capacity to meet the needs of those who experience discrimination. There is a need for lighter, lower-threshold anti-discrimination safeguards that would facilitate taking matters further and ensuring that those who are discriminated against are heard.

Approximately 36% of those young people who responded to the questionnaire have at some point in their school life been the target of bullying due to their belonging to a sexual or gender minority. The situation was worst among representatives of gender minorities. Those doing the bullying are generally other students, but similar treatment or tacit approval of the bullying was also experienced at the hands of school staff. What the respondents experienced as most difficult was the near-absolute ignoring of sexual and gender minorities in teaching, teaching material, and school practices.

The results indicate that it is essential to establish school-specific non-discrimination and equality plans that apply to all levels of education. The drawing up and and quality of these plans needs to be monitored, and the plans would need to clearly state the equal rights of all minority groups as well as the actions through which non-discrimination would be ensured at the school. Current syllabi and course material require renewal in a way that would make minority groups visible; individual and societal diversity should be a basic premise of instruction. Sexual orientation and gender diversity should also be specifically mentioned. Similarly, it is necessary to add information on various minority groups and their equal rights to the basic and continuing education offered to school staff and to those professions who work with youth during extracurricular activities.

Keywords
Equality, discrimination, education, leisure time, sexual minorities

Other information
ISBN number for online version: 978-952-491-552-6 (PDF), available at www.intermin.fi or www.equality.fi

Name of series and number of publication		ISSN	ISBN
Ministry of the Interior publication 11/2011		1236-2840	978-952-491-551-9
Number of pages	Language	Price	Confidentiality rating
159	Finnish	free	public
Distributed by		Published by	
Ministry of the Interior		Ministry of the Interior	

Sisältö

JOHDANTO ... 8
I YLEINEN OSA: SYRJINTÄ KOULUTUKSESSA JA VAPAA-AJALLA VIRALLISTEN LÄHTEIDEN JA TUTKIMUSTEN PERUSTEELLA ... 10

1 Syrjinnän kiellon soveltamisala koulutuksessa ja vapaa-ajalla ... 10
2 Syrjintä koulutuksessa ja vapaa-ajalla laillisuusvalvojien kertomusten ja tuomioistuintilastojen valossa ... 15
2.1 Syrjinnän esiin tulo aluehallintoviranomaisten kautta ... 16
2.2 Syrjinnän esiin tulo ylimpien laillisuusvalvojien kautta ... 17
2.3 Syrjinnän esiin tulo hallinto-oikeuksien kautta ... 18
2.4 Syrjinnän esiin tulo tasa-arvovaltuutetun kautta ... 19
2.5 Etnisen syrjinnän esiin tulo syrjintälautakunnan ja vähemmistövaltuutetun kautta ... 19
2.6 Syrjinnän esiin tulo rikostilastojen ja käräjäoikeuksien tilastojen kautta ... 24
3 Syrjintä koulutuksessa ja vapaa-ajalla tutkimusten valossa ... 29
3.1 Syrjintäilmiön laajuus ... 29
3.2 Syrjintä- ja kiusaamiskokemukset ... 30
3.3 Vähemmistöryhmien kokema syrjintä ... 35

II EMPIIRINEN OSA: SEKSUAALI- JA SUKUPUOLI-VÄHEMMISTÖIHIN KUULUVIEN NUORTEN SYRJINTÄKOKEMUKSET TOISEN ASTEEN OPPILAITOKSISSA ... 45

4 Tutkimuksen toteuttaminen ja siihen osallistuneet nuoret ... 45
4.1 Aineistojen muodostaminen ... 45
4.2 Kyselyyn vastannet nuoret ... 47
5 Nuorten käsitykset ja kokemukset syrjinnästä koulussa ... 51
5.1 Yleinen suhtautuminen seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin koulussa ... 51
5.2 Kiusaamisen ilmeneminen ja sen muodot ... 60
5.3 Omakohtaiset kokemukset syrjinnästä ... 62
Nimittelyn kohteeksi joutuminen ... 63
Kiusaamisen uhan kokeminen ... 64
Eristäminen muista ... 65
”Seksihulluksi” leimaaminen ... 68
Salaaminen ja kaapissa pysytteleminen ... 71
Konfliktit ja väkivalta ... 75

Sairaaksi ja syntiseksi leimaaminen ... 77
Opettajien ja muun henkilökunnan taholta koettu vitsailu, vähättely ja vaikeneminen ... 79
Koulutukseen pääsyssä ja opetuksen saannissa koettu syrjintä ... 84
Mitä itse on tehnyt koettuaan syrjintää ja mihin se on johtanut? ... 89

6 Seksuaali- tai sukupuolivähemmistöön kuulumisen merkitys nuoren koulutuksen kannalta ... 93
Ammatti- tai uravalintaan koulujärjestelmän taholta saatu apu ... 96
Suurempiin kaupunkeihin ja eroon kouluaikaisista kiusaajista ... 98
Seksuaali- tai sukupuolivähemmistöön kuulumisen vaikutus ammatti- ja uravalintaan ... 102
7 Nuorten käsitykset seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjen syrjinnän ehkäisystä koulussa ... 108
Opettajien kouluttaminen tukemaan ja puuttumaan ... 108
Asioista avoimesti puhuminen ... 109
Harhaanjohtavien ja vääristyneiden käsitysten oikaiseminen ... 110
Homottelun lopettaminen ... 111
Heteronormatiivisuuden purkaminen ... 112
Kampanjat, tietoiskut ja syrjinnän ehkäisysuunnitelmat kouluihin ... 116

III POHDINTA JA KEHITTÄMISEHDOTUKSET ... 119

8 Tarkastelun lähtökohdat ... 119
9 Virallisen tiedon ja tutkimustiedon kohtaamattomuus ... 121
10 Syrjinnän torjunta ja koulun arki ... 124
11 Koulun vastuun vahvistaminen ja syrjintään puuttumisen valmiuksien lisääminen ... 127
12 Seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuuluvien nuorten syrjinnän erityisyys ... 128
13 Seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuuluvien nuorten syrjinnän ehkäisy ... 133

LÄHTEET ... 137
Liite 1. Sukupuoli- ja seksuaalivähemmistöihin liittyvät käsitteet ja arviot heidän lukumäärästään ... 143
Liite 2. Kyselyn ja haastatteluiden toteuttaminen sekä omien tarinoiden kirjoittaminen ... 145
Liite 3. Tiedote Syrjintäselvityksestä ... 148
Liite 4. Kysely seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuuluvien 16-30-vuotiaiden syrjintäkokemuksista toisen asteen oppilaitoksissa ... 150

JOHDANTO

Sisäasiainministeriön asettama syrjinnän seurantaryhmä teettää vuosittain selvityksen Suomessa eri elämän alueilla ilmenevästä syrjinnästä. Vuonna 2010 selvitys tehtiin koulutuksen ja vapaa-ajan alueilta. Selvitys koostuu kahdesta osuudesta. Ensimmäisessä osuudessa (luvut 1-2) luodaan katsaus syrjintään koulutuksessa ja vapaa-ajalla yhtäältä tilastojen ja oikeustapausten, eli niin sanotun virallisen syrjintätiedon, ja toisaalta tuoreimpien tutkimusten (luku 3) perusteella. Toinen osuus sisältää empiirisen, uutta aineistoa tuottavan tutkimuksen (luvut 4-7). Se käsittelee seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjen kokemaa syrjintää koulutuksessa. Kohteena ovat seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuuluvat 16-30-vuotiaat nuoret ja heidän syrjintäkokemuksensa toisen asteen oppilaitoksissa.

Nyt käsillä olevassa raportissa vastataan toimeksiannon mukaisesti seuraaviin pääkysymyksiin:

Miten koulutuksen ja vapaa-ajan alueilla säädellään ja valvotaan syrjintää?

Missä määrin viranomaisten tietoon tulee syrjintätapauksia, eli kuinka paljon oikeussuojakeinoja käytetään?

Mitä tehdyt tutkimukset kertovat syrjinnän ilmenemisestä ja syrjintäkokemuksista koulutuksessa ja vapaa-ajalla? Vastaako tutkimusten kautta välittyvä kuva viranomaistietojen antamaa kuvaa?

Missä määrin ja millaista syrjintää erityistarkasteluun otettujen sukupuoli- ja seksuaalivähemmistöjen edustajat kokevat toisen asteen oppilaitoksissa? Miten kokemus suhteutuu viranomaistietoihin ja vastaavatko käytettävissä olevat oikeussuojakeinot syrjintää kokeneiden tarpeisiin?

Lähestymistapana tässä tutkimuksessa on tuoda esiin erityisesti koulumaailmassa tapahtuvaa syrjintää sekä syrjintää, jota esiintyy vapaa-ajalla nuorten vertaisyhteisöissä. Syrjintää tarkastellaan eri perusteiden mukaan siltä osin, kuin siitä on saatavilla tutkimustietoa. Selvityksessä tuodaan myös koulukiusaaminen aiempaa selkeämmin syrjintäkeskustelun keskiöön. Selvitys on samalla puheenvuoro ja keskustelunavaus siitä, missä määrin syrjintäkäsitteistö tulisi ulottaa myös lähtökohtaisesti tasavertaisiin suhteisiin. Onko kysymys syrjinnästä, kiusaamisesta vai häirinnästä ja onko määritelmällä kokijan kannalta edes oleellista

merkitystä? Entä muuttuuko asetelma silloin, kun ympäristönä on koulun kaltainen instituutio, joka kokoaa moninaisuutta yhteen paikkaan osaksi pakkoon perustuen? Tullaanko tässä lähemmäksi perinteistä juridista syrjinnän määritelmää? Missä kulkee raja vertaisten välisen häirinnän ja instituution mahdollisesti hiljaa siunaaman syrjinnän välillä?

Selvityksen empiirisen osan aineistot ovat 1) toisen asteen koulutuksessa tutkimusajankohtana oleville ja aiemmin olleille 16-30-vuotiaille seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuuluville nuorille osoitettu sähköinen kysely ja sitä täydentävät 2) omat tarinat sekä 3) haastattelut. Aineistot on koottu vuoden 2010 toukokuun ja lokakuun välisenä aikana. Kerättyjen empiiristen aineistojen erityinen anti on siinä, että tässä tutkimuksessa kysytään nuorilta (valtaosa vastanneista 16-17-vuotiaita) ja vielä opiskelemassa olevilta seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuuluvilta henkilöiltä heidän kokemuksiaan koulutuksen yhteydessä esiintyvästä syrjinnästä. Aiemmat tutkimukset ovat yleensä keskittyneet näiden vähemmistöryhmien osalta ensisijaisesti aikuisten syrjintäkokemuksiin ja niihinkin useimmiten vain jonkin muun tutkimusaiheen ohessa asiaa sivuten.

Selvityksen on tehnyt sisäasiainministeriön toimeksiannosta työryhmä, johon ovat kuuluneet VTT Kari Huotari ja VTT Sinikka Törmä Referenssi Oy:stä sekä YTM Kati Tuokkola (Kati Tuokkola TMI). Työtä ovat ohjanneet tilaajan edustajina ylitarkastaja Panu Artemjeff ja erityisasiantuntija Sinikka Keskinen sisäasiainministeriön oikeusyksiköstä. Tutkijat kiittävät heitä saamastaan tuesta ja arvokkaista neuvoista. Kiitos rakentavista kommenteista myös syrjinnän seurantaryhmän jäsenille sekä VTT Jukka Lehtoselle ja FM Teppo Heikkiselle.

I YLEINEN OSA: SYRJINTÄ KOULUTUKSESSA JA VAPAA-AJALLA VIRALLISTEN LÄHTEIDEN JA TUTKIMUSTEN PERUSTEELLA

1 Syrjinnän kiellon soveltamisala koulutuksessa ja vapaa-ajalla

Syrjintä määritellään yleisellä tasolla ihmisten välisiin eroihin perustuvaksi ei-hyväksyttäväksi erotteluksi (Scheinin 1996). Timo Makkosen (2003) mukaan syrjinnästä tekee erityisen vakavan ilmiön se, että se tavallisesti perustuu sellaisiin henkilön ominaisuuksiin, joihin hän ei voi vaikuttaa, kuten etniseen tai rodulliseen alkuperään, sukupuoleen, ikään, seksuaaliseen suuntautumiseen tai vammaisuuteen. Syrjintä kohdistuu siten henkilön identiteetin kannalta olennaisen tärkeisiin alueisiin. Syrjinnän seuraukset ovat sen mukaisia: syrjinnän on todettu olevan yhteydessä esimerkiksi vieraantumiseen, syrjäytymiseen, radikalisoitumiseen ja psyykkiseen pahoinvointiin. Syrjinnän vastustaminen määritellään yhdenvertaisuuden puolustamiseksi, pyrkimykseksi siihen, että ihmis- ja perusoikeudet sekä tasa-arvoinen ja oikeudenmukainen kohtelu toteutuvat jokaisen ihmisen kohdalla. (Lepola ym. 2007, 9.)

Syrjintä on kielletty lukuisissa kansainvälisissä sopimuksissa ja kansallisissa laeissa. Suomen syrjintäkieltoja koskeva lainsäädäntö pohjautuu kansainvälisiin ihmisoikeussopimuksiin[1]. Kansallisessa lainsäädännössä syrjinnän kielto ja yhdenvertaisuuden vaatimus sisältyvät useisiin soveltamisalaltaan erilaisiin säädöksiin. Yleisesti sovellettavia säädöksiä ovat Suomen perustuslaki, Suomen rikoslaki, yhdenvertaisuuslaki sekä Laki naisten ja miesten välisestä tasa-arvosta. Nämä lait koskevat myös koulutuksen ja vapaa-ajan elämänalueita. Lisäksi on olemassa esimerkiksi eri koulutustasoja koskevia erityissäädöksiä, jotka niin ikään kieltävät syrjinnän.

Yhdenvertaisuuden vaatimus on vahvistettu **Suomen perustuslaissa** (731:1999), jonka 6 §:ssä säädetään, että ketään ei saa ilman hyväksyttävää pe-

[1] *Kuten Kansalaisoikeuksia ja poliittisia oikeuksia koskeva yleissopimus (SopS 7-8/1976), Euroopan ihmisoikeussopimus (SopS18-19/1990), Euroopan sosiaalinen peruskirja ja Kansainvälisen työjärjestön (ILO) yleissopimus nro 111. Koulutuksen kannalta on merkittävä YK:n taloudellisia, sosiaalisia ja sivistyksellisiä oikeuksia koskeva kansainvälinen yleissopimus (TSS-sopimus). Suomi on myös allekirjoittanut vammaisten oikeuksista 3.5.2008 voimaan astuneen YK:n yleissopimuksen, mutta sen ratifiointi on Suomessa kesken. Sopimuksessa vahvistetaan jo ennestään vammaisille kuuluvia ihmisoikeuksia kuten liikkumisvapautta sekä oikeutta koulutukseen ja työssäkäyntiin. Sopimus sisältää mm. vammaisten ihmisten oikeuden elinikäiseen oppimiseen ja opetuksen saamiseen yleisessä koulutusjärjestelmässä yhdenvertaisesti muiden kanssa. Heillä on oikeus yksilöllisen tukeen oppimisen edistämiseksi. (ks. esim. Yhdenvertaisuuden puolesta syrjintää… 2004)*

rustetta asettaa eri asemaan sukupuolen, iän, alkuperän, kielen, uskonnon, vakaumuksen, mielipiteen, terveydentilan, vammaisuuden tai muun henkilöön liittyvän syyn perusteella. Yhdenvertaisuusperiaatteen ydinsisältö on vaatimus oikeudellisesta yhdenvertaisuudesta ja tätä täydentävä syrjintäkielto. Näiden vaatimusten lisäksi perustuslain 6§ sisältää vaatimuksen lasten kohtelemisesta tasa-arvoisesti yksilöinä ja vaatimuksen sukupuolten välisen tasa-arvon edistämisestä.

Syrjintä on yksiselitteisesti kielletty myös **rikoslaissa** (578/1995). Rikoslain 11 luvun 11 §:ssä todetaan: ”joka elinkeinotoiminnassa, ammatin harjoittamisessa, yleisönpalvelussa, virkatoiminnassa tai muussa julkisessa tehtävässä taikka julkista tilaisuutta tai yleistä kokousta järjestettäessä ilman hyväksyttävää syytä 1) ei palvele jotakuta yleisesti noudatettavilla ehdoilla, 2) kieltäytyy päästämästä jotakuta tilaisuuteen tai kokoukseen tai poistaa hänet sieltä taikka 3) asettaa jonkun ilmeisen eriarvoiseen tai muita olennaisesti huonompaan asemaan rodun, kansallisen tai etnisen alkuperän, ihonvärin, kielen, sukupuolen, iän, perhesuhteiden, sukupuolisen suuntautumisen, perimän, vammaisuuden tai terveydentilan taikka uskonnon, yhteiskunnallisen mielipiteen, poliittisen tai ammatillisen toiminnan tai muun näihin rinnastettavan seikan perusteella, on tuomittava, jollei teko ole rangaistava työsyrjintänä, syrjinnästä sakkoon tai vankeuteen enintään kuudeksi kuukaudeksi.” Työsyrjintä on erikseen kriminalisoitu rikoslain 47 luvun 3 §:ssä. Lisäksi on huomattava, että rikoslain syrjintäsäännös ei koske yksityishenkilöiden välisiä suhteita.

Vuoden 2004 alusta voimaan tullut **yhdenvertaisuuslaki** (21/2004) sisältää kaikki perustuslaissa säädetyt kielletyt syrjintäperusteet. Lailla toimeenpantiin Euroopan Unionin neuvoston direktiivit etniseen alkuperään perustuvasta syrjinnästä ja työsyrjinnästä. Lain 6§:n 1 momentti sisältää syrjinnän kiellon: ”Ketään ei saa syrjiä iän, etnisen tai kansallisen alkuperän, kansalaisuuden, kielen, uskonnon, vakaumuksen, mielipiteen, terveydentilan, vammaisuuden, sukupuolisen suuntautumisen tai muun henkilöön liittyvän syyn perusteella.” Sen sijaan syrjintäkiellossa ei nimenomaisesti viitata niin sanottuun moniperusteiseen syrjintään. Se tarkoittaa tilannetta, jossa ihminen kokee syrjintää useammasta kuin yhdestä syystä, toisinaan jopa samanaikaisesti. Yhdenvertaisuuslaissa ei erikseen mainita syrjintäperusteina ammatillista toimintaa eikä perhesuhteita. Palvelujen tarjontaan ja saantiin liittyvä syrjintä kielletään ainoastaan etnisen alkuperän perusteella. (Lundström ym. 2008).

Yhdenvertaisuuslain 4 § sisältää viranomaisten velvollisuuden edistää yhdenvertaisuutta. Viranomaisten tulee erityisesti muuttaa niitä olosuhteita, jotka estävät yhdenvertaisuuden toteutumista. Erikseen laissa mainitaan etniset ryhmät: "Etnisen yhdenvertaisuuden edistämiseksi viranomaisten tulee laatia suunnitelma (yhdenvertaisuussuunnitelma) siinä laajuudessa kuin kunkin viranomaisen toiminnan luonne sitä vaatii." Yhdenvertaisuuslain 5 §:ssä säädetään myös vammaisen henkilön työllistymis- ja kouluttautumisedellytysten parantamisesta. Yhdenvertaisuuden edistämiseksi koulutuksen järjestäjän on tarvittaessa ryhdyttävä kohtuullisiin toimiin vammaisen henkilön työhön tai koulutukseen pääsemiseksi, työssä selviämiseksi ja työuralla etenemiseksi.

Koulutus tarkoittaa yhdenvertaisuuslaissa sekä yleissivistävää että ammatillista koulutusta. Syrjintäkielto kohdistuu koulutuksen järjestäjään sekä julkisella että yksityisellä sektorilla. Soveltamisalan ulkopuolelle rajataan koulutuksen tavoitteet, sisältö ja koulutusjärjestelmä. Koulutusta ja opetusta järjestävien yhteisöjen menettely on kiellettyä syrjintää, jos henkilöä kohdellaan epäsuotuisammin kuin jotakuta toista tai hän joutuu epäedulliseen asemaan vertailun kohteena oleviin nähden opiskelijavalinnoissa, valintamenettelyissä, opintosuoritusten arvioinnissa tai kurinpitoon liittyvissä menettelyissä (Lundström ym. 2008). Koulutuksen alueella Yhdenvertaisuuslaki on yleisestä luonteestaan huolimatta siis joiltain osin soveltamisalaltaan rajattu.

Oppilasvalintapäätökset yleissivistävään tai ammatilliseen koulutukseen, mukaan lukien erikoistumiskoulutukseen, uudelleenkoulutukseen ja täydennyskoulutukseen, eivät saa olla syrjiviä. Syrjintäkielto koskee myös opintosuoritusten arviointia sekä oppilaiden ja opiskelijoiden kurinpitoa. (Yhdenvertaisuuden puolesta syrjintää … 2004.)

Erikseen on säädetty **laki naisten ja miesten välisestä tasa-arvosta** (609/1986). Lain tarkoituksena on estää sukupuoleen perustuva syrjintä ja edistää naisten ja miesten välistä tasa-arvoa sekä tässä tarkoituksessa parantaa naisten asemaa erityisesti työelämässä. Lakia sovelletaan kuitenkin varsin laajasti kaikilla elämänalueilla, myös koulutuksen ja vapaa-ajan alueilla. Lain soveltamisalaa koskevat poikkeukset ovat uskonnonharjoittamiseen liittyvä toiminta ja yksityiselämän piiriin kuuluvat suhteet. Laissa on syrjinnän oppilaitoksissa kieltävä säännös (§8b), joka koskee muita oppilaitoksia kuin peruskouluja. Lain syrjinnän yleiskieltoa (§7) voidaan kuitenkin soveltaa myös peruskouluihin.

Tasa-arvolaissa velvoitetaan oppilaitokset laatimaan vuosittain tasa-arvosuunnitelman[2]. Peruskoulujen osalta velvoite ei koske koulun toimintaan liittyvää tasa-arvosuunnittelua, vaan ainoastaan henkilöstöpoliittista tasa-arvosuunnittelua. Esimerkiksi Opetushallitus kehottaa kuitenkin myös peruskouluja laatimaan toiminnallisen tasa-arvosuunnitelman, vaikka laki ei sitä velvoitakaan (Ikävalko 2010b). Keskeisiä tämän selvityksen kannalta ovat juuri toiminnallisen tasa-arvosuunnittelun velvoite ja seksuaalisen häirinnän ehkäisy.

Tasa-arvolaissa ei mainita sukupuolivähemmistöjä lainkaan. Tasa-arvovaltuutettu tulkitsee[3] lakia kuitenkin niin, että se koskee myös sukupuolivähemmistöjä. Myös Tasa-arvopoliittisessa selonteossa (Valtioneuvoston selonteko… 2010) kiinnitetään huomiota sukupuolivähemmistöjen heikkoon syrjinnän suojaan ja vaaditaan näiden ryhmien selkeää mainitsemista laissa.

Syrjintä Suomessa 2008 raportin (Aaltonen ym. 2009a, 14) mukaan syrjinnän vastainen lainsäädäntö ei ole kaikkien syrjintäperusteiden osalta aukoton soveltamisalaltaan eikä auta kaikissa arkielämän tilanteissa, joissa yksilö voi joutua syrjinnän kohteeksi. Se ei esimerkiksi ulotu yhdistyslain alaiseen toimintaan kuten urheilu- ja liikuntaseuroihin, jotka voivat itse päättää keitä hyväksyvät jäsenikseen. Sen sijaan tuottaessaan esimerkiksi vapaa-ajan palveluja, ne ovat syrjintäsäädösten piirissä.

Yhdenvertaisuudesta säädetään myös koulutusta koskevissa erityissäädöksissä, joiden soveltamisalat ovat yleisiä yhdenvertaisuussäädöksiä suppeampia. **Perusopetuslaissa** (628/1998) säädetään riittävän yhdenvertaisuuden turvaamisesta koko maan alueella yhtenä perusopetuksen tavoitteena. Laissa myös kielletään kouluissa tapahtuva syrjintä ja koulukiusaaminen. Perustusopetuslaki takaa opetukseen osallistuvalle oikeuden turvalliseen opiskeluympäristöön. Säädös velvoittaa opetuksen järjestäjän laatimaan opetussuunnitelman yhteydessä suunnitelman oppilaiden suojaamiseksi väkivallalta, kiusaamiselta ja häirinnältä sekä toimeenpanemaan suunnitelman ja valvomaan sen noudattamista ja toteutumista. Oppilaitoksella on velvollisuus puuttua asiaan, jos edellä mainittuja väkivaltaa, kiusaamista tai häirintää tapahtuu. Vastaavat velvoitteet löytyvät lukiolaista ja ammatillisesta koulutuksesta annetusta laista.

---

[2] Opetushallituksen 2009 syksyllä toteuttaman kyselyn (Ikävalko 2010a) mukaan oppilaitoskohtainen toiminnallinen tasa-arvosuunnitelma oli lähes 40 %:lla kyselyyn vastanneista lukioista ja 20 % noudatti koulutuksen järjestäjän laatimaa suunnitelmaa. Koulukohtainen suunnitelma oli 27 %:lla vastanneista ammatillisista oppilaitoksista ja samansuuruinen osuus vastaajista noudatti koulutuksen järjestäjän laatimaa suunnitelmaa.

[3] http://www.tasa-arvo.fi/nyt/tiedotteet/tiedote/view/1485451

Lukiolaissa (629/1998) turvataan se, että päättäessään opiskelijaksi ottamisesta, koulutuksen järjestäjä soveltaa hakijoihin yhdenvertaisia valintaperusteita. Samoin **yliopistolakiin (645/1997**) on kirjattu vastaava vaatimus yhdenmukaisten valintaperusteiden soveltamisesta silloin, kun kaikkia hakijoita ei voida valita. **Laki ammatillisesta koulutuksesta (630/1998)** ja **ammattikorkeakoululaki (351/2003**) eivät sisällä erikseen mainintoja yhdenvertaisuudesta. Perusopetuslaki, lukiolaki ja laki ammatillisesta koulutuksesta velvoittavat myös opiskelijat käyttäytymään asiallisesti. Opettajan toimintaa ohjaa lisäksi opetustyötä koskeva lainsäädäntö. Opettaja toimii viranomaisena ja häntä koskee **hallintolaki (434/2003)**, jonka mukaan viranomaisen on kohdeltava asiakkaitaan tasapuolisesti ja puolueettomasti. (ks. Salmenkangas 2005.)

2 Syrjintä koulutuksessa ja vapaa-ajalla laillisuusvalvojien kertomusten ja tuomioistuintilastojen valossa

Koulutuksessa ja vapaa-ajalla koettu syrjintä tulee viranomaisten tietoon pääsääntöisesti samoja valitus- ja ilmoitusreittejä pitkin kuin muillakin elämän alueilla koettu syrjintä. Tässä raportissa keskitytään vapaa-aikaan ja koulutukseen, joten työelämää koskevan syrjintäkiellon valvontaa hoitavat työsuojeluviranomaiset on jätetty tarkastelussa ulkopuolelle. Sukupuolten välinen tasa-arvo ja syrjintä nais- tai miessukupuolen mukaan on niin ikään rajattu tarkastelun ulkopuolelle.

Kuviossa 1 on kuvattu vaihtoehtoiset pääväylät, joita pitkin syrjintää koulutuksessa tai vapaa-ajalla kokenut henkilö voi edetä hakiessaan oikeutta asialleen. Kuviossa on esitetty tahot, joille voi tehdä asiasta ilmoituksen. Tehty ilmoitus voi olla esimerkiksi kantelu, valitus, rikosilmoitus, kysymys tai muu asian esille nostaminen.

Kuvio 1. Oikeussuojakanavat syrjintätapauksissa koulutuksessa ja vapaa-ajalla

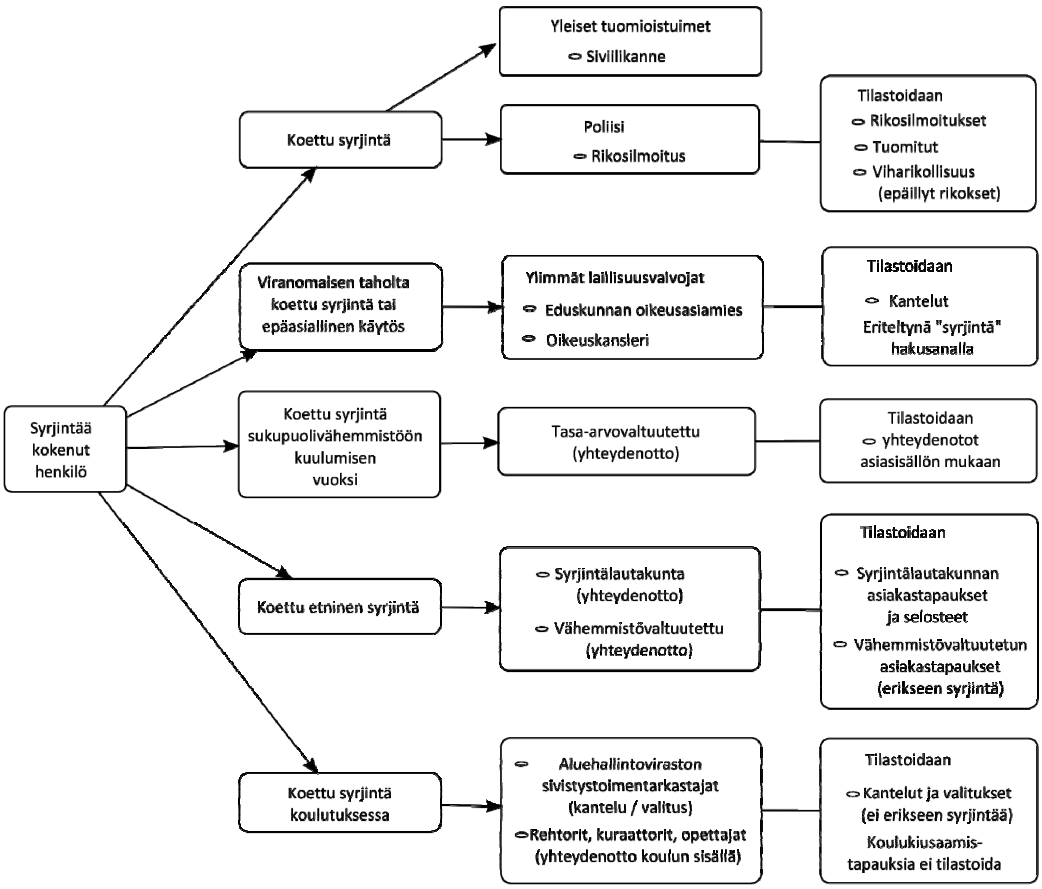

Mikäli koetussa syrjinnässä on kyse viranomaisten toiminnasta, koulutuksessa tai vapaa-ajalla syrjintää kokenut voi ottaa yhteyttä aluehallintoviraston sivistysosastoon (koulutus), kuntansa sivistys-/vapaa-aika-asioita käsittelevään lautakuntaan ja viime kädessä eduskunnan oikeusasiamieheen tai oikeuskansleriin. Syrjintää kokenut voi myös tehdä asiasta rikosilmoituksen poliisille tai tehdä siviilikanteen käräjäoikeudessa riita-asiana. Etnisen syrjinnän ollessa kyseessä valituskanavina ovat lisäksi syrjintälautakunta ja vähemmistövaltuutettu. Mikäli syrjintää kokenut henkilö kuuluu sukupuolivähemmistöön, hän voi ottaa yhteyttä tasa-arvovaltuutettuun, joka valvoo tasa-arvolain tarjoaman syrjintäkiellon toteutumista.

Käytettävissä oleva koneisto syrjintäsiassa ei ole aivan yksiselitteinen sen suhteen, kenen puoleen tulee missäkin tapauksessa kääntyä. Osittain reitit menevät ristiin, ja on kantelijan itsensä valittavissa kenen puoleen kääntyä. Joissain tapauksissa viranomainen määräytyy sen mukaan, kenen taholta (yksityinen ihminen vai viranomainen) syrjintää on koettu ja osittain sen mukaan, millä syrjintäperusteella oikeutta haetaan (esim. etninen syrjintä). Joissain tapauksissa taas oikeutta voi hakea miltä tahansa edellä mainituista tahoista. Jos esimerkiksi sukupuolivähemmistöön kuuluva henkilö kokee tulleensa etnisistä syistä johtuen syrjityksi koulutusjärjestelmässä, voi hän kääntyä joko vähemmistövaltuutetun, syrjintälautakunnan, aluehallintoviraston, eduskunnan oikeusasiamiehen, oikeuskanslerin, tasa-arvovaltuutetun tai poliisin puoleen.

2.1 Syrjinnän esiin tulo aluehallintoviranomaisten kautta

Erityisinä valvontaviranomaisina opetusasioissa toimivat Aluehallintovirastojen sivistysosastot. Aluehallintoviraston tehtävänä on edistää oppilaiden oikeusturvaa käsittelemällä valitukset, oppilasarvioinnin oikaisupyynnöt sekä kantelut. Virasto arvioi myös vuosittain peruspalvelujen saatavuuden lain mukaista ja yhdenvertaista toteutumista.

Aluehallintoviranomaisilta ei ole saatavissa varsinaisia tilastotietoja siitä, kuinka monissa sivistystoimen tarkastajien vastaanottamissa kanteluissa ja valituksissa on ollut kyse syrjinnästä. Tämän vuoksi tätä raporttia varten haastateltiin Etelä-Suomen sekä Länsi- ja Sisä-Suomen aluehallintovirastojen sivistystoimentarkastajia. Tarkoituksena oli saada jonkinlainen kuva kanteluiden ja valitusten määristä sekä syrjintäteeman[4] näkymisestä niissä.

[4] *Syrjintäteema on esillä yhtenä asiakokonaisuutena valtakunnallisessa Aluehallintovirastojen kanteluhankkeessa, joka kestää vuoden 2011 huhtikuun loppuun. Hankkeen tavoitteina ovat muun muassa kantelujen käsittelyn nykyistä nopeampi läpivienti, kanteluprosessin tehostaminen, kantelupäätösten vaikuttavuuden lisääminen ja asiakaslähtöisyyden lisääminen. Tietoa hankkeesta esimerkiksi internetsivulla: http://www.stkl.fi/2010_Hiironniemi_11.11.2010.pdf.*

Etelä-Suomen alueella haastatellun sivistystoimentarkastajan mukaan syrjintä ei juuri tule esiin kanteluissa ja valituksissa, vaan ne koskevat lähinnä opetuksen järjestelyä tai opettajien toimintaa. Hän arvioi, että noin 2-3 %:iin valituksista liittyy syrjintä. Vuonna 2009 kanteluita tuli Etelä- Suomen alueella sivistystoimentarkastajille yhteensä 78 kpl. Viimeisten vuosien ajalta haastattelussa tuli esiin yksi tapaus, joka koski etnistä syrjintää. Käsittelyn jälkeen tässäkin tapauksessa todettiin, että kyse ei ollut syrjinnästä. Tapaus koski toisen asteen oppilaitokseen ottamista, jossa tarkastelun jälkeen ilmeni, että henkilö ei päässyt opiskelemaan todistuksensa keskiarvon takia.

Toisessa tapauksessa oli epäilys ikäsyrjinnästä. Myös siinä todettiin tarkastelun jälkeen, ettei ole tapahtunut syrjintää. Näiden lisäksi eräs opettaja on valittanut aluehallintovirastoon syrjinnästä liittyen hänen etniseen taustaansa, mutta asia ei kuulunut aluehallintovirastolle, vaan asia siirrettiin työsuojeluviranomaisille. Myöskään Länsi- ja Sisä-Suomen alueella syrjintä ei juuri ole näyttäytynyt käsiteltävinä olleissa tapauksissa. Haastateltavan mukaan kantelut ja valitukset ovat useissa tapauksissa pitkällisiä prosesseja, joissa on monia tekijöitä ja asianosaisia mukana, ja jotka ovat usein saaneet alkunsa jo vuosia sitten. Haastateltava piti syrjintää pulmallisena asiana, koska sitä on vaikea erotella tapauksista eikä se tule helposti esille.

Koulujen arjessa esimerkiksi kiusaamistapauksia joudutaan käsittelemään usein ja asiasta puhutaan paljon julkisuudessa. Etenkään peruskoulun alaluokilta ei aluehallintoviranomaisille tehdyissä kanteluissa ole kuitenkaan tuotu tällaisia käsiteltäviksi. Sivistystoimentarkastajien mukaan koulukiusaaminen näyttäytyykin marginaalisena teemana koulutuksesta tehdyissä kanteluissa.

2.2 Syrjinnän esiin tulo ylimpien laillisuusvalvojien kautta

Jos henkilö epäilee, että viranomaiset[5], esimerkiksi koulutus- ja opetusviranomaiset, eivät ole toimineet lain mukaan tai täyttäneet heille kuuluvia velvollisuuksia, voi hän ottaa yhteyttä ylimpiin laillisuusvalvojiin, joita ovat eduskunnan oikeusasiamies ja oikeuskansleri. Nämä tahot käsittelevät viranomaisten toiminnasta tehtyjä kanteluita ja valituksia. Eduskunnan oikeusasiamiehen kansliassa on ratkaistu vuonna 2009 yhteensä 4458 kantelua. Aikavälillä 1.1.2009 – 31.8.2010 eduskunnan oikeusasiamies on ratkaissut 12 sellaista kantelua, jot-

[5] *Viranomaiset, virkamiehet, tuomioistuimet, julkisyhteisön työntekijät sekä kaikki julkista tehtävää hoitavat tahot.*

ka koskevat muuta syrjintää kuin työsyrjintää. Näistä kaksi koski koulutusta tai vapaa-aikaa. Toisessa oli kyse suomenkielisten syrjimisestä Hankenin (Svenska handelshögskolan) pääsykokeessa ja toisessa joidenkin uimahallien tavasta varata uimavuoroja vain maahanmuuttajanaisille (positiivinen kohtelu) (lähde: eduskunnan oikeusasiamiehen kanslian tiedotus).

Oikeusasiamiehen toimenpiteenä kantelusta voi seurata syyte, huomautus, ohje, oikaisu, korjaus tai muu toimenpide. Oikeusasiamies voi myös esittää asiasta käsityksensä tai tehdä esityksen. Oikeusasiamiehen kansliasta todetaan, että yleisimmin toimenpiteeseen johtavat työsyrjintää koskevat kantelut. Vain pieni osa muista syrjintätapauksista johtaa huomautukseen.

Oikeuskanslerin virastossa tuli vuonna 2009 vireille 1762 kantelua (Valtioneuvoston oikeuskanslerin kertomus vuodelta 2009). Kaikkiaan vuonna 2009 ratkaistiin 1748 kantelua. Opetusviranomaisista oli kanneltu vuonna 2009 kaikkiaan 35 kertaa. Oikeuskanslerinviraston internetsivuilla (http://www.okv.fi/) on tietokanta, jossa on tapausselosteita valtioneuvoston oikeuskanslerin ja apulaisoikeuskanslerin ratkaisuista vuodesta 1998 alkaen. Tietokannassa on referoitu kanteluiden johdosta annettuja ratkaisuja, lausuntoja valtioneuvostolle sekä tarkastustoiminnassa tehtyjä ratkaisuja. Tapausselosteita on aikaväliltä 2008-2010 vuosittain 102-131. Hakusanalla ”syrjintä” löytyy tapausselosteista näiden vuosien ajalta vain kaksi ratkaistua tapausta, joista kumpikaan ei ole koulutuksen tai vapaa-ajan alueelta.

2.3 Syrjinnän esiin tulo hallinto-oikeuksien kautta

Hallinto-oikeudet eivät ole varsinaisia laillisuusvalvojia, mutta myös niiden kautta voidaan viedä syrjintäasiaa eteenpäin. Kuntien lautakunnat ja hallinto-oikeudet ratkaisevat myös syrjinnäksi luokiteltavia asioita. Hallinto-oikeudet käsittelevät pääasiassa eri viranomaisten päätöksistä tehtyjä valituksia. Jos henkilö kokee, että, että joku kunnan viranomainen on syrjinyt, hän voi ottaa yhteyttä esimerkiksi omaan kuntaansa ja viedä asian lautakuntakäsittelyyn. Mikäli hän ei saa sitä kautta asiaansa eteenpäin tai jos hän on tyytymätön lautakunnan päätökseen, voi hän viedä asiansa eteenpäin hallinto-oikeuteen ja sieltä edelleen korkeimpaan hallinto-oikeuteen.

Muun muassa Helsingin hallinto-oikeuden vuosikertomuksessa vuodelta 2009 (Helsingin hallinto-oikeus, toiminta 2009) todetaan, että hallinto-oikeuden työtilanne vuoden lopulla oli huolestuttava käsiteltävien asioiden runsauden vuoksi. Saapuneissa asioissa lisäystä oli eniten ulkomaalaisasioiden ja veroasioiden

asiaryhmissä. Ulkomaalaisasioiden lisäys johtui ennen muuta siitä, että turvapaikanhakijoita saapui Suomeen enemmän kuin aiemmin. Lukumäärätietoja ei ollut tätä selvitystä tehtäessä saatavilla, joten myöskään koulutuksen ja vapaa-ajan osuutta ei voida eritellä muista syrjintätapauksista.

2.4 Syrjinnän esiin tulo tasa-arvovaltuutetun kautta

Tasa-arvovaltuutettu valvoo tasa-arvolain mukaisen syrjintäkiellon noudattamista ja edistää sukupuolten välisen tasa-arvon toteutumista. Tasa-arvovaltuutettuun voidaan olla yhteydessä myös sukupuolivähemmistöön kuuluvan henkilön syrjintää koskevassa asiassa. Tasa-arvovaltuutetun toimistosta saatujen tietojen mukaan sukupuolivähemmistöihin kuuluvat henkilöt ovat enenevästi ottaneet yhteyttä tasa-arvovaltuutettuun. Vuosittain näitä yhteydenottoja tulee kymmenkunta. Osa yhteydenotoista tapahtuu kirjallisesti ja osa puhelimen välityksellä. Yhteydenotot kirjataan asiasisällön perusteella eli aivan tarkkaa tilastoitua lukua juuri sukupuolivähemmistöön kuulumisen perusteella ei ole saatavissa.

Vuoden 2009 vuosikertomuksen mukaan tasa-arvo valtuutettuun ollaan oltu yhteydessä mm. sellaisissa asioissa kuin kohtelu uimahalleissa ja kuntosaleilla sekä koulutodistusten uusimiset uudella nimellä (Tasa-arvovaltuutetun vuosikertomus 2009, 31). Sen lisäksi, että tasa-arvovaltuutettu käsittelee yksittäistapauksia, valtuutettu on myös aktiivisesti pyrkinyt edistämään sukupuolivähemmistöjen asemaa erilaisten aloitteiden kautta (mm. hormonikorvaushoidot ja työtodistuskäytännöt).

2.5 Etnisen syrjinnän esiin tulo syrjintälautakunnan ja vähemmistövaltuutetun kautta

Vähemmistövaltuutettu ja Syrjintälautakunta ovat valvontaviranomaisia, jotka käsittelevät etnistä syrjintää koskevia asioita. Syrjintälautakunta on erityisesti yhdenvertaisuuslainsäädäntöä tulkitseva oikeusturvaelin. Vähemmistövaltuutettu on puolestaan etnisen syrjinnän ehkäisyyn ja etnisten vähemmistöjen aseman ja oikeuksien turvaamiseen keskittynyt toimija.

Syrjintälautakunnan ja vähemmistövaltuutetun toimialasta ja tehtävistä on säädetty laissa (Laki vähemmistövaltuutetusta ja syrjintälautakunnasta 13.7.2001/660). Sen mukaan *"Etnisen syrjinnän ehkäisyä, hyvien etnisten suhteiden edistämistä, etnisten vähemmistöjen sekä ulkomaalaisten aseman ja oikeuksien turvaamista, etnisen syrjimättömyyden periaatteen valvontaa sekä ihmiskauppaan liittyvää raportointia varten sisäasiainministeriön yhteydessä on vähemmistöval-*

tuutettu. Vähemmistövaltuutettu on toiminnassaan itsenäinen ja riippumaton." Edelleen laissa todetaan, että "*Yhdenvertaisuuslaissa säädettyä valvontatehtävää varten on sisäasiainministeriön yhteydessä vähemmistövaltuutetun ohella syrjintälautakunta.*"

Syrjintälautakunnassa tuli vuonna 2009 vireille 23 hakemusta, joista osa ratkaistiin lautakunnassa ja osa puheenjohtajan päätöksellä.

Taulukko 1. Syrjintälautakuntaan vireille tulleet ja siellä ratkaistut asiat vuosina 2008-2009

	2008	**2009**
Vireille tulleet asiat	15	23
Ratkaistu lautakunnassa	12	10
Ratkaistu puheenjohtajan päätöksellä	11	13
Kieltopäätöksiä	2	0
Hallinto-oikeuksien lausuntopyyntöjä	3	5
Viranomaisten lausuntopyyntöjä	2	3

Lähde: Syrjintälautakunnan vuosikertomus 2009

Lautakunnan antamat kieltopäätökset ovat verrattain harvinaisia. Vuonna 2009 lautakunta ei antanut yhtäkään kieltopäätöstä. Vuonna 2008 annetut kaksi kieltopäätöstä koskivat molemmat saamenkielisten oikeuksia kunnallisiin palveluihin omalla äidinkielellään, joista toinen koski koulutusta[6]. Enontekiön kunta oli syrjintälautakunnan mukaan syrjinyt saamenkielistä väestöä heidän etnisen taustansa perusteella, kun julkisia palveluita, kuten perusopetusta, ei ollut saatavissa saamenkielellä:

> *"Vähemmistövaltuutettu pyysi syrjintälautakuntaa tutkimaan, oliko Enontekiön kunta järjestäessään lasten päivähoitoa, terveyspalveluita, vanhustenpalveluita ja perusopetusta toiminut yhdenvertaisuuslain ja erityislakien syrjintäkieltojen vastaisesti, ja kieltämään sakon uhalla Enontekiön kuntaa jatkamasta tai uusimasta kunnassa asuviin saamelaisiin kohdistuvaa syrjivää menettelyä. Syrjintälautakunta totesi Enontekiön kunnan olevan saamelaisten kotiseutualuetta, jolloin viranomaisilla on saamen kielilain mukaan erityinen velvollisuus huolehtia julkisten palveluiden saatavuudesta saamenkielellä. Syrjintälautakunta katsoi, että saamelaisilla lapsilla oli laissa säädetty oikeus päivähoitoon omalla äidinkielellään yhtäläisesti suomenkielisten lasten kanssa, ja saamelaisilla oikeus saamenkielisiin terveyspalveluihin, vanhustenpalveluihin ja perusopetukseen.*

[6] *Toinen kieltopäätöksistä koski Rovaniemen kaupungin järjestämän päivähoidon saatavuutta saamenkielellä.*

Enontekiön kunta ei osoittanut, että se olisi ryhtynyt riittäviin toimenpiteisiin näiden lakisääteisten palveluiden asianmukaiseksi järjestämiseksi saamenkieliselle väestölle. Syrjintälautakunta katsoi Enontekiön kunnan syrjineen saamenkielistä väestöä heidän etnisen taustansa perusteella." (Päätös, diaarinumero 2008-367/Pe-2, http://www.mol.fi/syrjintalautakunta)

Kaikista syrjintälautakunnan koko toiminta-aikanaan (perustettu vuonna 2004) antamista kieltopäätöksistä myös toinen on koskenut koulutusta. Vuonna 2004 lautakunta antoi kieltopäätöksen Helsingin kaupungille jatkaa luokkajakojen tekemistä oppilaiden syntyperän mukaan:

"Vähemmistövaltuutettu pyysi syrjintälautakuntaa tutkimaan, oliko yhdenvertaisuuslain syrjinnän kieltoa rikottu helsinkiläisen peruskoulun opetusryhmäjaossa. Kaikki maahanmuuttajalapset oli sijoitettu samalle luokalle ja toiselle rinnakkaisluokalle oli sijoitettu ainoastaan syntyperäisiä suomalaisia lapsia. Helsingin kaupunginhallitus ja opetusvirasto antoivat syrjintäväitteisiin syrjintälautakunnalle vastauksen, jossa vedottiin työjärjestysteknisiin ongelmiin sekä pedagogisiin perusteisiin. Yhdenvertaisuuslakia sovelletaan sekä julkisessa että yksityisessä toiminnassa, kun kysymys on koulutuksen saamisesta. Eri asemaan asettamista koskeva kysymys ratkaistaan yhdenvertaisuuslaissa säädetyn todistustaakkaa koskevan jaon mukaan siten, että perustellun syrjintä olettaman täyttyessä vastaajan on osoitettava, ettei syrjinnän kieltoa ole rikottu. Helsingin kaupunki ei syrjintälautakunnan mielestä esittänyt perusteita, jotka olisivat kumonneet tämän olettaman. Syrjintälautakunta katsoi selvitetyn, että peruskoulussa vuosiluokkiin jako oli tapahtunut ensisijaisesti oppilaan äidinkielen perusteella. Toteutunut järjestely peruskoulussa ei vastannut suomi toisena kielenä perusopetuksen vaatimuksia. Lisäksi Helsingin kaupungin opetuslautakunnan ohjeiden mukaan suomi toisena kielenä opetusta antaa ensisijaisesti suomi toisena kielenä opettamiseen erikoistunut opettaja. Kun näin ei ollut tapahtunut, oppilaat ovat joutuneet opetuksessa epäsuotuisaan asemaan. Syrjintälautakunta päätti kieltää Helsingin kaupunkia muodostamasta vuosiluokkia maahanmuuttajaoppilaan kielen perusteella." (Päätös, diaarinumero 2732/66/2004, http://www.mol.fi/syrjintalautakunta)

Vuoden 2010 aikana lautakunta on antanut yhden asumista koskevan kieltopäätöksen. Järvenpään kaupunki ja Mestariasunnot Oy sai lautakunnalta huomautuksen syrjivästä käyttäytymisestä romaneja kohtaan asunnon haussa. Kaupunki oli paikallisen romaniyhdyshenkilön välityksellä selvittänyt, hyväksyykö paikallinen romaniyhteisö asunnonhakijaksi ilmoittautuneen muuttamisen paikkakunnalle ja voidaanko hänelle tarjota tietty asunto. Lautakunnan mukaan sillä, että menettelyn kohteena olleet romanit olivat antaneet suostumuksensa menettelyyn, ei ole asian ratkaisemisen kannalta merkitystä. Lautakunnan mukaan julkinen etu edellyttää, ettei yksilö voi pätevästi antaa suostumustaan etniseen taustaan perustuvalle syrjivälle menettelylle asumisen järjestämisessä.

Ensimmäistä kertaa lautakunta antoi vuonna 2009 päätöksen, joissa oli kysymys koulutuksen järjestäjän väitetystä syrjinnästä ammatillisessa koulutuksessa. Syrjintälautakunta antoi asiassa hylkäävän päätöksen, sillä se katsoi, ettei syrjintää ollut tapahtunut. Henkilö katsoi tulleensa syrjityksi maahanmuuttajataustansa johdosta erään oppilaitoksen sosiaali- ja terveysalan kurssilla. Hakija osallistui työvoimatoimiston työvoimapoliittisena aikuiskoulutuksena hankkimaan ja kyseisen oppilaitoksen järjestämään sosiaali- ja terveysalan koulutusohjelmaan maahanmuuttajille. Syrjintälautakunta katsoi kuitenkin, että kyseinen oppilaitos oli toimittamissaan selvityksissä kyennyt osoittamaan, että hakijan arvostelu ja oppilaitoksen muu menettely hänen koulutukseensa liittyvissä asioissa olivat perustuneet asiallisiin ja hyväksyttäviin syihin. Syrjintälautakunta ei katsonut hakijan tulleen syrjityksi oppilaitoksen järjestämässä koulutuksessa ja hylkäsi hakemuksen.

Vuonna 2009 annettiin myös ensimmäistä kertaa päätös väitetystä syrjinnästä toimeentulotuen myöntämisessä ja asuntohakemuksen käsittelyssä. Hakija katsoi joutuneensa maahanmuuttajataustansa vuoksi syrjityksi asuntohakemuksen käsittelyssä ja toimeentulotuen myöntämisessä. Syrjintälautakunta piti kuitenkin selvitettynä, ettei kyseisen kaupungin menettely poikennut sosiaali- ja terveystoimen normaalista menettelystä. Syrjintälautakunnan tapaukset koskevat suurelta osin palveluiden saamisessa koettuja pulmia. Valtaosassa on kyse ravintoloiden menettelyistä, jotka ovat hakijoiden kokemuksen mukaan olleet heitä etnisen taustan vuoksi syrjiviä. Kyse on yleensä romanien kokemasta syrjinnästä. Näistäkin tapauksista vain harvat johtavat lautakunnan antamaan kieltopäätökseen.

Vuonna 2009 vähemmistövaltuutetun toimistossa kirjattiin 921 asiakastapausta. Käsiteltävien tapausten määrä kasvoi vuodesta 2008 (noin 700 asiakastapausta) selkeästi enemmän kuin aikaisempina vuosina, vaikkakin tapausten määrä on tasaisesti kasvanut vuodesta 2006 lähtien. Tuolloin asiakastapauksia oli 645 kpl. Vuonna 2009 kaikista asiakastapauksista syrjintää koski noin puolet (49 %). Taulukossa 2 on esillä vuonna 2009 käsiteltyjen tapausten jakautuminen asiasisältöjen perusteella.

Taulukko 2. Vähemmistövaltuutetun asiakastapausten jakautuminen sisällön mukaan vuonna 2009

Kaikki asiakastapaukset	**%**
Syrjintä	49
Ulkomaalaisasiat	19
Muut asiat	10
Yleinen tietopyyntö	8
Ihmiskauppa	7
Yhdenvertaisuuden edistäminen	7
yhteensä	100 % (921)

lähde: Vähemmistövaltuutetun vuosikertomus 2009

Syrjintätapauksia kaikista vähemmistövaltuutetun saamista yhteydenotoista oli siis 451 kpl. Taulukossa 3 on esitetty syrjintätapausten jakautuminen sisällön mukaan.

Taulukko 3. Vähemmistövaltuutetun syrjintätapausten jakautuminen sisällön mukaan vuonna 2009

Tapaustyyppi	**%**
Syrjintä	63
Kiihottaminen kansanryhmää vastaan	15
Muu epäasiallinen kohtelu	13
Häirintä	4
Väkivalta tai sen uhka	3
Kunnianloukkaus	2
yhteensä	100 % (451)

lähde: Vähemmistövaltuutetun vuosikertomus 2009

Suuri osa vähemmistövaltuutetulle tulevista syrjinnän ja muun epäasiallisen kohtelun ilmoituksista koskee romaniväestön asumista, yksityisten palvelujen saantia sekä sosiaali- ja terveyspalvelujen saatavuutta. Erityisesti vuokra-asuntoasiat ovat ongelma. (Suomen romanipoliittinen ohjelma 2009, 59, ks. myös Lundström ym. 2008, 197.)

Syrjinnän ja muun epäasiallisen kohtelun sisällä kiihottaminen kansanryhmää vastaan on lisääntynyt selvästi viime vuosina. Kun vielä jokin aika sitten tapauksia oli vain muutama (esimerkiksi vuonna 2005 niitä oli 2 kpl ja vuonna 2006 4 kpl), niin viime vuosina ilmoituksia on vastaanotettu moninkertaisesti enem-

män: 60 kpl vuonna 2008 ja 68 kpl vuonna 2009. (Vähemmistövaltuutetun vuosikertomus 2009).

Koulutusta koskevia asioita on käsitelty muutama vuonna 2009. Vähemmistövaltuutettuun otettiin yhteyttä muun muassa erään kuntayhtymän koulutustoimialaa suunniteltaessa. Tapauksessa vähemmistövaltuutettu ohjeisti kyseistä koulutustoimialaa, jotta yhdenvertaisuusnäkökulma tulisi otettua huomioon. Toisessa tapauksessa vähemmistövaltuutetun tietoon tuli tapaus, jossa englanninkieliseen koulutukseen vaadittiin englannin kielen testi vain, jos hakijoiden kieli ei ollut suomi, ruotsi, saame tai englanti. Vähemmistövaltuutetun mukaan kyseinen ehto asetti hakijat eriarvoiseen asemaan äidinkielen ja etnisen taustan perusteella.

Kolmas esimerkki koulutukseen liittyen koski lukukausimaksujen perimistä yliopisto-opinnoissa ulkomaalaisilta. Yliopistolakiin ehdotettiin kohtaa, jonka mukaan lukukausimaksuja voitaisiin periä opiskelijoilta, jotka eivät ole EU- tai ETA-alueen kansalaisia. Valtuutetun mukaan tämä käytäntö asetti erityisesti maahanmuuttajat huonoon tilanteeseen, sillä esimerkiksi Suomeen EU/ETA-maiden ulkopuolelta muuttaneen henkilön tulisi maksaa lukukausimaksu, mutta Suomen ulkopuolelta tuleva EU/ETA-maan kansalainen voisi osallistua opetukseen ilmaiseksi. Valtuutetun mukaan maahanmuuttajien korkeakoulututkinnon hankkimista ei tulisi entisestään vaikeuttaa, vaan päinvastoin tukea erilaisin keinoin. Lukukausimaksujen periminen näillä ehdoilla olisi siis syrjivää. Sen sijaan lukukausimaksujen kytkeminen esimerkiksi kotikuntaan olisi mahdollista, koska silloin voimassa oleva oleskelulupa mahdollistaisi kotikunnan ja sitä kautta maksuttoman opetuksen myös maahanmuuttajille.

2.6 Syrjinnän esiin tulo rikostilastojen ja käräjäoikeuksien tilastojen kautta

Syrjintää koulutuksessa tai vapaa-ajalla kokenut voi ottaa yhteyttä myös poliisiviranomaisiin ja tehdä asiasta rikosilmoituksen. Tehdyt rikosilmoitukset sekä niiden perusteella tuomioon johtaneet syrjintätapaukset tilastoidaan Tilastokeskuksen oikeustilastoihin. ”Poliisin tietoon tullut rikollisuus” -tilastosta löytyvät asiasanalla ”syrjintä” rikoslain 11 luvun 11§:n perusteella tehdyt ilmoitukset. ”Syytetyt, tuomitut ja keskimääräiset rangaistukset” -tilastosta on puolestaan nähtävissä kuinka paljon eri vuosina syrjinnän perusteella on annettu tuomioita ja sakkoja sekä kuinka moni syyte on hylätty tai asia muuten rauennut. Syrjintää koulutuksessa ja vapaa-ajalla ei ole mahdollista erottaa syrjintätapausten jou-

kosta. Tämä edellyttäisi yksittäisten tapausten avaamista, mitä ei tämän selvityksen puitteissa ollut mahdollista toteuttaa.

Taulukkoon 4 on koottu poliisin tietoon tulleet syrjintätapaukset vuodesta 1996 vuoteen 2009. Luvuissa ovat mukana kaikki syrjintätapaukset eli tiedot on esitetty sillä tarkkuustasolla kuin ne ovat saatavissa (ks. myös Aaltonen ym. 2009a, 27).

Taulukko 4. Poliisin tietoon tulleet syrjintätapaukset (rikoslain 11. luvun 11 § perusteella)

vuosi	tapauksia	vuosi	tapauksia
1996	47	2003	59
1997	36	2004	79
1998	63	2005	43
1999	43	2006	61
2000	47	2007	51
2001	75	2008	55
2002	65	2009	45

Lähde: Tilastokeskuksen oikeustilastot, Poliisin tietoon tullut syrjintärikollisuus

Poliisin tietoon tulee vuosittain 40–70 epäiltyä syrjintää koskevaa rikosta. Epäiltyjen rikosten määrä ei ole juuri muuttunut viimeisten noin 15 vuoden aikana (ks. taulukko 4). Vähimmillään niitä on ollut 36 kpl vuodessa ja enimmillään 79 kpl vuodessa. Vuonna 2009 poliisin tietoon tuli 45 epäiltyä rikosta syrjintänimikkeellä.

Poliisiammattikorkeakoulussa tehtyjen vuosiselvitysten mukaan varsin monissa epäillyissä syrjintärikoksissa kyse on romaniväestöä kohtaan tehdyistä rikoksista. Esimerkiksi vuoden 2007 kaikista poliisin tietoon tulleista epäillyistä syrjintärikoksista lähes 80 %:ssa asianomistajana oli romani ja lopuissa maahanmuuttajataustainen henkilö. Edelleen selvityksessä todetaan, että tyypillisesti epäillyissä syrjintärikoksissa oli ollut kyse siitä, että asiakkaan etnisen alkuperän takia oli poikettu normaaleista asiakaspalvelukäytännöistä. (Joronen 2008.)

Niin ikään Joensuun yliopiston yhdenvertaisuuslain toimivuutta koskevan tutkimuksen (Lundström ym. 2008) perusteella syrjintäasioissa on Suomessa löydettävissä tiettyä säännönmukaisuutta. Yleisin syrjintäperuste on henkilön kuuluminen tiettyyn etniseen ryhmään, usein romaneihin, ja tyypillisin syrjintäepäily liittyy palvelujen tarjontaan. Tyypillinen syrjintärikos on palvelun epääminen romanilta ravintolassa tai liikkeessä. Useimmiten syytettyinä ovat olleet yleisön

palvelussa olevat työntekijät kuten järjestyksenvalvojat, tarjoilijat ja myyjät. Palvelun epäämistä on perusteltu yleisillä syillä, jotka liittyvät asiakkaiden etniseen alkuperään. Syitä ovat olleet esimerkiksi aikaisemmat häiriöt ja muut rikkomukset tai epäilyt anastamisesta ja omistajan halu suojella omaisuuttaan. On myös tapauksia, joissa palvelun epäämisen syy on ollut epäselvä näytön ristiriitaisuuden vuoksi. Nämä tapaukset on ratkaistu syytetyn hyväksi. (Ehdotus uudeksi yhdenvertaisuuslaiksi… 2009.)

Rikosprosessi käsittää monta vaihetta eivätkä läheskään kaikki poliisin tietoon tulleet tapaukset johda syytteisiin tai edes sakkotuomioihin. Osa tapauksista ”putoaa” matkan varrella erilaisista syistä johtuen. Laura Peutere (2010, 65-66) on kuvannut rasistisen rikollisuuden osalta rikosten etenemistä syyteharkintaan. Kaikki rikosilmoitukset otetaan vastaan, mutta kaikki ilmoitukset eivät tule kirjatuksi rikosilmoituksina. Tosin kynnys kirjaamiseen on Peutereen mukaan matala. Kirjatuista rikosilmoituksista osa etenee esitutkintaan. Jos kyseessä olevasta rikoksesta on odotettavissa ainoastaan sakkoa, tai jos rikos on kokonaisuudessaan vähäinen, voidaan joissain tapauksissa esitutkinta jättää tekemättä. Esitutkinnassa osa rikoksista jää selvittämättä, ja selvitetyistäkin rikoksista vain osa etenee syyteharkintaan. (emt.).

Vuosittain hyvin pieni määrä syrjinnästä tehdyistä rikosilmoituksista päätyy tuomioon ja lähes kaikki tuomitut ovat selvinneet sakoilla (ks. taulukko 5). Tuomittujen syrjintätapausten määrä on vuoteen 2007 asti hieman noussut, mutta sitten kääntynyt parina viime vuonna laskuun. Näistä mikään ei ole johtanut vankeustuomioon, ehdolliseen vankeuteen tai yhdyskuntapalveluun. Sakkotuomioita tapauksista on kertynyt vuosittain hieman useammalle kuin kymmenelle henkilölle. Hylättyjen syytteiden lukumäärä on jokseenkin samaa luokkaa kuin tuomioiden lukumäärä.

Taulukko 5. Rangaistukset (käräjäoikeudet ja hovioikeus ensimmäisenä oikeusasteena), rikoslain 11. luku 11 §, rangaistusten/tapausten lukumäärä

	2005	2006	2007	2008	2009
Oikeudessa tuomitut	12	16	20	8	6
Vankeuteen tuomitut	-	-	-	-	-
Yhdyskuntapalveluun tuomitut	-	-	-	-	-
Ehdolliseen vankeuteen tuomitut	-	-	-	-	-
Tuomioistuimessa sakkoon tuomitut	12	15	20	7	6
Hylättyjä syytteitä yhteensä (lkm)	6	10	14	12	2

Lähde: Tilastokeskuksen oikeustilastot

Varsinaisten rikosilmoitusten lisäksi poliisi tilastoi rasistiset rikosepäilyt. Suomessa on vuodesta 1998 lähtien tehty selvityksiä poliisin tietoon tulleesta rasistisesta rikollisuudesta (esim. Joronen 2008, Peutere 2010). Suomen rikoslaissa ei ole erikseen määritelmää ”rasistinen rikos” tai ”viharikos”. Euroopan turvallisuus- ja yhteistyöjärjestö (ETYJ) on määritellyt viharikoksen seuraavasti: *Viharikokset (engl. hate crimes) ovat rikoksia, joiden motiivina ovat ennakkoluulot yksilöä kohtaan siksi, että tämä kuuluu tiettyyn etniseen, uskonnolliseen, kulttuuriseen, seksuaaliseen tai vamman, kansallisuuden tai sukupuolen perusteella määrittyneeseen ryhmään. Viharikoksia ei tehdä uhrien yksilöllisten ominaisuuksien takia, vaan ryhmiensä edustajina.*

Vuodesta 2004 alkaen rasistinen motiivi rikoksessa on ollut rangaistuksen koventamisperuste. Jos rikoksen yhteydessä on todettu rasistisia piirteitä tai vihaa seksuaalivähemmistöjä kohtaan, tai teon syynä on se, että uhri edustaa tiettyä uskontokuntaa, voidaan rikoksesta langettaa ankarampi rangaistus. Tutkimuksissa on kuitenkin todettu, että tapausten rasistisuus helposti ”häviää” pitkässä rikosprosessissa, ja jos teolle on arvioitu olevan jokin muu syy, rasistinen motiivi peittyy usein sen alle. Rasistista motiivia ei siis juurikaan käytetä koventamisperusteena. (Peutere 2008).

On myös todettu olevan sattumanvaraista, mitä rikoksen motiiviksi on kirjattu esimerkiksi niissä tapauksissa, joissa rikos on perustunut uhrin seksuaaliseen suuntautumiseen tai vammaisuuteen. Peutereen mukaan seksuaaliseen vähemmistöön kuuluva henkilö voi jättää ilmoittamatta rikoksesta sen vuoksi, ettei halua paljastaa omaa suuntautuneisuuttaan. Vammainen henkilö saattaa olla jopa riippuvainen rikoksen tekijästä, jolloin hän ei pysty ilmoittamaan rikoksesta lainkaan. Joka tapauksessa näiden selvitysten tulokset viittaavat siihen, että vain pieni osa viharikoksista tulee poliisin tietoon. (Peutere 2010, 79-83).

Selvitysten mukaan viharikosilmoitusten määrä vuonna 2009 kasvoi 17 % edellisestä vuodesta. Kun vuonna 2008 viharikoksia luokiteltiin 859 kpl, oli vuonna 2009 tapauksia 1007. Aikaisempien vuosien tapaan yleisin poliisin tietoon tullut epäilty viharikos oli pahoinpitely. Valtaosa viharikosepäilyistä on ollut luonteeltaan rasistisia (vuonna 2009 85 %). Muita motiiveja viharikosepäilyissä katsottiin olevan uskonnon tai elämänkatsomuksen (8 %), seksuaalisen suuntautumisen (3 %), vammaisuuden (3 %) ja sukupuoli-identiteetin tai sukupuolen ilmaisun (0,3 %). Jakauma oli edellisvuonna samankaltainen. (Peutere 2010, 31.)

Rasististen rikosilmoitusten määrä on viime vuosina lisääntynyt kuitenkin vähemmän kuin rasistisiksi luokiteltujen rikosten määrä. Tämä johtuu siitä, että aineistoissa on aikaisempaa enemmän joukkotappeluluonteisia pahoinpitelyri-

koksia. (Rikollisuustilanne 2009.) Myös selkeästi lisääntynyt rikollisuuden muoto on ollut ”kiihottaminen kansanryhmää vastaan”, jonka perusteella yhteydenotot vähemmistövaltuutettuun ovat selvästi lisääntyneet. Vaikka tapauksista ei voida erottaa koulutuksen ja vapaa-ajan elämänalueita, voidaan olettaa, että viharikostyyppinen kiihottaminen kansanryhmää vastaan ja joukkotappeluissa tapahtuneet pahoinpitelyrikokset liittyvät suurimmaksi osaksi vapaa-aikaan.

Syrjintää tai häirintää kokenut henkilö voi tehdä asiasta myös siviilikanteen yhdenvertaisuuslain perusteella. Siviilikanteita ei tilastoida syrjintänimikkeellä, joten tapausten tarkempi tutkiminen olisi vaatinut niiden avaamista, mihin ei tämän selvityksen puitteissa ollut mahdollisuutta. Myös Lundström ym. (2008) toteavat, että yhdenvertaisuuslain perusteella tehtyjen päätösten tilastointi on puutteellista, ja tarvittavat tilastotiedot joudutaan kokoamaan tapauskohtaisesti. Yhdenvertaisuuslain perusteella tehtyjen siviilikanteiden kokoluokasta antaa kuitenkin viitteitä Aaltosen ym. kokoamat tilastot (2009a, 34), joiden mukaan vuonna 2007 käräjäoikeuksissa ratkaistiin yksi yhdenvertaisuuslakiin liittyvää riita-asia, ja vuoden 2008 lokakuuhun mennessä samoin yksi vastaava riita-asia.

Yhdenvertaisuuslain toimivuutta koskevan tutkimuksen (Lundström ym. 2008) mukaan vaikutelma lain toimivuudesta kolme vuotta sen voimassaolon jälkeen on hieman pessimistinen ja paikoin ristiriitainen: Tutkimuksen yhteydessä keväällä 2007 tehtyyn kyselyyn vastanneilla 182 viranomaisella oli oman arvionsa mukaan jonkin verran tai paljon kokemusta asioinneista vähemmistöryhmiin kuuluvien kanssa, mutta tästä huolimatta yhdenvertaisuuslain soveltamistilanteita esiintyi harvakseltaan, yleensä vain muutaman kerran vuodessa. Vastaajaviranomaiset eivät olleet mukana yhdessäkään sellaisessa muutoksenhakua, hallintokantelua tai hyvitysvaatimusta koskevassa prosessissa, joka olisi nojautunut yhdenvertaisuuslakiin. Yhdenvertaisuuslain soveltaminen ei siis ole viranomaisissa arkipäivää. (Lundström ym. 2008.)

3 Syrjintä koulutuksessa ja vapaa-ajalla tutkimusten valossa

3.1 Syrjintäilmiön laajuus

Syrjinnän ilmenemisen kokonaistilannetta seurataan EU-tasolla vuosittain niin sanottujen Eurobarometrien yhtenä osa-alueena. Vastaavaa kansallista seurantajärjestelmää ei Suomen tilanteesta ole olemassa. Vuoden 2009 Eurobarometritietojen mukaan syrjintää kokee 12 % suomalaisista (EU-keskiarvo 16 %) kun vastaava tulos vuoden 2008 barometrissa oli Suomen osalta 15 %. Kuten edellisenäkin vuonna, koettiin vuoden 2009 barometrin mukaan eniten syrjintää iän ja sukupuolen vuoksi. Vuonna 2008 vastaajista 6 % ilmoitti kokeneensa viimeisen vuoden aikana syrjintää iän vuoksi. Vastaava luku vuonna 2009 oli 5 % . Syrjinnän kokeminen sukupuolen perusteella oli vähentynyt kahdella prosenttiyksiköllä (vuonna 2008 5 % vastaajista ja vuonna 2009 3 %). Muilla perusteilla, kuten vammaisuuden, etnisen alkuperän, uskonnon ja sukupuolisen suuntautumisen perusteella syrjintää kokeneiden osuudet ovat säilyneet noin yhden prosentin suuruisina (Discrimination in the EU in 2008, 2009).

Eurobarometrien tietoja pidetään suomalaisen syrjinnän kannalta sikäli pulmallisina, että niissä vähemmistöihin kuuluvien osuus ei vastaa heidän osuuttaan Suomen väestöstä. Esimerkiksi saamelaisten kokema syrjintä ei tule niissä esiin (Aaltonen ym. 2009b). Eurobarometrien perusteella voidaan lisäksi saada käsitys vain syrjinnän kokemisesta yleensä ja eri perusteilla. Ne eivät kerro tarkemmin syrjinnästä eri elämänalueilla, kuten tässä selvityksessä kohteina olevilla koulutuksen ja vapaa-ajan alueilla. Kuva näillä alueilla tapahtuvasta syrjinnästä rakentuu yksittäisistä tutkimuksista, joissa koetun syrjinnän määrää ja laatua on selvitetty useimmiten kyselymenetelmää käyttäen.

Koulukiusaaminen voidaan katsoa yhdeksi koulutuksessa esiintyvän välittömän syrjinnän ilmenemismuodoksi. Vähemmistövaltuutetun kertomuksessa se käsitetään yhdenvertaisuuslain kieltämäksi häirinnäksi (ks. Aaltonen ym. 2009b, 62). Koulutuksessa tapahtuvaa kiusaamista, eristämistä, nimittelyä ja väkivaltaa onkin tutkittu melko paljon koulukiusaamisnimikkeen alla. Koulumaailmassa tehdyissä tutkimuksissa syrjintä ja kiusaaminen esitetään yleensä rinnakkaisina käsitteinä, ja niillä tarkoitetaan näissä yhteyksissä jotakuinkin samaa asiaa. Koulukiusatuksi voivat joutua muutkin kuin vähemmistöryhmiin kuuluvat opiskelijat. Kiusaamisen syynä on yleisimmin jokin henkilöön liittyvä erilaisuus. Kiusatut ovat monesti jo lähtökohtaisesti huonommassa asemassa tai puolustus-

kyvyttömämpiä kuin muut (http://www.kivakoulu.fi/). Koulutuksen eri asteilla esiintyvä yhdenmukaisuuden vaatimus ja heikko erilaisuuden sietokyky luovat kasvupohjaa syrjinnälle työelämässä ja muualla yhteiskunnassa. Siksi siihen on erityisen tärkeää kiinnittää huomiota myös käsiteltäessä syrjinnän esiintymistä koulutuksessa ja vapaa-ajalla.

Koulussa tapahtuu syrjintää enemmän kuin vapaa-ajalla. Koulun luonne pakkoinstituutiona tuo erilaisia oppilaita yhteen ja aikaansaa jatkuvia erilaisuuksien kohtaamisia, kun taas vapaa-ajalla on helpompi valita seuransa. (ks. Kiilakoski 2009). Koulussa tapahtuva syrjintä ulottuu kuitenkin usein myös koulun ulkopuolisiin vertaiskohtaamisiin.

Oikeuspoliittisen tutkimuslaitoksen Rikollisuustilanne 2009-tilastoraportin mukaan nuorten joutuminen varkauden, kiusaamisen tai väkivallan uhriksi on viimeisen kymmenen vuoden aikana lisääntynyt. Eniten on lisääntynyt kiusatuksi joutuminen (Rikollisuustilanne 2009). Erilaiset uutta teknologiaa hyödyntävät kiusaamisen muodot, kuten netti- ja tekstiviestikiusaaminen, ovat laajentaneet erityisesti lapsiin ja nuoriin kohdistuvan kiusaamisen areenoita.

3.2 Syrjintä- ja kiusaamiskokemukset

Tietty osa oppilaista joutuu jatkuvasti omakohtaisesti tekemisiin kiusaamisen kanssa. Kouluterveyskyselyjen tulokset kertovat, että 8 % yläluokkalaisista joutui koulukiusatuksi vähintään kerran viikossa vuosina 2006-2009 (Luopa ym. 2008; Luopa ym. 2010). Trendi on ollut hieman kasvava siten, että vuosina 2002-2006 osuus on ollut 6 % . Samansuuruisesta osuudesta kertovat muutkin vastaavat tutkimukset. Mannerheimin lastensuojeluliiton tekemien kyselytutkimusten mukaan Suomen peruskouluissa on toistuvasti eli vähintään kerran viikossa kiusattuja lapsia 6-10 %. Kiusaamisen syyksi mainitaan yleensä kiusatun erilaisuus. (ks. Peura ym. 2009.)

Koulujen antamat arviot kiusaamisen määrästä ovat hieman ristiriidassa omakohtaisista kokemuksista kertovien tutkimusten kanssa. Esimerkiksi Opetushallituksen ja Stakesin tutkimuksessa 60 % kouluista ilmoitti, että heidän oppilaistaan viikoittain on kiusattuna vain 0-2 % (Salmivalli & Poskiparta 2007). Tomi Kiilakoski (2009) toteaa, että joko konflikteja ei nähdä tai niitä pyritään vähättelemään.

Tämän raportin kanssa samaan aikaan ilmestyvässä Paula Kankkusen, Päivi Harisen, Elina Nivalan ja Mari Tapion (2011) lasten ja nuorten kokemaa syrjintää Suomessa koskevassa tutkimuksessa noin kolmannes vähemmistöryhmiin kuulu-

neista lapsista ja nuorista oli joutunut ainakin joskus jonkinlaisen syrjinnän kohteeksi. Tulosten mukaan vähemmistöryhmään kuuluminen ei kuitenkaan ollut tilastollisesti merkittävällä tasolla yhteydessä syrjinnän kokemusten yleisyyteen. Keskimääräistä alttiimpia tutkimustulosten mukaan syrjinnälle olivat tosin eri tavoin vammaiset tai pitkäaikaissairaat lapset ja nuoret sekä seksuaalivähemmistöihin kuuluvat nuoret. Kiusaamisen syyksi kelpasi mikä tahansa erilaisuudeksi koettu. Koulu tuli esiin ympäristönä, jossa lasten ja nuorten elämässä syrjintää tapahtui kaikkein yleisimmin. Noin puolet tutkimuksen verkkokyselyyn vastanneista (10-17-vuotiaat vähemmistöryhmiin kuuluvat nuoret) oli joutunut joskus nimitellyksi, hieman alle puolet oli kokenut porukan ulkopuolelle jättämistä, lisäksi ilmeni epäystävällistä ja ennakkoluuloista kohtelua. Hieman yli viidennes oli kokenut väkivaltaa ja noin joka kymmenes sillä uhkailua.

Katu oli tutkimuksen mukaan koulun jälkeen yleisimpiä syrjintäympäristöjä. Katu liittyy monesti oleellisesti nuorten vapaa-aikaan. Kadulla syrjityksi tulevat helpoimmin vähemmistöryhmiin kuuluvat nuoret. Selvästi yleisimmin esimerkiksi nimittelyä kokivat kadulla seksuaalivähemmistöihin kuuluvat nuoret, joista yli puolta oli nimitelty. Niin kadulla kuin koulussakin syrjijät olivat yleensä tuttuja lapsia ja nuoria, jotka eivät olleet syrjityn kavereita. Seuraavaksi yleisimmin syrjintää koettiin kaupoissa ja liikennevälineissä. Näissä ympäristöissä syrjintää koettiin myös vieraiden aikuisten taholta. Perusteena saattoi olla esimerkiksi ikä. Erityisesti vähemmistöryhmiin kuuluvat lapset ja nuoret kokivat myös harrastusympäristöissä ennakkoluuloista suhtautumista (29 %) ja epäystävällistä kohtelua (20 %). Harrastuspiireissä syrjintää tapahtui kavereidenkin taholta. Netissä tapahtuva kiusaaminen oli yleistä. Se esiintyi yleisimmin nimittelynä ja sitä oli kokenut 16 % kaikista vastaajista ja jopa 30 % vähemmistöryhmiin kuuluvista. (Kankkunen ym. 2011.)

Myös Mannerheimin Lastensuojeluliiton raportti nuorten kiusaamiskokemuksista kertoo samaa viestiä: yleisintä kiusaamista ovat haukkuminen ja nimittely. Pojat kokevat kiusaamista hieman enemmän kuin tytöt. Tyttöjen kohdalla kiusaaminen on useammin henkistä ja epäsuoraa. Pojat taas kokevat tyttöjä enemmän fyysistä ja omaisuuteen kohdistuvaa kiusaamista. Kiusaaminen on hieman yleisempää ammatillisessa koulutuksessa kuin lukioissa. Lukioissa joutuu MLL:n tutkimuksen mukaan kiusatuksi viikoittain 3 % tytöistä ja 4 % pojista. Vastaavasti ammatillisissa oppilaitoksissa kiusatuksi joutuu 7 % tytöistä ja 9 % pojista. (Peura ym. 2009.)

Oppilaiden välinen kiusaaminen ulottuu MLL:n kyselyn mukaan myös vapaa-ajalle, vaikka se keskittyykin pääasiassa kouluaikaan ja koulumatkoille. Tutkimuksessa (Peura ym. 2009) todetaan muuallakin tapahtuvan kiusaamisen kytkeyty-

vän usein koulun vertaissuhteisiin. Esimerkiksi verkossa tapahtuva kiusaaminen on yleistä ja hankalasti havaittavaa ja todennettavaa. Kyselyn tulosten mukaan lähes joka kymmenes nuori oli kokenut kiusaamista netissä ja yli puolessa tapauksista kiusattu tiesi nettikiusaajan olevan omasta koulusta. Kiusatuista nuorista viidennes oli kokenut kiusaamista sekä koulussa että netissä. Nettikiusaamista kokivat tutkimuksen mukaan eniten yläkoululaiset tytöt.

Kiusaamisen välittömien vaikutusten lisäksi siitä tekee erityisen vaikean siihen liittyvä vaikeneminen. Usein kiusatut eivät kerro kenellekään kiusatuksi tulemisestaan. MLL:n tutkimuksessa (Peura ym. 2009) kiusatuksi itsensä kokeneista tytöistä 71 % ja pojista vain 56 % puhui jollekin kiusaamisesta. Syinä vaikenemiseen tuli esiin häpeän tunne ja mikä huolestuttavinta käsitys siitä, että asian eteenpäin viemisestä ei ole mitään hyötyä tai että se voi pahentaa kiusatun asemaa. Nuorten oli helpompi puhua asiasta kavereilleen ja vanhemmilleen Tutkimus osoittikin, että koulussa kiusaamisen puheeksi ottaminen on selvästi suurempi riski ja siitä voi olla jopa vain haittaa. Tutkimuksessa suurella osalla vastaajista asiasta puhuminen ei ollut auttanut mitään.

Erityisen huolestuttavaa on, että asiasta puhuminen jonkun koulun henkilökuntaan kuuluvan kanssa usein pahensi asiaa. Esimerkiksi rehtorille puhuminen aiheutti joka viidennen kohdalla kiusaamisen pahenemisen. Paras puolustaja oli oma kaveri. Samoin puhumisesta omille vanhemmille koettiin olevan apua. Koulussa opettajille tai muulle henkilökunnalle kertomisen vähäisten tai jopa negatiivisten vaikutusten vuoksi nuoret usein ennakoivat tilannetta, eivätkä kertoneet koulussa asiasta kenellekään ”koska se ei johda mihinkään”. Hälyttävältä tuntuu myös tulos, jonka mukaan hieman useampi kuin joka kolmas yläkoululaisista on sitä mieltä, että koulussa saa arvostusta kiusaamalla muita oppilaita. (ks. Peura ym. 2009.) Koulujen asenneilmapiirissä näyttäisi olevan edelleen paljon muokkaamista. Kiusaamisen kohteeksi joutuvat oppilaat jäävät olemassa olevan tiedon perusteella aivan liian yksin ja vaille mahdollisuuksia vaikuttaa tilanteeseensa.

Koulukiusaamisen yleisyyttä ja siihen yhteydessä olevia tekijöitä sekä koulukiusaamiseen puuttumista tarkastelleen opetusministeriön tutkimuksen (Koulukiusaaminen peruskoulun yläluokilla… 2008) mukaan lukukauden aikana vähintään kerran viikossa kiusatuksi joutui 8 % oppilaista – pojista 10 % ja tytöistä 6 %. Muiden kiusaaminen oli pojilla yhtä yleistä ja tytöillä puolet harvinaisempaa kuin kiusatuksi joutuminen. Kiusaaja-uhreja oli pojista 3 % ja tytöistä 1 %. Koulukiusatuksi joutuminen lisääntyi hieman 2000-luvulla, erityisesti Länsi-Suomessa.

Se ei vähentynyt missään maakunnassa. Kiusaajien ja kiusaajauhrien osuudet pysyivät lähes samoina. Noin neljäsosa toistuvan koulukiusaamisen osapuolista ilmoitti, että koulun aikuiset ovat puuttuneet kiusaamiseen. Siihen puututtiin yleisemmin kahdeksannella luokalla.

Turun yliopiston toteuttaman ja opetusministeriön rahoittaman koulukiusaamista ennaltaehkäisemään ja vähentämään pyrkivän KiVa Koulu –hankkeen[7] (2006-) yhteydessä on tehty runsaasti tutkimusta ja kirjoitettu tieteellisiä artikkeleja kansainvälisiin julkaisuihin. Hankkeen ensimmäisen vaiheen arviointitutkimuksen (Kärnä ym. 2008) tulokset kertovat hankkeen vaikuttavuudesta erittäin positiivista sanomaa: ensimmäisessä vaiheessa ohjelmassa mukana olleissa kouluissa ovat sekä kiusaamisen kohteeksi joutuminen että toisten kiusaaminen vähentyneet merkittävästi.

Kiusaaminen ja syrjintä opiskeluympäristöissä ei kuitenkaan rajoitu peruskouluun tai toisen asteen koulutukseen. Sitä tapahtuu myös korkeakouluissa. Kiusaamista korkeakouluissa tutkinut Maili Pörhölä (2010) toteaa sen olevan korkeakouluissa jopa yleisempää kuin lukioissa. Peruskoulussa koettu koulukiusaaminen muodostaakin usein jatkumon korkeakouluopintoihin. Kaikista korkeakouluopiskelijoista joka viides on ollut koulu-urallaan vähintään viikoittaisen kiusaamisen kohteena. Korkeakouluissa kiusaamista kokeneista lähes puolet oli joutunut kiusatuksi jo kouluaikoinaan. Vähintään satunnaisesti kiusaamisen kohteena korkeakoulussa opiskelevista on neljännes. Melko paljon tai hyvin paljon kiusaamista korkeakouluopiskelijoista kokee 5,5 %. Yliopistossa kiusattuna on noin 5 % miehistä ja 4 % naisista. Kiusaaminen on yleisempää ammattikorkeakouluissa kuin yliopistossa. Eniten kiusaamista kokevat ammattikorkeakoulussa opiskelevat naiset (7,5 %) (mt..)

Opiskelijajärjestöjen tutkimussäätiön Opiskelijan ammattikorkeakoulu-tutkimuksessa (Lavikainen 2010) on käsitelty kiusaamista ammattikorkeakoulutuksessa. Kuten Pörhölän tutkimuksessakin naiset kokivat kiusaamista useammin kuin miehet. Kiusaaminen oli hieman yllättävästi yleisintä humanistisella ja kasvatusalalla sekä kulttuurialalla. Vähäisintä se oli luonnontieteiden, matkailun, ravitsemuksen sekä tekniikan ja liikenteen aloilla. Eniten kiusaamiskoke-

[7] Tätä selvitystä varten haastateltu Tampereen kaupungin opetuspäällikkö toi erityisesti esiin KiVa Koulu–hankkeen positiiviset vaikutukset koulujen arkeen. Tampereella näkyy selvästi hänen mukaansa se, kuinka hankkeen myötä kiusaamisesta puhutaan ja asioita ratkotaan enemmän. Hänen mukaansa voidaan myös olettaa, että tällainen ohjelma on yksi merkittävä väline, jonka avulla kynnystä puhua myös aroista asioista saadaan madaltumaan. Hyvät tulokset KiVa Koulu–hankkeesta kertovat tällaisten ohjelmien vaikuttavuudesta. Tärkeää olisi pohtia, miten hyviä käytäntöjä saadaan istutettua osaksi kaikkien koulujen toimintaa. KiVa koulu -hankkeesta lisätietoja: http://www.kivakoulu.fi/

muksia oli kansainvälisillä opiskelijoilla. Kiusaajia olivat yleisimmin opiskelijatoverit, mutta myös opettajien taholta tuleva syrjiminen tai kiusaaminen oli tutkimuksen mukaan varsin yleistä. Opiskelijatovereiden taholta koettu syrjintä tai kiusaaminen oli kaikkein yleisimmin ryhmän ulkopuolelle jättämistä. Opettajien taholta taas koettiin eriarvoista kohtelua eri oppilaiden välillä. Etniseen taustaan tai kieleen perustuva syrjintä oli tyypillisesti juuri opettajien taholta koettua. Kiusaamiseksi koettiin myös joidenkin yksittäisten opiskelijoiden harjoittama häirintä ja epäasialliset kommentit muista opiskelijoista tai opettajista.

Koululaisten ja opiskelijoiden vapaa-aikaan kuuluvat oleellisesti internet ja sosiaaliset mediat. Monissa koulumaailmaa koskevissa tutkimuksissa on todettu kouluissa vertaissuhteissa tapahtuvan syrjinnän ja kiusaamisen useissa tapauksissa jatkuvan netissä vapaa-ajalla. Toisaalta netissä voi lähteä käyntiin kiusaaminen, joka jatkuu koulussa.

Elina Karstun tutkimuksen (2010) laajassa aineistossa verkkokiusaamisen kohteeksi oli joutunut viidennes vastaajista, 5,1 %:lla kiusaaminen oli säännöllistä. Heikommin menestyvien ja erityisopetuksen pienluokissa opiskelevien keskuudessa esiintyi enemmän verkkokiusaamista. Yleisin kännykkäkiusaamisen muoto oli ilkeämielisten puheluiden soittaminen ja yleisin internet-kiusaamisen muoto oli juoruilu ja perättömien juttujen levittäminen. Koulukiusaaminen ja verkkokiusaaminen olivat yhteydessä: koulukiusatuista oppilaista enemmistöä kiusattiin myös verkossa. Nuoret kertoivat aikuisille verkkokiusaamisesta harvemmin kuin koulukiusaamisesta, vaikka kertominen helpottikin tilannetta. Tutkija toteaa, että verkkokiusaaminen on rantautunut Suomeen, mutta perinteinen koulukiusaaminen on vielä puolet yleisempää. (Karstu 2010.)

Pelastakaa Lapset Ry:n viimeisin (2009) mobiilikysely kertoo, että 17 % lapsista ja nuorista on kokenut kännykkäkiusaamista ja suurin osa heistä koki sen harmillisena ja kertoi sen olevan jatkuvaa. Kiusaamisen välikappaleena toimii usein koulun välitunnilla tai vapaa-ajalla tehty kännykkäkuvaus tai –videointi, ja kuvat tai videot päätyvät nettiin. Tämän tyyppisestä kiusaamisesta kärsivät eniten tytöt.

Toisaalta esimerkiksi Pelastakaa Lapset Ry:n sosiaalisia medioita netissä koskevassa kyselyssä (2010) tuli esiin, että lapset ja nuoret pitävät internetiä paikkana, jossa ei tunneta ennakkoluuloja ja jossa voi vapaammin olla oma itsensä ilman sosiaalisia paineita.

3.3 Vähemmistöryhmien kokema syrjintä

Eri vähemmistöryhmien kouluissa kokema kiusaaminen ei välttämättä tule selkeästi esiin. Koulukiusaamisessa on usein vaikea eritellä tiettyjä syitä tai perusteita esimerkiksi yhdenvertaisuuslaissa mainittujen syrjintäperusteiden mukaisesti. Tutkimuksissa ei yleensä tule suoraan esiin kiusaamisen kohteiden kuuluminen vähemmistöryhmiin kuten etnisiin tai uskonnollisiin vähemmistöihin tai vammaisryhmiin. Esimerkiksi **vammaisten lasten ja nuorten** kohdalla ei ole saatavissa selkeitä tutkimustuloksia kiusatuksi tai syrjityksi joutumisesta. Ilka Haarni (2006) on todennut ensimmäistä vammaispoliittista selontekoa varten tekemässään, aiempiin tutkimuksiin pohjautuvassa tutkimuksessa vammaisia henkiöitä koskevan tiedon pirstaleisuuden ja tutkimustarpeet muun muassa koulutuksen alueella.

Tutkimustulokset, joiden mukaan kaikkinainen erilaisuus altistaa kiusaamiselle, antavat viitteitä siitä, että vähemmistöryhmät ovat tässä suhteessa erityisen alttiita syrjinnälle. Kankkusen ja kumppaneiden tutkimus lasten ja nuorten kokemasta syrjinnästä Suomessa (2011) vahvistaa käsitystä syrjinnän yleisyydestä juuri vammaisten ja pitkäaikaissairaiden lasten ja nuorten kohdalla. Vammaisten opiskelijoiden koulutusta koskevissa tutkimuksissa ei kuitenkaan yleensä tule tämän tutkimuksen tapaan suoraan ilmi vammaisten kokema välitön syrjintä vaan enemmänkin opiskelun edellytyksiin liittyvät puutteet. Opetusympäristöissä tapahtuu välillistä syrjintää, joka ilmenee monenlaisina esteinä. Nämä kohtaavat yleisimmin juuri vammaisia opiskelijoita. Vammaisten ihmisten yhdenvertaiseen kouluttautumiseen liittyykin keskeisesti kysymys opiskelun esteettömyydestä. Opiskelun kannalta esteettömyys tarkoittaa sitä, että opiskeluympäristö on sellainen, että jokainen henkilö pystyy ominaisuuksistaan riippumatta toimimaan yhdenvertaisesti muiden kanssa (Niemelä 2007, 14).

Yhdenvertaisuuslaki velvoittaa koulutuksen järjestäjää tarvittaessa ryhtymään kohtuullisiin toimiin vammaisen henkilön pääsemiseksi koulutukseen. Mikäli koulutuksen tarjoaja tällaisessa tilanteessa laiminlyö kyseiset toimet, on kyseessä syrjintä. Laki on Jukka Kumpuvuoren (2006) mukaan parantanut vammaisten opiskelijoiden asemaa, mutta siihen liittyy myös ongelmia: ”kohtuullisia toimia” ei ole laissa tarkemmin määritelty. Lisäksi yksittäiselle opiskelijalle kynnys viedä syrjintätapaus eteenpäin on korkea.

Esteetön opiskelu korkeakoulussa (ESOK)-hankkeessa on vuodesta 2005 lähtien selvitetty opiskelun esteitä ja haettu hyviä käytäntöjä esteettömän korkeakouluopiskelun mahdollistamiseksi. Hankkeen pohjana on opetusministeriön selvitys Esteetön opiskelu yliopistossa vuodelta 2005. Esteettömyys koskee laajasti

eri ryhmiä, mutta selvityksessä keskityttiin vammaisiin ja erilaisiin oppijoihin. Selvitys osoitti, että esteettömyydessä on huomattavia puutteita kaikilla tarkastelluilla osa-alueilla. Selvästi eniten huomiota esteettömyysasioihin oli kiinnitetty tilakysymyksissä ja esteettömyys nähtiinkin ennen kaikkea tiloja koskevana asiana. Opintoasioissa ja viestinnässä esteettömyyttä ei oltu pyritty aktiivisesti kehittämään kuin muutamassa yliopistossa. (Laaksonen 2005.)

Vuoden 2011 loppuun saakka jatkuvan ESOK-hankkeen puitteissa tehdyt selvitykset ja tutkimukset (esim. Niemelä 2007; Lavikainen 2010; Pekonen 2010; Pietilä 2010) tuovat esiin aiempaa monipuolisempaa kuvaa esteistä ja esteettömyydestä. Korkeakoulujen opiskeluympäristöissä ilmenee edelleen runsaasti paitsi fyysisiä, myös psyykkisiä, sosiaalisia ja kulttuurisia esteitä. Selvitysten perusteella korkeakouluissa ei ole otettu riittävästi huomioon opiskelijoita, joilla on jokin vamma tai oppimisvaikeus (mm. Laaksonen 2005; Niemelä 2007).

Vammaisten ja kuurojen 17-34–vuotiaiden nuorten koulutuspolkuja koskevassa tutkimuksessa Anna Niemelä (2007) havaitsi, että kaikkein olennaisimmat tekijät koulutuspolun muodostumisessa ovat opiskelijan henkilökohtaiset voimavarat ja opiskelutaidot, opiskeluympäristön asenteellinen ja fyysinen esteettömyys sekä vammaispalvelut ja muu yhteiskunnan tuki. Haastateltujen koulutuspolkuja olivat hankaloittaneet varsinkin asenteelliset esteet sekä yhteiskunnan vammaispalvelujen riittämättömyys.

Joensuun yliopistossa tehdyssä tutkimuksessa (Lundström ym. 2008) viranomaiskyselyyn osallistuneista opetusviranomaisista 40 % ilmoitti, että erilaisia yhdenvertaisuuslain 5 §:ssä tarkoitettuja mukautustoimia (erilaisia edistämistoimia) oli tehty vammaisen aseman parantamiseksi vuosina 2004–2006. Tyypillinen edistämistoimi oli esteettömän liikkumisen turvaaminen muun muassa poistamalla liikuntaesteitä rakennustoimilla (hissi, kulkusilta), suunnittelemalla toimivammat liikennejärjestelyt sekä muuttamalla luokka- ja työtiloja toimivimmaksi. Apuvälineitä ja asianmukaisia työvälineitä on hankittu sekä työllistymisen että kouluttautumisen helpottamiseksi. Vastausten mukaan kouluttautumisedellytysten parantamiseksi oppilaitokset tekevät yhteistyötä monien tahojen kanssa kuten kuntayhtymän, eri oppilaitosten, kunnan sosiaali- ja terveystoimen sekä huoltajien kanssa. (Lundström ym. 2008.)

Joensuun yliopiston tutkimuksessa (Lundström ym. 2008) todetaan, että koulujen käytännöt ja opetustoiminnan rakenteet voivat asettaa oppilaita eriarvoiseen asemaan ja johtaa välillisesti syrjintään. Mahdollisuus poiketa yleisopetuk-

sen tavoitteista ja sisällöistä esimerkiksi vakavissa oppimisvaikeuksissa perustuu muun muassa perustuslain 16.2 §:ään kirjattuun oikeuteen, jonka mukaan jokaiselle turvataan kykyjensä ja tarpeidensa mukainen opetus. Jokaisessa yksittäisessä tapauksessa erityistarvetta on kuitenkin tarkasteltava objektiivisten seikkojen perustella, koska erityistarpeiden taustalla vaikuttavat muun muassa fyysinen, psyykkinen tai sosiaalinen vammaisuus tai kuuluminen johonkin vähemmistöön. Tämä voi mahdollistaa koulutuksessa tapahtuvan syrjintämuodon, erilliskohtelun eli segregaation. Tutkimuksessa tulivatkin esille erityisopetuspäätökset yhtenä yhdenvertaisuuslain soveltamistilanteena. (mt..)

Erityisopetuksen merkitystä nuoren elämänkulussa tutkineet Anna-Maija Niemi, Reetta Mietola ja Jenni Helakorpi (Niemi ym. 2010) tuovat erityisopetuksen esiin varsin kaksiteräisenä miekkana vähemmistöryhmiin kuuluvien lasten ja nuorten kannalta. Tutkijoiden mukaan myös aiemmissa tutkimuksissa on tehty havaintoja siitä, että esimerkiksi vammaisia oppilaita ja romanioppilaita otetaan ja siirretään erityisopetukseen niin meillä kuin muuallakin maailmassa määrällisesti paljon enemmän kuin muita lapsia. Tästä epäkohdasta Suomi on myös saanut toistuvasti huomautuksia kansainvälisiltä valvontaelimiltä (ks. Aaltonen ym. 2009b). Turussa tehdyssä tutkimuksessa todettiin, että jopa 40 % vammaisista oppilaista oli joutunut kiusatuiksi erityisluokalle siirron jälkeen ja että he olivat katuneet siirtoa (Korkeakoski 2005; Haarnin 2006 mukaan).

Vammaisten henkilöiden koulutus on usein alimman tutkintotason koulutusta. On arvioitu, että tiedekorkeakoulujen opiskelijoista vain 0,5 % olisi vammaisia henkilöitä. Matala koulutustaso, työllistyminen ja toimeentulo kietoutuvat yhteen: vammaisten henkilöiden riski jäädä matalammin koulutetuksi on suuri, työikäisten vammaisten henkilöiden työllistyminen on heikkoa ja moni elää pysyvästi köyhyydessä niukan toimeentulon vuoksi. (Niemelä 2007, 15-16; vrt. myös Haarni 2006.)

Etnisiin vähemmistöihin kuuluvien alttiudesta koulukiusaamiselle ja rakenteelliselle syrjinnälle koulutuksessa on olemassa jonkin verran tutkimustuloksia. Arto Soilamon (2006) väitöskirjan mukaan koulukiusaaminen on ongelma monikulttuurisissa kouluissa. Tutkimus toteutettiin kuudessa Turun alakoulussa. Sen mukaan monikulttuurisissa kouluissa tapahtuu koulukiusaamista joka päivä. Tutkimukseen osallistuneista noin joka neljäs oppilas (26 %) mainittiin muiden vastaajien toimesta nimeltä kiusaamisen uhriksi. Useampi kuin joka kolmas vastaaja (39 %) kertoi itse joutuneensa kiusatuksi. Maahanmuuttajaoppilaiden nimi löytyi syntyperäisiä suomalaisia oppilaita useammin kiusaamisen uhrien listalta.

Kiusaamisen uhreista maahanmuuttajapoikien tilanne oli maahanmuuttajatyttöjä tukalampi. Tutkimuksen mukaan maahanmuuttajapoikaan näyttää liittyvän kaksoisrooli: häntä sekä kiusataan paljon että hän itse kiusaa paljon muita. (Lepola ym. 2007, 142-143.)

Romanilasten ja -nuorten hyvinvointia tarkastelleen Lapsiasiainvaltuutetun toimiston haastattelututkimukseen (n=36) (Junkala & Tawath 2009) osallistuneista 10-18-vuotiaista romaneista 19 % oli kokenut jossain vaiheessa koulu-uraansa vakavaa ja toistuvaa koulukiusaamista, 39 % oli kokenut satunnaista kiusaamista ja nimittelyä. Hieman alle puolet (42 %) ei ollut kokenut tällaista syrjintää lainkaan. Romanilasten ja -nuorten kokema kiusaaminen on tutkimuksen mukaan pääasiassa ollut nimittelyä, ”mollaamista”, ”mannettelua” ja porukan ulkopuolelle sulkemista. Monet haastatelluista, erityisesti pojat, mainitsivat myös ”tappelut”. (mt..)

Toistuvaa ja vakavaa kiusaamista kokeneilla romanilapsilla kesti kauan, ennen kuin he uskalsivat kertoa kiusaamisesta joko opettajalle tai vanhemmille. Ulkopuolisen puuttuminen kiusaamiseen oli heidän mukaansa kuitenkin lopulta helpotus. Haastatellut toivat esiin kokemuksia, että opettajat kuuntelivat heitä ja suhtautuivat kiusaamistapauksiin vakavasti ja että kiusaamiseen puututtiin heti. Lähes kaikki kiusaamistapaukset oli saatu selvitettyä koulussa ja kiusaaminen sen myötä loppunut. Aivan kaikissa tapauksissa opettajien puuttuminen ei kuitenkaan tuonut apua. Merkillepantava havainto haastatteluista oli, että romanilasten kiusaamistapauksia on ollut erittäin vähän sellaisissa kouluissa, joissa on työssä romanitaustaisia koulunkäyntiavustajia tai muita ammattihenkilöitä. (Junkala & Tawath 2009.)

Honkasalon, Harisen ja Anttilan (2007) tutkimuksessa haastatelluista 38 monikulttuurisesta nuoresta peräti 17 kertoi kohdanneensa esimerkiksi koulussa pilkkaamista, tönimistä ja yksin jätetyksi tulemista. Tutkimuksessa todetaan, että rasismiin ja syrjintään eivät ole syyllistyneet vain kaverit ja muut nuoret; myös opettajat ja nuorisotyöntekijät ovat saattaneet osoittaa ”vieraalle” kaapin paikan. Muutaman nuoren muistoissa elää myös harrastusympäristöihin kiinnittyviä syrjintäkokemuksia, joita ovat nostattaneet pilkatuksi joutuminen ja ulkopuolelle asetetuksi tuleminen. (Honkasalo ym. 2007.)

Myöskään etnisiin vähemmistöryhmiin kuuluvien ryhmien kohdalla koulutukseen liittyvä syrjintä ei ilmene vain koulukiusaamisena tai yksilöiden välittömänä syrjimisenä, vaan se voi olla myös rakenteellista ja välillistä. Lepolan ja kumppaneiden mukaan (2007) epäsuoria merkkejä peruskoulutuksen piirissä

tapahtuvasta syrjinnästä ovat muun muassa etnisten ryhmien väliset erot koulumenestyksessä ja koulun keskeyttäneiden oppilaiden määrässä, joidenkin etnisten ryhmien yliedustus erityisopetuksessa tai aliedustus perusasteen jälkeiseen koulutukseen hakeutumisessa ja pääsyssä (Lepola ym. 2007, 137).

Niemi ym. (2010) toteavat vähemmistöryhmien erityisopetusta pohtiessaan sen tässäkin raportissa aiemmin esiin tuodun seikan, että Suomessa ei tehdä tilastoja etnisen tausta mukaan. Tästä aiheutuu se, että esim. juuri romanitaustaisten tai maahanmuuttajataustaisten lasten ja nuorten erityisopetukseen osallistumisesta ei ole olemassa kattavia tilastoja. Joissain kunnissa tehdyt äidinkielen mukaan erottavat tilastot paljastavat tutkijoiden mukaan muiden kuin suomea äidinkielenään puhuvien suuren määrän erityisopetuksessa, mutta jättävät romanitaustaiset lapset ja nuoret pimentoon.

Niemi ym. toteavat (Naukkarisen 2005 mukaan), että erityisopetusta koskevan koulutuspolitiikan ja erityisopetusjärjestelmän kehitys on edennyt Suomessa siten, että koulusäädösten ja –lakien tasolla on liikuttu erillisyydestä kohti inklusiivista ja osallistavaa erityisopetuksen järjestämistä. Samanaikaisesti kuitenkin erityisopetukseen osallistuvien oppilaiden lukumäärä on kasvanut erityisesti osa-aikaisen erityisopetuksen osalta (Erityisopetuksen strategia 2007).

Käytännön syyt erityisopetuksen suosimisen taustalla voivat olla moninaisia. Esimerkiksi puutteellinen kielitaito voidaan tulkita oppimisvaikeudeksi, kuten Niemen ja kumppaneiden tutkimuksessa (2010) haastatellun Ruotsissa lapsuutensa viettäneen romaninuoren tapauksessa. Osittain sijoitukset erityisluokille voivat johtua siten rakenteellisista seikoista, kuten valmistavan opetuksen ja tehokkaan kielenopetuksen huonosta saatavuudesta tai kielenopetusresurssien puutteista (ks. myös Maahanmuuttajaoppilaiden perusopetukseen valmistava… 2003). Alueelliset erot on todettu tässä suhteessa myös suuriksi.

Niemen ym. tutkimuksessa (2010) monet eivät olleet saaneet erityisopetuksessa myöskään riittäviä valmiuksia pärjätä ammatillisissa opinnoissa. Samoin useat kokivat, ettei heidän toiveitaan kuultu koulutusvalinnoissa. Tutkimuksessa haastatellut kokivat erityisluokan yleensä turvallisena pienryhmänä, jossa opiskelu oli leppoisaa ja johon oli helppo sosiaalistua. Erityisluokkalaisina he kuitenkin joutuivat kiusatuiksi ja eristetyiksi yleisopetuksessa olevien taholta. Tutkijat näkivät tässä yhdenvertaisuuden toteutumisen kannalta huolestuttavan piirteen. Erityisluokkien asema koulussa näytti ruokkivan niihin kuuluviin

oppilaisiin kohdistuvaa syrjintää ja kiusaamista. Tutkijat käänsivät johtopäätöksissään katseen myös yleisopetukseen ja sen käytäntöihin ja niihin syrjiviin piirteisiin, jotka luovat tarvetta erityisopetukseen erillisissä ryhmissä. He ehdottavatkin erilaisia tehostetun tuen muotoja ja pienempiä ryhmäkokoja, jotka mahdollistaisivat kaikkien ryhmien opiskelun yleisopetuksessa. Tämä edellyttäisi myös saavutettavuus- ja esteettömyyskysymysten huomioimista perusopetuksessa.

Alkuperäiskansa saamelaisten historiaan liittyvästä syrjivästä kohtelusta on kerrottu useissa dokumenteissa (esim. Sivonen 2002). Koulunkäynti on ollut monille saamelaisille aiemmin ankara kokemus. Suomen saamelaisten keskusjärjestön puheenjohtaja Maria Sofia Aikio kertoo, että hänen lapsuudessaan koulussa suomen kieltä[8] ja suomalaista elämänmallia tarjottiin jopa nöyryyttämällä saamelaisoppilaita ja usein saamelaislapsilla oli koulussa myös oma haukkumanimi. Monesti saamelaislapset karkasivat koulusta ja pakenivat luontoon kyläkeskusten kouluista, joissa saamelaislapset joutuivat pitkien välimatkojen takia asumaan erossa perheistään viikkoja ja jopa kuukausia. Kova asuntolaelämä näkyy Aikion mukaan vielä tänäkin päivänä henkisenä pahoinvointina ja esimerkiksi päihteiden liikakäyttönä. (Sivonen 2002) Vanhempien polvien kokema syrjintä on vaikuttanut myös ylisukupolvisesti niin, että monet eivät ole halunneet opettaa lapsilleen saamen kieltä yhteiskunnan taholta tapahtuvan syrjinnän pelossa.

Saamelaisten koulutuksessa nykyisin kokema syrjintä liittyy erityisesti heidän kielensä ja kulttuurinsa opetukseen, jolloin se on luonteeltaan lähinnä rakenteellista. Iso osa saamelaisista kouluikäisistä lapsista asuu saamelaisten kotiseutualueen ulkopuolella, jolloin yli puolet perusopetusikäisistä saamelaisoppilaista jää kokonaan oman kielen ja omakielisen opetuksen ulkopuolelle, mikä on ristiriidassa Suomen perustuslain säännösten kanssa. (ks. Tella 2005, 54.) Lapsiasiavaltuutetun saamelais- ja romanilapsille tekemissä kyselyissä on tullut esille, että sen paremmin oppimateriaaleissa kuin yleisesti kouluopetuksessakaan ei juuri kerrota kansallisten vähemmistöjen historiasta ja niiden kulttuurista. Lapset kokevat koulun ohittavan heidän kulttuurinsa ”äänettömästi”. Saamelais- ja romanilapset kokevat, että muilla koululaisilla on hyvin vähän tietoa heidän kulttuureistaan, mikä on omiaan edistämään myös ennakkoluuloja ja syrjintää. (ks. Aula & Tervo & Nivala 2010)

[8] *Saamelaislapset saivat vasta vuonna 1992 mahdollisuuden käydä koulua äidinkielellään.*

Saamelaislasten ja -nuorten kiusatuksi joutumisesta koulutuksessa tai vapaa-ajalla ei varsinaisesti ole tutkimustietoa.[9] Tuorein tätä teemaa sivuava tutkimus on Minna Rasmuksen lapsiasianvaltuutetun toimeksiannosta tekemä tutkimus saamelaislasten (13-18 v) hyvinvoinnista ja heidän oikeuksiensa toteutumisesta Suomen saamelaisalueella (Rasmus 2011).Tutkimukseen osallistuneet saamelaislapset ja nuoret pitivät koulua turvallisena paikkana, jossa oli hyvät opettajat ja opetuksen taso. He olivat tyytyväisiä myös saamen kielen opetukseen ja pieniin luokkakokoihin. Koulussa heillä oli lisäksi hyviä ystäviä ja kulttuuriharrastuksia. Tässä tutkimuksessa saamelaislasten ja nuorten kokema varsinainen koulukiusaaminen oli harvinaista. Vapaa-ajalla he kokivat suurimmat puutteet, jotka liittyivät siihen, että ei ollut tekemistä eikä mitään tiloja missä kokoontua. Samoin he olisivat kaivanneet saamenkielisiä radio- ja TV-ohjelmia.

Suurin osa haastatelluista lapsista piti saamelaisuuttaan hyvänä asiana. Tutkimusta varten haastateltujen opettajien enemmistö olikin työssään havainnut, että modernin saamelaisnuorison identiteetissä ja itseluottamuksessa on tapahtunut positiivista muutosta. Koulu ei kuitenkaan tarjonnut heille heidän oman kulttuurinsa ja historiansa opetusta. Monet tutkimukseen osallistuneet olivatkin Rasmuksen raportin mukaan hämmästyttävän heikosti perillä omasta historiastaan alkuperäiskansana. Raportissa todetaan myös saamen kielen koulutuksen kohdentuvan epätasaisesti oppilaittain ja alueittain. Pätevien saamen kieltä käyttävien opettajien saatavuus todettiin heikoksi. Saamelaisten kotialueiden ulkopuolella asuvien (noin 70 % alle 18-vuotiaista saamelaisista vuonna 2007) lasten ja nuorten osalta raportissa todettiin, että heidän oikeutensa heidän omaan kieleensä ja kulttuuriinsa jäävät toteutumatta. (ks. Rasmus 2011.)

Etnisyyttä, **uskontoa ja vakaumusta** ei ole aina helppo erotella syrjintäperusteina toisistaan. Lepola ja kumppanit (2006, 156) toteavat, että esimerkiksi uskonnollinen syrjintä nousee monissa tutkimuksissa esiin etnisen syrjinnän seurannassa ja että uskontoon ja asenteisiin liittyvät tutkimukset keskittyvät yleensä islamiin kohdistuviin asenteisiin. Selkeästi uskonnon tai vakaumuksen perusteella tapahtuvaa syrjintää koulutuksessa tai vapaa-ajalla koskevia empiirisiä tutkimuksia ei juuri löydy.

Tutkimusta **seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjen** syrjinnän kokemisesta on tehty niin ikään hyvin vähän. Seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjen asemaa

[9] Tiedon tarve koulutuksessa tapahtuvasta saamelaisten mahdollisesta etnisestä syrjinnästä ja sen seurannasta on todettu esimerkiksi neuvottelussa Pohjois-Suomen sosiaalialan osaamiskeskuksen, Lapin yliopiston Sosiaalityön laitoksen ja SámiSoster ry:n edustajien kanssa (Saamelaisten hyvinvointitutkimuksen… 2008).

työelämässä ja perheiden kohtaamia ongelmia palvelujärjestelmissä on kartoitettu viime vuosina, mutta vähemmistöjen kohtaamaa väkivaltaa tai syrjintää työelämän ulkopuolella ei ole tutkittu. (ks. tarkemmin Lehtonen 2007b, 23.) Jukka Lehtonen on tutkinut erityisesti nuorten sukupuoli- ja seksuaalivähemmistöihin kuuluvien tilannetta kouluissa.

Koulussa tapahtuvan syrjinnän osalta monilla ei-heteroseksuaalisilla ja transnuorilla on Lehtosen (2007b) mukaan kokemuksia kouluväkivallasta ja nimittelystä. Usein kouluyhteisön aikuisilla ammattilaisilla ei ole valmiuksia, koulutusta tai yhteisiä pelisääntöjä seksuaalisen ja sukupuoleen liittyvän väkivallan kohtaamiseen ja ehkäisyyn. Homottelun, huorittelun ja sukupuoleen perustuvan häirinnän merkitystä saatetaan vähätellä tai jättää huomaamatta. Koulukiusaamista kartoittavat keskeiset tutkimukset ja hankkeet eivät ole riittävästi käsitelleet kiusaamista seksuaalisuuden ja sukupuolen näkökulmista. Lehtosen mukaan monet keskeiset koulukiusaamiseen keskittyneet tutkimukset jättävät sukupuoleen ja seksuaalisuuteen liittyvän kiusaamisen kokonaan huomioimatta (Lehtonen 2003; 2007b, 26.)

Kankkusen ym. (2011) lasten ja nuorten Suomessa kokemaa syrjintää koskevassa tutkimuksessa tulee esiin, että sukupuoli- ja seksuaalivähemmistöihin kuuluvat nuoret altistuvat muita vähemmistöryhmiä laaja-alaisemmalle syrjinnälle. Heitä syrjintä kohtaa usein monissa eri muodoissa, monilta eri tahoilta ja kaikissa toimintaympäristöissä, myös koulussa ja vapaa-ajalla.

Opettajalehden lukijaselvitys (Puustinen & Tikkanen 2010) tuo esiin, että vain 12 % opettajista uskoo oppilastovereiden suhtautuvan luontevan hyväksyvästi, jos oppilas kertoo koulussa homoudestaan. Lähes 36 % opettajista arvelee siitä seuraavan vaivautunutta torjuntaa ja 16 % pilkkaa ja kiusaamista. Raportoidessaan lukijakyselyn tuloksia Opettajalehti 3/2010 otsikoi: ”Moninaisuus ei mahdu kouluun” (Puustinen & Tikkanen 2010). Kyselyn tulokset poikkeavat olennaisesti sen mukaan, onko vastannut opettaja itse hetero (87 % vastanneista) vai ei-hetero. Hetero- opettajista 45 % sanoo opettaneensa seksuaalivähemmistöjä, kun homo- ja lesbo-opettajista näin sanoo 73 %. Hetero-opettajista 42 %:lla on ollut homo- tai lesbo-opettajia työtovereinaan. Homo- ja lesbo-opettajista taas 71 %:lla on ollut ei-heteroita työtovereina. Sateenkaariperheitä oli työssään kohdannut homo- ja lesbo-opettajista 38 %, mutta hetero-opettajista vain 23 %. Hetero-opettajista 12 % sanoo, että heillä ei ole lainkaan ollut vähemmistöihin kuuluvia oppilaita, kun näin sanoo homo- ja lesbo-opettajista vain yksi prosentti.

Edellä ilmenevästä hajonnasta huolimatta opettajat kuitenkin keskimäärin pitävät seksuaali-identiteettikysymyksiä itselleen tuttuina ja omaa toimintaansa tasa-arvoisena ja hyväksyvänä. Vastaajista 84 % ei mielestään kaipaa enää opetusta varten lisätietoa seksuaaliseen suuntautumiseen liittyvistä asioista. Heterot kaipaavat lisätietoa huomattavasti vähemmän kuin ei-heterot opettajat. Kyselyn tuloksia Opettajalehdessä kommentoinut tutkija Jukka Lehtonen toteaa, että ei-heterot opettajat ovat ehkä herkempiä näkemään ympäristönsä moninaisuuden sekä motivoituneempia ottamaan asioita esiin opetuksessa ja näkemään tiedon tarpeen. Asian tabuluonteesta kertoo Lehtosen mukaan opettajien halu vetää tiukka raja yksityisyytensä ja työminänsä välille. Heteroopettajista yli 70 % ei ymmärrä miksi opettajan pitäisi kertoa suuntautumisestaan avoimesti työpaikallaan[10]. Ei-hetero-opettajista vastaava osuus on 50 %. (Puustinen & Tikkanen 2010.)

Paula Kuosmasen ja Juha Jämsän (2007) toimittamassa teoksessa suomalaisista sateenkaariperheistä raportoidussa kyselyssä koulu sai näiltä perheiltä melko positiiviset arviot. Huonojakin kokemuksia, kuten epäasiallista kohtelua ja suoranaista syrjintää ilmeni. Omasta sateenkaariperheellisyydestä oltiin valmiita kertomaan koulussa ja vanhempainiltoihin osallistuttiin aktiivisesti. Hieman yli puolet sateenkaariperheiden vanhemmista piti omaa perhemuotoaan hyvin tai melko hyvin tunnettuna muiden perheiden keskuudessa. Kuitenkin vain puolet koki päässeensä osallisiksi muiden vanhempien yhteisöstä. Viidennes vastaajista ei pitänyt keskustelua perhemuodostaan asiallisena ja opettajien tietoja pidettiin puutteellisena. Vain 28 % vastaajista arvioi opettajan tuntevan sateenkaariperheiden lasten erityistarpeita. Sen sijaan suurempi osuus, 47 %, uskoi opettajan olevan todennäköisesti halukas kohtaamaan niitä. Neljäsosa vastaajista tiesi opettajan käsitelleen perheen moninaisuutta luokassa, mutta vain 7,5 % tiesi opettajan käsitelleen erityisesti sukupuolen ja seksuaalisuuden moninaisuutta luokassa. (mt.)

Näiden esitettyjen tutkimustulosten rinnalle voidaan asettaa monissa kansainvälisissä tutkimuksissa (ks. esim. Johnson 2011; Torres 2011) saatu tieto sukupuoli- ja seksuaalivähemmistönuorten jopa nelinkertaisesta itsemurhariskistä muihin nuoriin verrattuna. Meillä näihin ryhmiin kuuluvien nuorten hyvinvointiin liittyviä riskitekijöitä ei ole tutkittu, eikä heidän kohtaamastaan syrjinnästä ole

[10] On kuitenkin todennäköistä, että monet hetero-opettajat kertovat ja tuovat omia jokapäiväiseen elämäänsä liittyviä asioita esille ajattelematta niiden erityisesti kertovan heteroseksuaalisesta suuntautumisestaan. Toisaalta ei-hetero-opettajat jättävät useammin kertomatta ja "paljastamatta" suuntautumisensa. Heteronormatiivisuuden vuoksi heteroiden ei tarvitse salata asiaa ja se tulee opettajien puheissa esille ilman ajatusta "heterouden paljastamisesta". (Heikkinen 2008)

riittävästi luotettavaa tietoa. Seuraavassa raportin osassa syvennämme syrjintäkysymysten käsittelyä seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuuluvien nuorten osalta. Siirrymme tarkastelemaan tätä selvitystä varten kootun empiirisen aineiston pohjalta seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuuluvien nuorten syrjintäkokemuksia toisen asteen oppilaitoksissa.

II EMPIIRINEN OSA: SEKSUAALI- JA SUKUPUOLIVÄHEMMISTÖIHIN KUULUVIEN NUORTEN SYRJINTÄKOKEMUKSET TOISEN ASTEEN OPPILAITOKSISSA

4 Tutkimuksen toteuttaminen ja siihen osallistuneet nuoret

4.1 Aineistojen muodostaminen

Empiirisessä osiossa kerättiin tietoa seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin[11] kuuluvien nuorten syrjintäkokemuksista toisen asteen oppilaitoksissa[12]. Tutkimusaineistoa pyrittiin saamaan 16-30-vuotiailta nuorilta, jotka joko parhaillaan opiskelivat toisen asteen oppilaitoksissa tai olivat jo lopettaneet opintonsa niissä. Tietoa haluttiin myös aiemmin yläasteella tapahtuneista syrjintäkokemuksista. Näitä kokemuksia on perusteltua tuoda esille, sillä kiusaaminen saattaa joissain tapauksissa jatkua läpi koko kouluajan (ks. aiemmat tutkimukset, luku 3). Yläasteen syrjintäkokemukset voivat vaikuttaa myös esimerkiksi nuorten ammatti- ja uravalintoihin ja siihen, kuinka avoimia he uskaltavat olla oman seksuaali- tai sukupuolivähemmistöön kuulumisensa suhteen myöhemmissä opiskeluympäristöissään.

Tutkimuksen tiedonkeruu toteutettiin kysely- (nettikysely), haastattelu- ja tarinatutkimusmenetelmien avulla. Pääasiallinen aineisto on kysely (n=636), jonka tuloksia täydennetään raportoinnissa haastatteluista ja omista tarinoista valituilla sitaateilla. Haastateltaviksi ilmoittautui vain viisi nuorta. Vapaamuotoisia omia tarinoita lähetti neljä nuorta. Vastoin ennakko-odotuksia ei näiden tiedonkeruumenetelmien avulla tullut tietoon yhtä selkeitä syrjintäkokemuksia kuin kyselyssä. Tämä kertoo ehkä siitä, että täysin anonyymissä kyselyssä oli helpompi kuvata tutkijoille arkaluontoisia syrjintätilanteita, kuin esimerkiksi kasvokkaisissa haastatteluissa.

Kysely suunnattiin maantieteellisesti koko Suomeen ja tutkimuksesta tiedotettiin kattavasti tarkoituksena saada vastaajia eri puolelta maata ja erikokoisilta paikkakunnilta. Ilmoituksia lähetettiin laajasti oppilaitoksiin sekä seksuaali- ja

---

[11] Seksuaalivähemmistöillä tarkoitetaan biseksuaaleja ja homoseksuaaleja, joista naisia yleensä kutsutaan lesboiksi ja miehiä homoiksi. Seksuaalivähemmistöihin kuuluvia on arviolta 5-15 prosenttia väestöstä. (ks. tarkemmin Lehtonen 2007b, 18-20.) Sukupuolivähemmistöihin kuuluvia ovat intersukupuoliset, transsukupuoliset, transvestiitit ja transgender-ihmiset (määritelmät esitetty tarkemmin liitteessä 1).

[12] Toisen asteen oppilaitoksia ovat peruskoulun jälkeisen koulutustason oppilaitokset, kuten lukiot, ammattikoulut, ammatilliset oppilaitokset, ammatilliset erityis- ja erikoisoppilaitokset, kansanopistot ja maaseutuoppilaitokset.

sukupuolivähemmistöjen omiin järjestöihin. Tiedotustavat, tiedonkeruu- ja analyysimenetelmät sekä haastateltujen ja omien tarinoiden kirjoittajien sukupuoli- ja ikäjakaumat on kuvattu tarkemmin liitteessä 2.

Kyselyyn (saatekirje liitteenä 3 ja kyselylomake liitteenä 4) tuli odotettua enemmän vastauksia. Suuri vastaajien määrä kertoo kiinnostuksesta asiaan ja sähköisen kyselyn sopivuudesta aineistonkeruumenetelmäksi silloin, kun kohderyhmänä ovat nuoret. Kaikkiaan kyselyn oli netissä avannut ja palauttanut vastattuna 661 henkilöä.

Osa kyselyvastauksista oli vaillinaisia. Niissä oli täytetty taustatietojen lisäksi vain hyvin vähän syrjintää koskevia kysymyskohtia. Vaillinaisia lomakkeita ei kuitenkaan poistettu aineistosta, vaan tulkinnan yhteydessä tuodaan jatkossa aina esiin kunkin kysymyksen vastaajamäärät (n). Suuri vaillinaisten vastausten määrä selittyy osaksi heterojen vastauksilla. Heteroksi itsensä määritteleviä oli kyselyyn vastanneiden joukossa peräti 75 (12 %). Heistä osa oli ilmeisesti käsittänyt kyselyn kohdentamisen seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin niin, että tutkitaan syrjityksi tulemista naisena tai miehenä. Tämä käy ilmi myös kyselyn avoimissa vastauksissa. Osa heteroiksi itsensä määritelleistä oli jatkanut vastaamista loppuun asti, mutta suuri osa oli vastannut vain muutamiin kysymyksiin. Heterot jätettiin aineistoon selkeitä pilavastauksia lukuun ottamatta, sillä useat heistä olivat vastanneet teemaan liittyen esimerkiksi ystävänsä näkökulmasta tai olivat kokeneet kuuluvansa seksuaali- tai sukupuolivähemmistöön (esimerkiksi eräs nuori heteronainen määritteli itsensä seksuaalifetisistiksi, jolla on elämäntapana bondagesadomasokismi).

Vaillinaisesti täytettyjen vastausten olemassaoloa voidaan selittää osaksi myös sillä, että sähköiset kyselyt yleensä antavat mahdollisuuden keskeyttää vastaamisen ja jatkaa sitä myöhemmin. Saattaa olla, että jotkut vastaajat olivat aikoneet jatkaa lomakkeen täyttämistä myöhemmin, mutta eivät olleet palanneet asiaan. Kaiken kaikkiaan kesken jätettyjä vastauksia oli niin paljon, että ainakin osittain kato varmasti johtuu myös käsiteltävän asian vaikeudesta nuorille. Ehkä monet ovat pitäneet kyselyä tärkeänä vaikuttamisen mahdollisuutena, mutta kokeneetkin kysymykset liian henkilökohtaisiksi ja raskaiksi. Mahdollisesti joillain on taustalla ollut myös pelko vastausten pääsemisestä jollain tavalla vuotamaan kouluyhteisössä niin, että heidät voitaisiin tunnistaa. Näin siitä huolimatta, että tiedotteessa kyselyn kerrottiin olevan ehdottoman luottamuksellinen. Tämä kaikki kertonee asian äärimmäisestä arkaluontoisuudesta ja salailusta, jota asian ympärillä koulumaailmassa ilmenee.

Kaikkia annettuja vastauksia ei ole voitu hyödyntää tässä tutkimuksessa. Osa vastaajista oli käynyt katsomassa kysymykset ja lähettänyt lomakkeen vastaamatta taustatietojensa lisäksi yhteenkään kohtaan. Nämä lomakkeet poistettiin aineistosta. Lisäksi osa vastauksista oli selkeitä pilavastauksia. Näistä monissa sävy oli seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjä väheksyvä ja halventava, mikä kertoo omaa kieltään asenteista. Selvityksen kannalta on huomioitavaa, että on vaivauduttu varta vasten vastaamaan kysymyksiin pelkässä häirintätarkoituksessa. Osassa vastauksista haluttiin selkeästi tuoda esiin negatiivisia ajatuksia seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjä, mutta myös muita vähemmistöjä kohtaan. Joissain vastauksissa puhuttiin halventavasti myös etnisistä vähemmistöistä. Ilmiselvät pilavastaukset tai seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjä halventavat vastaukset poistettiin aineistosta siihen kuulumattomina. Kaikkiaan poistettiin 25 vastausta, joten 636 vastausta hyväksyttiin tutkimuksen aineistoksi.

4.2 Kyselyyn vastannet nuoret

Vastaajia pyydettiin aluksi kertomaan, miten he mieluiten määrittelevät itsensä. Vastaajien itsemäärittelyä[13] kysyttäessä ei eritelty sukupuoli- ja seksuaalivähemmistöjä, vaan niitä kysyttiin samassa kysymyksessä (ks. liite 4, kysymys 3). Tämä osoittautui myöhemmässä tarkastelussa hieman pulmalliseksi valinnaksi, sillä siitä aiheutui joissakin kohden hankaluuksia hahmottaa tarkasti vastaajien tilannetta ja esimerkiksi sitä, kuuluuko vastaaja sukupuoli- vai seksuaalivähemmistöön.

Vastaajien enemmistö (72 %) kuului oman määritelmänsä mukaan erilaisiin seksuaalivähemmistöihin (ks. taulukko 6). Suurimman yksittäisen ryhmän (33 %) muodostivat biseksuaalit. Lähes kaikki (91 %) biseksuaalit olivat syntymäsukupuoleltaan naisia. Lesboja oli kaikista vastaajista neljännes ja homomiehiä alle viidennes. Myös Jukka Lehtonen on todennut, että vaikka homomiesten näkyvyys yhteiskunnassa on suurempi kuin lesbojen, kyselyissä lesbot vastaavat jostain syystä aktiivisemmin kuin homomiehet (vrt. myös Lehtonen 2004a).

Sukupuolivähemmistöjä edusti kaikista vastaajista melko pieni osa, vain noin 7 %. Reilu kymmenesosa vastaajista määritteli itsensä heteroiksi. Loput vastaajat (luokka "muu"), joita oli aineistossa 7 %, määritteli itsensä esimerkiksi *"panseksuaaliksi"*, *"aseksuaaliksi"* tai *"seksuaalifetisistiksi"*. Yksi vastaaja märitteli itsensä *"androgyyniksi"*. Jotkut vastaajat kuvailivat pitkästikin seksuaalista tai sukupuolista suuntautumistaan, joka ei vielä välttämättä ollut heille itselleenkään täysin

[13] *Ei-heteroseksuaalinuorten oman itsensä määrittelyä ja sen prosessiluonnetta on tarkastellut Jukka Lehtonen (ks. 1998).*

selvä. Näin kuvasi esimerkiksi eräs vastaaja: *"mies/poika, jolla on maskuliininen naisen keho. En oikein tiedä miksi sitä kutsuisi".* Luokassa "muu" on mukana myös sellaisia vastauksia kuten *"ihminen"*. Tämän tyyppisillä määrittelyillä haluttiin todennäköisesti korostaa määritelmien leimaavuutta ja sitä, että sukupuoli tai seksuaalinen suuntautuminen on vain yksi ihmisen ominaisuus. Eräs vastaaja osoitti määrittelyjen vieroksuntaansa vastaten, että *"en halua määritellä itseäni johonkin ahtaaseen lokeroon, pidän itseäni naisena, joka ihastuu toisiin naisiin"*.

Taulukko 6. Vastaajien jakautuminen seksuaalisen suuntautumisen ja sukupuolivähemmistöön kuulumisen mukaan

Vastaajan itsestään käyttämä määrittely	**%** (n)
biseksuaali (syntymäsukupuoli nainen 91 %, mies 9 %)	33 (201)
homomies	14 (86)
lesbo	25 (151)
hetero (syntymäsukupuoli nainen 83 %, mies 17 %)	12 (75)
transgender (syntymäsukupuoli nainen 92 %, mies 8 %)	2 (15)
transsukupuolinen (syntymäsukupuoli nainen 86 %, mies 14 %)	2 (14)
transmies (syntymäsukupuoli nainen 100 %)	2 (11)
intersukupuolinen (syntymäsukupuoli nainen 100 %)	alle 1 (3)
transnainen (syntymäsukupuoli mies 100 %)	alle 1 (2)
muu (syntymäsukupuoli nainen 86 %, mies 14 %)	7 (43)
kaikki vastaajat	**100**=(601)

Kuten edellä on todettu, vastaajien itsestään käyttämää määrittelyä tarkasteltaessa on huomioitava, että osa näistä määritelmistä kuvaa sukupuolta, kuten transsukupuolinen, transmies, intersukupuolinen, transnainen ja transgender. Osa määritelmistä puolestaan kuvaa seksuaalista suuntautumista, kuten hetero, biseksuaali, homo/homoseksuaali ja lesbo. Tässä raportissa esitettävien sitaattien yhteydessä on käytetty kunkin vastaajan omaa alkuperäistä itsemäärittelyä, koska ne tuovat hyvin esiin seksuaalisuuden ja sukupuolen moninaisuutta.

Erikseen kysyttiin myös vastaajien syntymäsukupuolta. Kaikista vastaajista syntymäsukupuolekseen kolme neljäsosaa ilmoitti "nainen" ja viidennes "mies". Loput ilmoittivat syntymäsukupuolekseen esimerkiksi "hermafrodiitti" tai "intersukupuolinen". Osa ei vastannut kysymykseen.

lältään vastaajat olivat pääosin juuri sitä kohderyhmää, jota kyselyllä tavoiteltiin, eli 16-30 –vuotiaita nuoria. Alle 16-vuotiaita ja toisaalta yli 30-vuotiaita vastaajia mahtui joukkoon 18 (8 alle 16-vuotiasta ja 10 yli 30-vuotiasta). Selkeästi suurin osa (73 %) oli 16 ja 20 ikävuoden väliltä eli sitä ikäluokkaa, joka yleisimmin opiskelee toisen asteen oppilaitoksissa. Suurimman yksittäisen vastaajaryhmän muodostivat 17-vuotiaat, joita oli kaikkiaan 134.

Taulukko 7. Kyselyyn vastanneiden ikäjakauma (n= 629)

ikäluokka	**lkm**	**%**
alle 16 vuotta	8	1
16 - 20 vuotta	460	73
21 - 25 vuotta	103	16
26 - 30 vuotta	48	8
yli 30 vuotta	10	2
yhteensä	**629**	**100**

Kyselyaineisto kattoi maantieteellisesti suhteellisen hyvin koko maan. Pääosa vastauksista tuli kuitenkin Etelä- ja Länsi-Suomesta ja suurimmista kaupungeista. Runsas kolmannes vastaajista oli Länsi-Suomesta ja hieman vajaa kolmasosa Etelä-Suomesta. Viidennes vastaajista oli Suomen pohjoisemmista osista ja runsas kymmenesosa Itä-Suomesta. Vain Ahvenanmaalta ei ollut aineistoon hyväksyttyjä vastauksia (Ahvenanmaa oli mainittu asuinpaikkana vain muutamassa ilmeisessä pilavastauksessa, jotka poistettiin aineistosta). Noin 40 % vastaajista asui jossain Suomen kymmenestä suurimmasta kaupungista. Muissa kaupungeissa asui 40 % ja loput (noin 20 %) asui maaseudulla.

Noin kolme neljäsosaa (72 %) kaikista vastaajista opiskeli kyselyn tekoajankohtana toisen asteen oppilaitoksessa. Lukiossa heistä opiskeli hieman useampi (54 %) kuin ammattioppilaitoksessa (46 %). Neljännes vastaajista oli jo lopettanut opinnot. Kaikkiaan lukion joko lopettaneita tai siellä parhaillaan opiskelevia oli hieman enemmän kuin ammattioppilaitoksissa joskus opiskelleita tai parhaillaan opiskelevia. Monet olivat opiskelleet sekä lukiossa että ammattioppilaitoksessa.

Seksuaalivähemmistöihin kuuluvista vastaajista 75 % opiskeli parhaillaan toisen asteen oppilaitoksissa. Sukupuolivähemmistöihin kuuluvista hieman suurempi osuus oli jo lopettanut opiskelunsa toisen asteen koulutuksessa (60 % heistä opiskeli parhaillaan toisen asteen oppilaitoksessa). Molemmat vastaajaryhmät jakautuivat samalla tavalla lukiossa ja ammattioppilaitoksissa opiskeleviin si-

ten, että ammattioppilaitoksissa opiskelevia oli kummassakin ryhmässä hieman enemmän.

Kuviossa 2 on eritelty kaikkien kyselyyn vastanneiden opiskelutilanteet tutkimuksen tekoajankohtana. Osuuksista ei muodostu yhteensä sataa prosenttia, sillä moni vastaaja kuuluu useampaan ryhmään: vastaaja on esimerkiksi voinut lopettaa lukion ja opiskella tutkimusta tehtäessä ammattioppilaitoksessa. Kuvio kertoo, kuinka moni oli tutkimusta tehtäessä parhaillaan opiskelemassa toisen asteen oppilaitoksissa sekä kuinka pitkä aika opiskelunsa päättäneillä oli viimeisestä opiskeluvuodesta.

Kuvio 2. Opiskelutilanne (n=636), % vastaajista

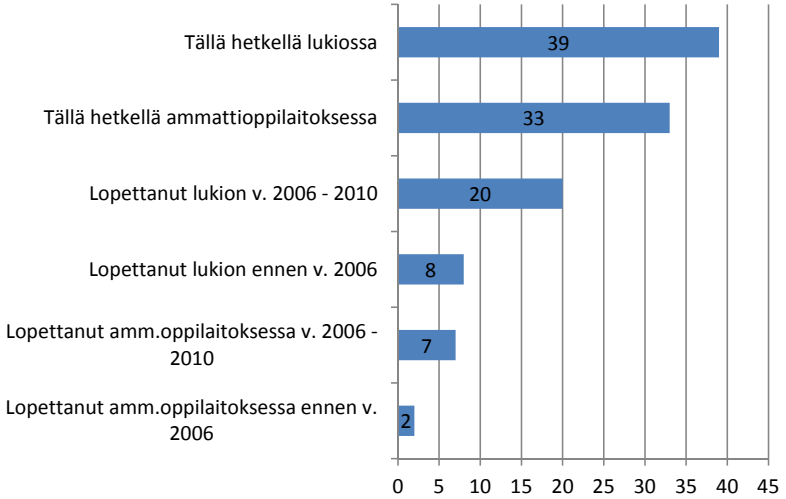

Suurin osa vastaajista oli edelleen opiskelijoita, eikä heillä ollut vielä mitään ammattia. Opiskelun lopettaneista työttöminä oli hieman yli 10 vastaajaa. Ammatteja, joita mainittiin useammin kuin kerran, olivat lähihoitaja, myyjä, kokki, opettaja, puutarhuri, tarjoilija, leipuri, tutkija, koulunkäyntiavustaja, muusikko, pintakäsittelijä, siivooja, suunnitteluassistentti ja talonrakentaja.

Suurin osa vastaajista oli kansalaisuudeltaan suomalaisia (98 %), mutta joukossa oli myös 15 jonkin toisen maan kansalaista. Kun vastauksista poistettiin selkeät pilavastukset, ulkomaalaisten vastauksia oli yhteensä kymmenen (1,6 %). Heistä neljä oli kansalaisuudeltaan Viron ja Venäjän alueilta, yksi Aasiasta ja yksi Euroopasta. Loput neljä vastaajaa sanoivat ”ulkomaalainen” eivätkä siten halunneet kertoa tarkemmin kansalaisuuttaan. Yksikään heistä ei kuulunut sukupuolivähemmistöön.

5 Nuorten käsitykset ja kokemukset syrjinnästä koulussa

5.1 Yleinen suhtautuminen seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin koulussa

Koulun ilmapiiriä ja kouluyhteisön suhtautumista seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin lähestyttiin kyselyssä sitä kautta, miten paljon koulussa ylipäätään *keskustellaan tai puhutaan* näistä vähemmistöistä ja niihin liittyvistä asioista (kysymys nro 14). Valtaosassa (83 %) vastaajien kouluista vähemmistöistä keskusteltiin tai puhuttiin esimerkiksi välitunneilla (kuvio 3). Kuitenkin melko moni (17 %) koki, ettei koulussa puhuttu näistä asioista.

Keskustelun sävy vaihteli mielenkiintoisella tavalla. Osa vastaajista koki keskustelun pääosin myönteisenä, mutta lähes yhtä suuri osa piti keskustelun sävyä naureskelevana ja vähättelevänä. Selvästi pienempi osuus (13 %) vastaajista koki keskustelun pääosin selvästi kielteiseksi. Tarkka rajanveto on tässä vaikeaa, sillä naureskelu ja vähättely voidaan helposti kokea myös hyvin kielteiseksi puhetavaksi. Nuorten kokemusta etsiessä on kuitenkin kuvaavaa, että vastaajien selvä enemmistö oli valinnut keskustelun sävyn enemmän naureskelevaksi ja vähätteleväksi kuin selkeästi kielteiseksi. Myös se, että niinkin monet kokivat aktiivisen seksuaali- ja sukupuolivähemmistöistä puhumisen sävyltään pääosin myönteiseksi (kolmannes vastaajista) kertonee jonkin asteisesta ilmapiirin avautumisesta kouluissa.

Kuvio 3. Sukupuoli- ja seksuaalivähemmistöjä koskeva keskustelu koulussa (n=423), %

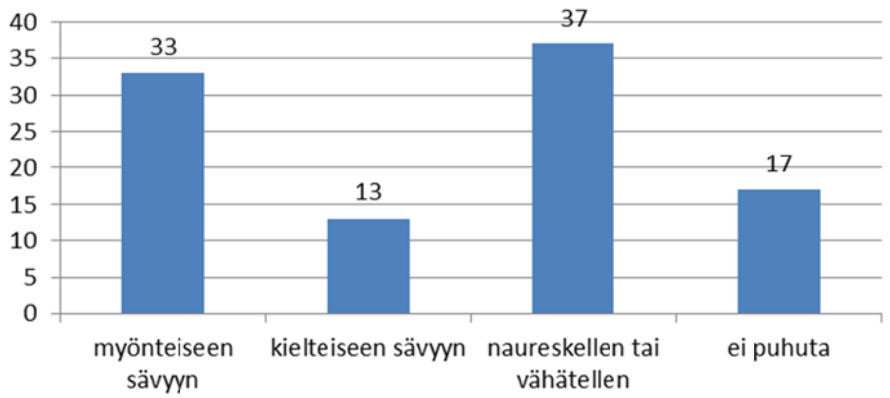

Näyttää siltä, että lukioissa puhutaan seksuaali- ja sukupuolivähemmistöistä yleisemmin kuin ammattioppilaitoksissa. Puhe lukioissa on lisäksi useammin myönteistä kuin ammattioppilaitoksissa. Puheen kokeminen eroaa myös siten, että kyselyn tulosten mukaan kielteisimmäksi puheen kokivat useimmiten homomiehet. Seksuaalivähemmistöistä myönteisimmäksi puheen kokivat biseksuaalit ja lesbot. Lesbot kertoivat kaikkein vähiten kielteisestä puhetavasta koulussaan. (taulukko 8.)

Sukupuolipuolivähemmistöihin kuuluvat nuoret ovat kokeneet puheen koulussaan kaikkein kielteisimmin. Heidän keskuudessaan oltiin havaittu selvästi vähiten positiivista puhetapaa. Jopa noin puolet heistä koki puheen naureskelevaksi tai vähätteleväksi. Tämän voi tulkita johtuvan siitä, että sukupuolivähemmistöön kuuluminen on muille nuorille huomattavasti tuntemattomampi asia kuin seksuaalivähemmistöön kuuluminen. Tähän liittyvät mahdolliset ulkoisetkin muutokset voivat olla hämmentäviä ja aiheuttaa voimakkaita reaktioita. Erilaiset seksuaalisen suuntautumisen muodot ovat sen sijaan tulleet arkipäiväisemmiksi ja tutummiksi esimerkiksi median kautta. Lisäksi seksuaalisen suuntautumisen voi halutessaan pystyä helpommin salaamaan ja piilottamaan kuin esimerkiksi oman sukupuolen korjausprosessin.

Maaseudulla ja kaupungeissa asuvien vastaajien näkemykset eivät suuresti poikenneet toisistaan. Naureskelua ja vähättelyä oli tosin ilmennyt eniten maaseudulla asuvien keskuudessa.

Taulukko 8. Eri vastaajaryhmien näkemykset siitä, millä tavalla koulussa keskustellaan/keskusteltiin seksuaali- ja sukupuolivähemmistöistä, %

	myönteiseen sävyyn	kielteiseen sävyyn	naureskellen tai vähätellen	ei puhuta / puhuttu	yht.
kaikki vastaajat (n=423)	33	13	37	17	100
lukiolaiset (n=165)	40	11	36	13	100
ammattioppilaitoksessa opiskelevat (n=156)	29	15	37	19	100
kaupungeissa asuvat (n=353)	34	13	36	17	100
maaseudulla asuvat (n=70)	31	11	42	16	100
homomiehet (n=59)	24	22	39	15	100
lesbot (n=106)	38	4	41	17	100
biseksuaalit (n=150)	39	15	32	14	100
sukupuolivähemmistöön kuuluvat (n=36)	14	19	47	20	100

Koulun ilmapiiriä selvitettiin myös kysymällä esiintyikö vastaajien kouluissa seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kohdistuvaa *nimittelyä*. Nimittely näyttääkin olevan hyvin yleistä, sillä 75 % vastaajista sanoi sitä ilmenneen heidän omassa koulussaan (ks. kuvio 4). Nimittelyä havainneista yli kolmannes, eli 111 nuorta, kuuli sitä jatkuvasti. Noin 16 % kaikista vastanneista ei ollut havainnut nimittelyä koulussaan.

Kuvio 4. Nimittelyn esiintyminen koulussa (n=422), %

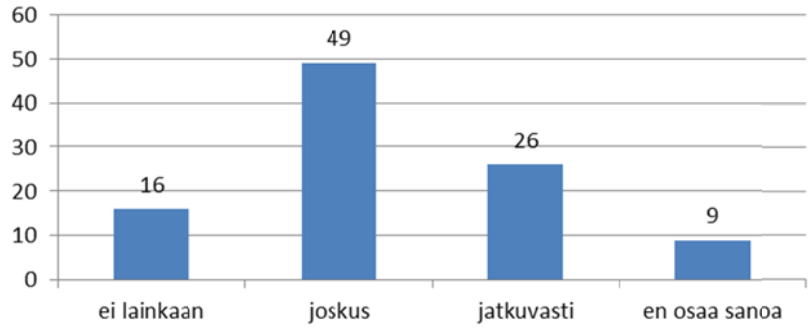

Kyselyn avovastauksissa monet kuvasivat yleistä ilmapiiriä esimerkiksi homoutta ja lesboutta kohtaan negatiivisena. Homoseksuaalisuus nähtiin *"pelkkänä vitsinä"* tai homoa käytettiin haukkumasanana, vaikka sitä ei aina varsinaisesti kohdistettu kehenkään henkilöön. Myös sukupuolta ja seksuaalisuutta koulussa tutkinut Lehtonen (2003, 145) toteaa, että homottelu on kouluissa lähes rutiininomaista ja että siihen liittyviä ilmaisuja käytetään sekä haukkumanimenä että yleisenä voimasanana.

Tyypillisin ilmaus oli *"vitun homo"*, mikä tuli esiin varsin monessa avoimessa vastauksessa. Sanaparia voi tarkastella kahden voimakkaan sanan yhdistelmänä. Naisen sukupuolielimen ja epämiehekkään homon sanayhdistelmä toimii heijastepintana mieheksi kasvamisessa, kun heteroseksuaalista maskuliinisuutta rakennetaan suhteessa feminiinisyyteen, naiseuteen ja homoseksuaalisuuteen (tarkemmin Lehtonen 2003, 146). Knuuttila (1992, 177; Lehtosen 2003, 146 mukaan) kirjoittaa siitä, kuinka jo pelkän homo-sanan käyttö on merkki tai signaali rajan ylläpitämisestä ja ylittämisestä. Kyse voi olla minkälaisesta rajasta tahansa, kuten rajasta oikeaksi ja vääräksi koetun sukupuolen ja seksuaalisuuden välillä, rajasta tyhmän ja viisaan välillä, rajasta lapsellisen ja aikuismaisen välillä. Joka tapauksessa siihen liittyy arvovaraus. (Lehtonen 2003, 146.)

Jotkut harvat vastaajat kertoivat kuulevansa koulussa joka päivä myös aggressiivisempia huutoja, kuinka esimerkiksi ”homot pitäisi tappaa” ja kuinka ”ällöttäviä he ovat”, tässä yksi esimerkki:

> *”Yläasteella kuulin paljon VITUN HOMO!! huutoja jollekin pojalle. Tunnilla keskusteltaessa homoseksuaalisuudesta, nousivat luokkani poikien homofobiset[14] tunteet esiin, kun he tokaisivat, että kaikki homot pitäisi tappaa ja polttaa!! itseäni tämä biseksuaalina, ja enemmän tyttöihin päin olevana satutti todella syvälle. Kyseiset pojat sanoivat myös, että mieluimmin antaisivat lapsen olla perheessä jossa on alkoholismia ja väkivaltaa, kun että lapsi annettaisiin homo/lesboparille!!”. (18 v. biseksuaali nainen)*

Hyvin moni kyselyyn vastannut kertoi, että opiskelukaverit puhuivat naureskellen tai halventavaan sävyyn seksuaali- tai sukupuolivähemmistöihin kuuluvista. Useat olivat havainneet myös, että homo-sanaa käytettiin kuten ”kirosanaa” tai muuta ”ala-arvoista” tarkoittavaa sanaa. Jotkut vastaajat olivat myös sitä mieltä, että nämä sanat alkavat menettää merkitystään, kun niitä on käytetty niin paljon:

> *”Etuilin ruokajonossa ja joku sanoi lesboksi niin kuin olisi sanonut tyhmäksi tai apinaksi.” (22 v. biseksuaali nainen)*

> *”Oppilaiden halventamista olen nähnyt paljon, esimerkiksi käytävillä nimitetään paljon muita ’homoiksi’ ja ’lesboiksi’, kyseessä on usein ollut vain vitsailu, mutta siitä olen nähnyt kuinka laimeaksi kyseiset sanat ovat kuluneet. Homosta on tullut järkyttävän yleinen haukkumasana, homoksi haukkumista ei pidetä enää minään.” (16 v. lesbo)*

Seksuaali- tai sukupuolivähemmistöön kuuluvat saattoivat myös itse käyttää homo-sanaa sekä pohtia sen käyttöä tavalla, jonka voisi tulkita itsesyrjinnäksi tai asian kieltämiseksi. Kyseessä saattoi olla myös tapa käsitellä syrjityksi tulemisen kokemusta ja sopeutua tilanteeseen huumorin avulla:

> *”Minua tai muita minun nähteni ei mielestäni ole lukiossani tai nykyisessä oppilaitoksessani syrjitty. Homottelua esiintyy nykyisessä oppilaitoksessani paljon, mutta en koe sitä loukkaavana - muutama ystäväni mietti tätä kanssani ja yhteisen homokaverimme kanssa, ja tulimme siihen*

[14] *Georg Weinberg (1983) määrittelee homofobian sairaalloiseksi homoseksuaalisuuden peloksi. Homofoobikko voi suhtautua jopa vihamielisen kielteisesti kaikkeen, mikä liittyy homoseksuaalisuuteen. Homofobiaa esiintyy Weinbergin mukaan enemmän miehillä kuin naisilla ja yhtä hyvin heteroilla kuin homoilla. Oman homoseksuaalisuutensa kieltävä voi kohdistaa aggressionsa niihin, jotka tunnustavat oman homoutensa tai lesboutensa. Kenneth Plummer (1981, 53-75) kritisoi homofobia-käsitettä liian yksilökeskeisenä: kun yksilöidään homoseksuaalisuuteen liittyvä kielteisyys tiettyihin ihmisiin, samalla estetään varsinaiseen ongelmaan eli yhteiskunnan rakenteisiin puuttuminen. Samoin Plummer näkee käsitteen mieskeskeisenä ja toteaa, että se jättää lesbojen kokeman syrjinnän huomiotta.*

tulokseen, että käytämme kaikki sanaa "homo" siksi, että se sattuu äänneasultaan sopimaan erinomaisesti suuhun juuri sellaisissa tilanteissa, joissa muuten sanoisimme ehkä "tyhmä" (eli ei erityisen loukkaavana, vaan ehkä hieman leikisti loukkaavana?). Minulta myös on erikseen kysytty, loukkaako se minua. En ole huomannut kenenkään tuttuni tai ystäväni suhtautumisen minuun muuttuneen sen jälkeen, kun he ovat saaneet tietää, etten ole hetero." (21 v. lesbo)

Lehtosen (2003, 144) mukaan homottelun motivaatiot ovat moninaisia. Toisinaan homottelua voidaan käyttää esimerkiksi huomion tavoitteluun, huumoriksi tarkoitettuna, opettajan aseman kyseenalaistamiseen, maskuliinisuuden rakentamiseen sekä joidenkin opiskelijoiden ja opettajien halveksuntaan. Homottelun kohteena eivät siis aina ole nimenomaan homo- tai biseksuaaliset pojat, vaan homottelu liittyy laajempaan poikien kulttuuriin koulussa. Nayakin ja Kehilyn (1997, 156-158) mukaan homofobisia kommentteja esittäviä opiskelijoita on vaikea luokitella suoranaisesti homovihamielisiksi. Homofobisten kommenttien esittämisen tarkoitusperät ovat niin monenlaisia, että niiden pohjalta on vaikea tulkita, mikä on opiskelijoiden varsinainen suhtautuminen homoseksuaalisuuteen. (Nayak & Kehily 1997; Lehtosen 2003, 144-145 mukaan.)

Oletettu sukupuoliroolijaon mukainen ulkoinen käyttäytyminen näyttää vahvasti iskostuneen koulussa opiskelevien mieleen. Homottelun kohteeksi saattoi joutua esimerkiksi poika, joka oli valinnut tyypillisen tyttöjen koulutusalana pidetyn alan, tai jos poika "näytti" homolta. Poika ei saa näyttää tai käyttäytyä kuin tyttö eikä tyttö kuten poika, tai siitä saa kuulla:

"Esimerkiksi ruokailuun mentäessä, kun isot poikaluokat tulevat syömään ja näkevät jotain tyttöjen alaa opiskelevan pojan, joka ulkoisten seikkojen perusteella vaikuttaa homoseksuaalilta, alkaa takuuvarmasti homo!-huutelu ja naureskeleminen"(19 v. biseksuaali nainen)

"Luokassamme oleva lesbo-tyttö on joutunut toisinaan selän takana puhumisen kohteeksi 'äijäilynsä' johdosta." (25 v. transmies)

Monille oli jäänyt mieleen myös muut kuin pukeutumiseen liittyvät ja sukupuolten väliseen tiukkaan roolijakoon perustuvat jaottelut koulussa. Perusoletus esimerkiksi on, että poika valitsee puutyöt ja tyttö tekstiilityöt. Väitöskirjassaan seksuaalisuutta ja sukupuolta tutkinut Lehtonen (2003) tuo myös esille, kuinka osa teknisen työn valinneista tytöistä saa miesopettajalta epäasiallista kohtelua, kuten haukkumista, vähättelyä tai sääliä. Lehtonen kuvaa, kuinka epätyypillisen käsityövalinnan tehneisiin suhtauduttiin myös toisten opiskelijoiden taholta

usein kummeksuen ja naureskellen. Esimerkiksi tekstiilityön valinneiden poikien ”alentuminen” naispositioon herätti ihmetystä. Taustana on Lehtosen mukaan naiseuden ja siihen liitettyjen ominaisuuksien vähäisempi arvostus suhteessa miehekkyyteen. (Lehtonen 2003, 83-84, 87) Tyttöjen valitessa teknisen työn heitä ei kiusata niin paljon kuin poikia poikkeuksellisesta valinnastaan (Lahelma 1992, 91-93; Lehtosen 2003, 85 mukaan.). Syinä tähän on teknisten töiden suurempi arvostus, poikien tyttömäisyyden voimakkaampi väheksyntä verrattuna tyttöjen poikamaisuuteen, sekä se, että tyttöjen teknisen työn valinta on yleisempi kuin poikien tekstiilityön valinta (Tarmo 1992, 296-297; Lehtosen 2003, 85 mukaan).

Kun oppilas ei istu selkeästi tiukkaan tyttö-poika roolijakoon, esimerkiksi hänen ryhmäytymisensä voi olla haasteellista:

> *”Meidän luokalla on ihan selkeä poika- ja tyttöjako. Itse olen siinä keskellä. Tämä on pienen lukion ongelma. Tytöt pitävät minusta, meillä on hauskaa, mutta silti meistä kaikki tiedostaa, etten periaatteessa kuulu siihen ryhmään. Poikia ei taas yhtään kiinnosta olla kanssani, olenhan homo.” (18 v. homomies)*

Toisaalta esille tuli tiukkaa sukupuoliroolijakoja sekoittavia ”rajatapauksia”, jotka eivät ylittäneet avoimen huutelun tai halveksunnan kynnystä, mutta silti aiheuttivat hämmennystä ja ihmettelyä muissa oppilaissa:

> *”Koulussamme on poika jolla on todella pitkä tukka ja hän meikkaa, mutta pukeutuu poikamaisesti. Muutama kaveri naureskeli, että onkohan se mies vai nainen, mutta ei homofobiseen sävyyn vaan puhtaasti miettien. (Ja meikeille nauroivat, olivat todella suttuiset.).” (16 v. lesbo)*

> *”Kouluni ruokalassa pitkähiuksinen, meikkiä käyttävä, siro poika kulkee pöydän ohi, jossa minä ja luokkakaverini istumme. Yksi luokkalaisistani alkaa hymyillä pilkallisesti ja kuiskia naurun sekaisesti, että olemmeko huomanneet tuon tyypin olevan oikeasti poika ja että katsokaa, sillä on kynsilakkaakin. Sitten pöydässämme alkaa keskustelu siitä, miten tuollaisia ihmisiä ei voi ymmärtää.” (19 v. biseksuaali nainen)*

Osa seksuaalivähemmistöön kuuluvista uskalsi kyseenalaistaa ja haastaa avoimesti yleisen puhetavan menemättä siihen mukaan. Seuraava sitaatti on erään biseksuaaliksi itsensä määrittelevän naisen kuvaus konkreettisesta syrjintätilanteesta koulussa:

"Olen lukion toisella luokalla. Hengailin eräänä iltapäivänä eräiden lukion ykkösten kanssa koulun pihalla. Eräs poika, myös uusi ykkösluokkalainen ja homoseksuaali, käveli kauempana ohi ja eräät porukassamme alkoivat kuiskia, että 'Hei tuolla menee toi homo! Toi on homo!'. Minä ja pari muuta sanoimme vaan, että niinhän se on ja kysyimme että mitä siitä. He eivät vastanneet siihen." (16 v. biseksuaali nainen)

Heteronormatiivisuus ja seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjen sivuuttaminen

Moni tutkimuksen osallistunut koki isona ongelmana heteronormatiivisen[15] ilmapiirin ja tästä johtuvat suorat syrjivät käytännöt. Heteronormatiiviseen ilmapiiriin ja syrjitään kuuluvaksi katsottiin myös se, ettei oppimateriaalissa tai opettajien esimerkeissä yleensä puhuttu mitään seksuaali- tai sukupuolivähemmistöihin kuuluvista. Vastaajat kertoivat kokevansa heteronormatiivisen oppimateriaalin syrjivänä ja loukkaavana:

"Minua ärsyttää se, että pidetään aivan itsestään selvänä sitä, että kaikki olisivat automaattisesti heteroita. Tässä heteronormatiivisessa ilmapiirissä homo on vain haukkumasana." (17 v. lesbo)

"Koulukirjat unohtavat täysin seksuaalivähemmistöjen olemassaolon. Esim. kielten kirjoissa lukuisat esimerkkikeskustelut pitävät sisällään romanttista aineistoa, joka aina tapahtuu pojan ja tytön välillä. Homoutta ei käsitellä edes asia-artikkelin tasolla (kuten A-kielessä voisi olla) - tosin itsestäni olisi tärkeintä, että juuri normaaleissa teksteissä homoja esiintyisi tavallisina ihmisinä, että muut oppilaat tajuaisivat, että kyseessä ei ole erikoinen asia."(28 v. homomies)

"Syrjintää on se, miten jotkut muut opiskelijat suhtautuvat sukupuoli- ja seksuaalivähemmistöihin esimerkiksi tunneilla käydyissä keskusteluissa. Esimerkiksi eräällä psykologian tunnilla muut olivat kovasti sitä mieltä, että sateenkaariperheitä ei tarvitse näkyä normalisoidussa kontekstissa (esimerkiksi peruskoulumatematiikkatehtävänä tyyliin 'Matti ja Manu sekä heidän kolme lastaan ostavat alennuksella matkaliput, laske Z')." (19 v. lesbo)

[15] *Heteronormatiivisuudeksi kutsutaan ajattelu- ja asennoitumistapaa, joka kieltäytyy näkemästä seksuaalisen suuntautumisen ja sukupuolen kirjoa ja joka arvottaa yhdenlaisen sukupuolen ja seksuaalisuuden ilmaisu- tai kokemistavan toista paremmaksi. Siihen sisältyy normatiivinen heteroseksuaalisuus ja sukupuolinormatiivisuus, joiden mukaan maailmassa ajatellaan olevan vain joko naisia tai miehiä. Heteronormatiivisen ajattelun mukaan sukupuoliryhmät ovat sisäisesti yhtenäisiä mutta keskenään vastakkaisia ja hierarkkisia niin, että miehet ja mieheys nähdään arvokkaampana kuin naiset ja naiseus. Miesten heteroseksuaalisen miehisyyden ja naisten heteroseksuaalisen naisellisuuden normaaliutta korostetaan ja niiden ymmärretään johtuvan biologiasta. Muunlaisten seksuaalisuuksien tai sukupuolten olemassaolo kielletään tai niitä pidetään heteroseksuaalisuutta ja kaksinapaiseen sukupuolijärjestykseen perustuvia vaihtoehtoja huonompina. (ks. Lehtonen 2007b, 19.) Heteronormatiivisuus sisältää useimmiten automaattisen hetero-olettamuksen (ks. Lehtonen 2003).*

Seksuaali- tai sukupuolivähemmistöihin kuuluvien ignoroiminen oppimateriaalista saattaa osaltaan vaikuttaa niin, että monet salaavat näihin ryhmiin kuulumisensa:

> *"Lukioaikanani vuosikurssillamme ei ollut yhtään avoimesti homoa tai lesboa. Sen vuoksi myöskään konkreettisia syrjintätilanteita ei esiintynyt lukuun ottamatta homojen täyttä unohtamista oppimateriaaleista sekä opetusohjelmasta. Jälkikäteen olen itseni lisäksi törmännyt kolmeen koulumme oppilaaseen, jotka ovat myös homoja. Hekin piilottivat homoutensa lukiossa täysin syrjinnän pelon takia." (28 v. homomies)*

Vastaajat kokivat syrjinnäksi myös sen, ettei koulun käytännön tilanteissa tai juhlatilanteissa juuri huomioitu seksuaali- tai sukupuolivähemmistöjä eikä niitä saanut näissä yhteyksissä mainita:

> *"Eräs opettaja kielsi oppilasta esittämästä kevätjuhlassa laulua, jonka sanat liittyivät selkeästi oppilaan lesbouteen. Keskustelin asiasta opettajan kanssa, koska koin velvollisuudekseni puolustaa kyseistä oppilasta ja koska tiesin, että opettaja pitää minusta. Opettaja sanoi kiellon syyksi sen, että kaikki vanhemmat eivät ymmärtäisi sitä, jos koulussa esitettäisiin seksuaalivähemmistöihin liittyvää kevätjuhlaohjelmaa." (20 v. genderqueer nainen)*

Tulkintamme mukaan joillakin opettajilla on hyvin vaikea muuttaa ja murtaa pitkiä perinteitä, joihin vaikuttavat myös oppilaiden vanhempien tottumukset. Kahdessa esille tulleessa tapauksessa käytännön syrjintätilanteiksi koettiin koulun juhliin liittyvät tiukat sukupuoliroolijaot. Vanhojen tanssit (ks. esim. Lehtonen, 2003, 90) ovat yksi[16] tällainen tilanne, jossa tavallisesti muodostetaan parit tytöstä ja pojasta. Tanssiperinteeseen kuuluu pukeutuminen juhlavaatteisiin, joissa sukupuolta korostetaan pukuvalinnoilla, kampauksilla ja meikeillä:

> *"Koin vanhojentanssi- yms. perinteet epäsuorana syrjintänä, sillä ne perustuvat kyseenalaistamattomaan hetero-oletukseen. Sama pätee opettajien käyttämiin esimerkkeihin tunneilla ja varsinkin seksuaaliopetukseen; kaikkien oppilaiden ja opettajien oletetaan olevan heteroseksuaalisia. Tämä jättää ei-heterot ulkopuolelle." (26 v. transgender, syntymäsukupuoli nainen)*

> *"Tanssissa syrjintää, luokallamme on kaksi poikaa ja seitsemän tyttöä, näin kaikille tytöille ei mitenkään saa poikapareja ja tarjouduin ystäväni kanssa olemaan tyttöpari. Ei käynyt, sillä tansseissa on vain tyttö-poikapareja, muutenhan se pilaisi tanssin kauneuden ja tekisi siitä jotenkin väärää, tai jotain tällaista… Huom! Maailma? 2000-luku?" (16 v. lesbo)*

[16] *Lehtonen korostaa, että vanhojen tanssit ovat lähes ainut tilanne, jossa pojat ja tytöt ovat koululiikunnassa yhdessä ja tämäkin tilanne siis korostaa heteronormatiivisuutta (ks. Lehtonen 2003, 90-91).*

Sukupuolivähemmistöihin kuuluvat vastaajat kertoivat juhlatilanteista, joissa heidän ei sallittu pukeutua oman identiteettinsä mukaisesti. Tilanteet kuvaavat sitä, miten koulujen juhlakäytännöissä uusinnetaan heteronormatiivista sukupuolijakoa. Näin kertoo eräs miespuolinen vastaaja:

> *"Kevätjuhlassa oli epäsuoraa syrjintää, joka perustui ´Saat olla olemassa, mutta älä näy´ –ajatteluun. Minulle luvattiin, että saan käyttää tyttöjen juhlavaatteita, mutta sitten ilmoitettiin että jos tulen juhlaan poikana tyttöjen vaatteissa, niin en saa tulla ollenkaan. Joten vaikka olin sanonut olevani transsukupuolinen, niin se ohitettiin koska opettajat eivät todella aikoneet antaa minulle samaa mahdollisuutta kokea koulun lopetus onnellisena asiana. Tästä olen syvästi katkera ja vihainen, en pysty antamaan anteeksi." (16 v. transsukupuolinen, syntymäsukupuoli mies)*

Myös Lehtosen (2007b) mukaan koulun käytännöt eivät usein tue moninaisuuden huomioimista tai tee tilaa sen näkymiselle ja arkipäiväistymiselle. Opetus ja siinä käytetty materiaali on usein heteronormatiivista. Seksuaalisen suuntautumisen ja sukupuolen moninaisuus ei tule esille, eivätkä esimerkiksi samaa sukupuolta olevien parisuhteet ja niiden pohjalta perustetut perheet. Sen sijaan lapsille opetetaan osin tiedostamatta, että tulevaisuudessa heiltä odotetaan heteroseksuaalisen ydinperheen perustamista ja perinteisenä pidettyä sukupuolen mukaista käyttäytymistä. Lapsilla ja nuorilla ei ole useinkaan kouluyhteisössä aikuisia malleja siitä, millaista on kuulua seksuaali- tai sukupuolivähemmistöön, koska useimmat lesbo-, homo-, bi- ja transopettajat salaavat piirteensä tai parisuhteensa opiskelijoilta. (Lehtonen 2007b, 29.) Heteronormatiivisuuden voi tulkita myös tuovan esille niitä koulujärjestelmän sosialisaatio- eli yhteiskunnallistamisprosesseja, joissa uusista ikäluokista muokataan yhteiskunnan jäseniä siirtämällä heille tietynlaiset arvot, normit ja muu kulttuuri ja joissa ei näytä olevan tarpeellista välittää tietoa vähemmistöihin kuuluvista, vaan pikemminkin vaientaa heidät. (ks. Lehtonen 1995.)

Myös Ilpo Kurosen tutkimuksessa (2010) kuvataan koulujen kyvyttömyyttä nähdä erilaisuutta. Tutkimuksessa tulee vastaavalla tavalla esiin kouluissa vallitseva samanlaistamisen paine, jota koulujärjestelmä ei tunnu pyrkivän vähentämään. Kuronen on tutkinut ammatillisesta koulutuksesta syrjäytymisvaarassa olevien nuorten aikuisten peruskoulusuhdetta ja elämänkulkua peruskoulun jälkeen. Hänen mukaansa alakouluvaiheessa vaikeuksia kokeneet lapset tuntevat jo varhain erilaisuutensa ja leimautuvat helposti epäonnistujiksi. Kouluissa

vallitseva liiallinen samanlaisuuden tavoittelu ei ota hänen mukaansa huomioon kaikkia lapsia tasapuolisesti. Epäonnistumisten kehä saa usein alkunsa jo tuolloin ja sitä on vaikea katkaista. Vaikeuksiin joutuneet lapset eivät Kurosen mukaan juuri saa osakseen myönteistä palautetta, vaanrunsaasti rangaistuksia ja kontrollitoimenpiteitä.

5.2 Kiusaamisen ilmeneminen ja sen muodot

Seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kohdistuvan kiusaamisen yleisyyttä koulussa selvitettiin kysymällä, esiintyykö tai esiintyikö vastaajan omassa koulussa koulukiusaamista näihin vähemmistöihin kuulumisen perusteella. Tällainen käyttäytyminen oli kyselyssä määritelty tarkoittamaan kouluyhteisön jäseneen kohdistettua eristämistä, uhkaamista, selän takana puhumista tai muuta vastaavaa käyttäytymistä, joka voidaan käsittää myös henkiseksi väkivallaksi.

Viidennes vastaajista (kuvio 5) ei ollut koulussaan havainnut lainkaan henkistä väkivaltaa tai kiusaamista. Hieman alle puolet (47 %) oli sitä mieltä, että sitä tapahtuu joskus ja 16 %, että sitä tapahtuu jatkuvasti. Suurin osa vastaajista (63 %) oli siis havainnut koulussaan henkistä väkivaltaa tai kiusaamista seksuaalisen tai sukupuolivähemmistöihin kuulumisen perusteella. Niitä, jotka eivät osanneet sanoa, tapahtuiko kiusaamista vai ei, oli melko paljon (16 %). Tämä kertonee siitä, että asia ei ole aina helposti tunnistettavissa ja eriteltävissä.

Kuvio 5. Koulukiusaamista tai henkistä väkivaltaa seksuaalisen suuntautumisen tai sukupuolivähemmistöön kuulumisen vuoksi havainneiden osuudet (n=422), %

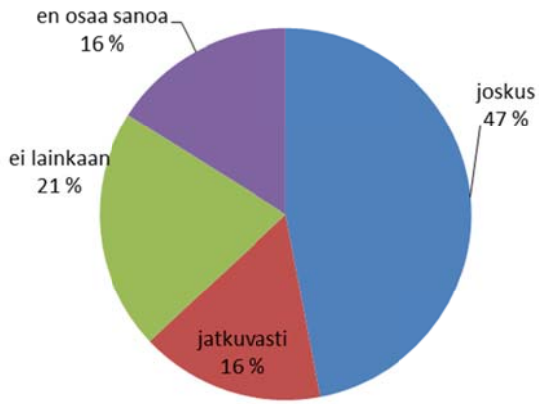

Ne, joiden mielestä heidän koulussaan puhuttiin myönteisemmin seksuaali- ja sukupuolivähemmistöistä, olivat myös havainneet omassa koulussaan vähemmän kiusaamista. Naureskelua tosin hekin olivat huomanneet. Aineiston perusteella näyttäisi jossain määrin siltä, että kiusaamista havaitaan vähemmän ja puhetapa on myönteisempi maaseudun kouluissa. Tämä voi johtua osaksi siitä, että maaseudulla seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuuluvat ovat vielä enemmän marginaalissa kuin kaupungeissa. Heihin suhtaudutaan naureskellen, mikä tuli tässä kyselyssä selvästi esiin. Saattaa myös olla, että maaseudulla on enemmän niitä, jotka salaavat suuntautumisensa ja indentiteettinsä. Monet hyvin huonossa asemassa olevat kiusatut voivat myös jättää vastaamatta tämäntyyppisiin kyselyihin.

Lukiossa opiskelevat havaitsivat kiusaamista hieman vähemmän kuin ammatillisissa oppilaitoksissa opiskelevat. Lukioissa 13 % sanoi, että kiusaamista esiintyy jatkuvasti. Ammatillisissa oppilaitoksissa näin vastanneiden määrä oli 19 %. Tämä vastaa yleensäkin eri tutkimuksissa havaittuja eroja koulukiusaamisen esiintyvyydessä lukioissa ja ammatillisissa oppilaitoksissa (esim. Peura ym. 2009). Ammatillisen koulutuksen jo lopettaneiden vastaukset olivat hyvin samansuuntaisia vielä ammatillisissa oppilaitoksissa opiskelevien kanssa. Kiusaaminen ei tämän tuloksen mukaan olisi siis ainakaan vähentynyt viime vuosina.

Kiusaaminen ilmeni useimmiten haukkumisena joko selän takana tai julkisesti. Seksuaali- tai sukupuolivähemmistöön kuulumista voitiin käyttää myös eräänlaisena julkisena aseena ja koston välikappaleena toista kohtaan tilanteissa, jotka eivät liittyneet mitenkään henkilön suuntautumiseen. Näissä tapauksissa on mukana selvästi henkisen väkivallan piirteitä. Tällaista tuli esille muutamissa tapauksissa, joissa esimerkiksi riidan yhteydessä toinen osapuoli oli julkisesti muiden kuullen huutanut kovaäänisesti toisen kuuluvan seksuaali- tai sukupuolivähemmistöihin:

> *"Kaksi tiesi suuntautumisestani ja toisen kanssa tuli pientä riitaa ja riidan päätteeksi henkilö kuulutti minun olevan lesbo aulassa, jossa oli sillä hetkellä noin 100 oppilasta. Siitä lähtien koko koulu onkin tiennyt, että pidän ainoastaan naishenkilöistä." (19 v. lesbo)*

> *"Tunnilla luokallamme oleva tyttö kysyi koko luokan kuullen nykyiseltä tyttöystävältäni, onko hän lesbo. Eli siis paljasti sen kaikille..." (17 v. biseksuaali nainen)*

5.3 Omakohtaiset kokemukset syrjinnästä

Kun jopa 63 % nuorista oli havainnut koulussaan seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuuluviin oppilaisiin kohdistuvaa kiusaamista, oli omakohtaista kokemusta kiusatuksi tulemisesta huomattavasti pienemmällä joukolla (36 %) (ks. kuvio 6). Jotain havaittiin siis tapahtuvan muille, mutta itse ei koettu tulevansa kiusatuksi. Ero selittynee osittain sillä, että kaikki eivät todennäköisesti ole kertoneet suuntautumisestaan koulussa ja ovat välttyneet näin kiusaamiselta. Osittain selityksenä voi olla se, että nuorten on vaikea suoraan myöntää olevansa itse kiusaamisen uhri. Heteroiden vastaukset eivät selitä tätä eroa, sillä omakohtaisia kokemuksia syrjinnästä tarkasteltaessa heteroiden vastauksia ei ole otettu mukaan.[17]

Kuvio 6. Kiusatuksi joutuminen seksuaalisen suuntautumisen tai sukupuolivähemmistöön kuulumisen vuoksi (n=397)

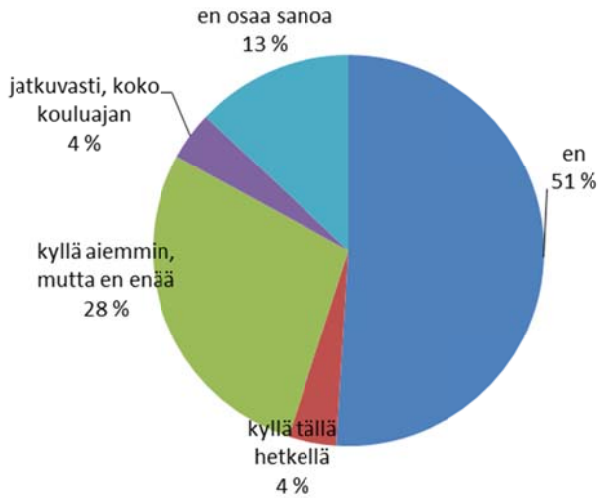

Noin puolet kysymykseen vastanneista ei ole kokenut olleensa kiusaamisen kohteena koulussa seksuaali- tai sukupuolivähemmistöön kuulumisensa vuoksi. Melko moni (13 %) ei osannut sanoa, oliko kiusaamista ollut. Läheskään kaikkia ei siis ole heidän oman kokemuksensa mukaan kiusattu vähemmistöön kuulu-

[17] *Toisaalta myös heteroilla voi olla omakohtaisia kokemuksia syrjinnästä oletetun seksuaalisen suuntautumisen ja suku-puolen(kin) ilmaisun perusteella. Kiusaajilla ei aina ole varmuutta toisen seksuaalisesta suuntautumisesta. Sukupuolen ilmaisu voi olla kiusaamisen syy myös sellaisten henkilöiden kohdalla, jotka eivät itse identifioidu vähemmistöön. Hetero-vastaajakin voi kuulua sukupuolivähemmistöön (monien sukupuolivähemmistöön kuuluvien seksuaalinen suuntautuminen on nimenomaan heteroseksuaalinen). (Sähköpostitiedonanto 15.2.2011 Setan työntekijöiltä: Aija Salo, Marita Karvinen, Maarit Huuska ja Anders Hulden.)*

misen vuoksi. Tulos tarkoittaa kuitenkin toisaalta sitä, että jopa 143 nuorta eli reilu kolmannes kysymykseen vastanneista on ainakin jossain vaiheessa joutunut kiusatuksi. Tästä joukosta kiusaamista koki parhaillaan koulussa noin joka kymmenes (eli 16 nuorta). Heidän lisäkseen samansuuruinen määrä vastaajia on kokenut kiusaamista jatkuvasti koko kouluajan. Valtaosalla kiusatuista kuitenkin kiusaaminen oli joko loppunut tai vastaaja ei ollut enää koulussa.

Sukupuolivähemmistöihin kuuluvat olivat kokeneet kiusaamista erityisen paljon. Yhteensä 36 sukupuolivähemmistöjen edustajaa vastasi kysymykseen omakohtaisista kiusaamiskokemuksista. Heistä jopa 58 % ilmoitti joko olleensa aikaisemmin tai olevansa tällä hetkellä kiusaamisen kohteena sukupuolivähemmistöön kuulumisensa vuoksi. Puolet vastasi että kiusaamista oli ollut aiemmin, 5 % tällä hetkellä ja 3 % jatkuvasti. Vain neljännes sukupuolivähemmistöjen edustajista sanoi, ettei kiusaamista ole ollut lainkaan. Kaikki eivät osanneet vastata kiusaamista koskevaan kysymykseen.

Nimittelyn kohteeksi joutuminen

Myös nimittelyä kuultiin selvästi enemmän kuin koettiin itse. Kun valtaosa vastaajista kuuli koulussaan nimittelyä (75 %), oli 40 % vastaajista kokenut sitä omakohtaisesti jossain vaiheessa (ks. kuvio 7). Yksi selitys voi tässäkin olla se, että vastaaja ei ollut tuonut seksuaalista suuntautumistaan esiin ja varoi paljastamasta sitä muille oppilaille.

Kuvio 7. Nimittelyn kohteena olemisen kokemukset (n=396)

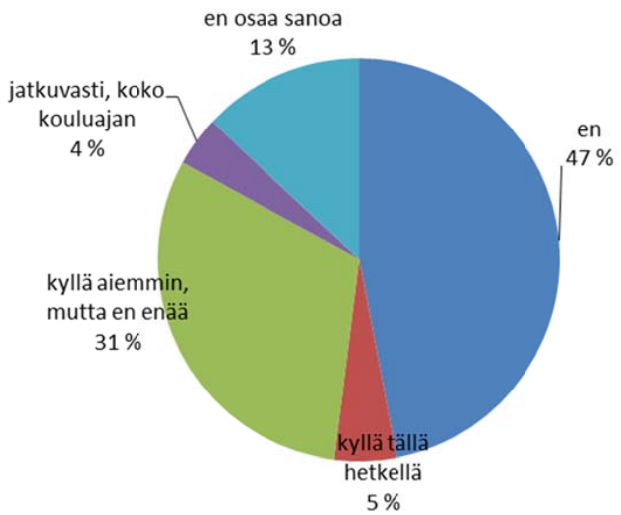

Monet kertoivat kyselyn avoimissa vastauksissa nimittelystä, ”pahoista katseista” ja tuijottelusta. Kuiskutteluun, ”kaikenlaiseen supatteluun” ja juoruiluun liittyi joskus myös se, että asianosaisen tullessa paikalle muut vaikenevat tai välttelevät kohtaamista. Kuvaavaa on, että kuiskuttelu, tuijottelu, juoruilu, vähättely ja mitätöinti usein jatkuivat, vaikka henkilö olisi ollut avoin kuulumisestaan seksuaali- tai sukupuolivähemmistöön.

”Joskus käydessäni naisten vessassa (olen syntynyt naisen kehoon) kuulin vanhempien oppilaiden juoruilevan minusta (tunnistin itseni tuntomerkeistä) ja haukkuvan minua. Tullessani samaan tilaan heidän kanssaan kukaan ei sanonut sanaakaan, mutta he tajusivat läsnäoloni. Myös käytävillä, ruokailussa yms. luodaan pitkiä katseita ja liikuntatuntien jälkeen pukukopeissa mennään piiloon ’siltä lesbolta’.” (17 v. transgender)

”Koska kaupunki on pieni, monet tietävät lesboudestani, jota en pyri peittämään enkä korostamaan. Olen myös rehellinen sen suhteen. Juorut kiertävät ja päivittäistä on salaa tuijottelu, kuiskuttelu ja kavereiden kanssa hihittely.”(17 v. lesbo)

Monet homottelun kohteeksi joutuneet kokivat isona ongelmana sen, että nimittelyä tapahtui aina ja kaikkialla koko pitkien kouluvuosien ajan. Siltä ei päässyt pakoon koulussa, koulun pihalla eikä vapaa-ajalla. Kankkusen ym. tutkimuksessa (2011) ilmeni myös, että seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjen kokema syrjintä on hyvin laaja-alaista, koulun lisäksi syrjintää tapahtuu esimerkiksi kaduilla, kaupoissa ja liikennevälineissä. Syrjintää on siten hyvin vaikea välttää vapaa-ajan ympäristöissäkään.

Myös nimittelyä olivat kokeneet erityisesti sukupuolivähemmistöt. Niihin kuuluvista 59 % oli joko aiemmin tai tällä hetkellä joutunut nimittelyn kohteeksi (50 % aiemmin, 6 % tällä hetkellä ja 3 % jatkuvasti). Kolmannes heistä ei ollut joutunut nimittelyn kohteeksi lainkaan.

Kiusaamisen uhan kokeminen

Vaikka suoranaista kiusaamista ei ilmenisikään, voi seksuaali- tai sukupuolivähemmistöön kuulumiseen liittyä kiusaamisen kohteeksi joutumisen uhkaa. Uhkana voi olla toveripiirin ulkopuolelle eristäminen koulussa tai räikeimmillään fyysisen väkivallan kohteeksi joutuminen. Noin puolet (48 %) kaikista kyselyyn vastanneista koki koulutoveripiirin ulkopuolelle jäämisen jonkinasteisena uhkana, heistä reilu viidennes suurena uhkana (taulukko 9). Väkivallan koki uhkana selkeästi pienempi osuus vastaajista, noin viidennes. Siis jopa puolet vastanneis-

ta koki koulussa joko henkistä tai fyysistä uhkaa oman seksuaalisen suuntautumisensa tai sukupuolivähemmistöön kuulumisensa takia.

Vastauksissa ei ollut juuri eroa sen mukaan, opiskeliko vastaaja tutkimuksen tekoajankohtana lukiossa vai ammattioppilaitoksessa. Eroa sen sijaan havaittiin sen suhteen, kuuluiko vastaaja seksuaali- vai sukupuolivähemmistöön sekä sen suhteen asuiko vastaaja kaupungissa vai maaseudulla. Sukupuolivähemmistöön kuuluvat kokivat selvästi useammin kuin seksuaalivähemmistöön kuuluvat uhkana sekä kaveripiirin ulkopuolelle joutumisen että väkivallan kohteeksi joutumisen. Lisäksi kaupungeissa koettiin maaseutua useammin uhkana koulutoveripiirin ulkopuolelle tai väkivallan kohteeksi joutuminen.

Taulukko 9. Seksuaalisen suuntautumisen tai sukupuolivähemmistöön kuulumisen vuoksi väkivallan kohteeksi tai koulutoveripiirin ulkopuolelle joutumisen kokeminen uhkana, %

	koen suurena uhkana	koen jossain määrin uhkana	en koe uhkana lainkaan	en osaa	yht.
väkivallan kohteeksi joutuminen, kaikki (n= 422)	**3**	**16**	**71**	**10**	**100**
maaseudulla asuvat (n=70)	1	10	76	13	100
kaupungeissa asuvat (n=352)	3	18	70	9	100
seksuaalivähemmistöt (n=314)	3	17	71	10	101
sukupuolivähemmistöt (n=36)	8	22	61	8	99
koulutoveripiirin ulkopuolelle joutuminen (n=421)	**11**	**37**	**45**	**7**	**100**
maaseudulla asuvat (n=70)	12	27	49	12	100
kaupungeissa asuvat (n=352)	11	39	44	6	100
seksuaalivähemmistöt (n=314)	10	39	45	6	100
sukupuolivähemmistöt (n=36)	31	31	25	14	101

Eristäminen muista

Kyselyn avoimissa vastauksissa tuli selkeästi esiin, että sosiaalinen eristäminen muista on yksi tyypillisimmistä syrjinnäksi koetuista asioista. Eristämistä muista oppilaista tapahtui muun muassa jättämällä henkilö tylysti yksin esimerkiksi ryhmätöitä tehdessä tai siten, että vaikkapa homoa ei haluttu luokassa vierustoveriksi. Useimmiten mainittiin, etteivät muut halunneet tehdä ryhmätöitä

seksuaali- tai sukupuolivähemmistöön kuuluvan kanssa. Usein yksinjättämiseen liittyi myös se, että seksuaali- tai sukupuolivähemmistöön kuuluvan tullessa esimerkiksi pöytään istumaan, muut lähtivät pois tai tulijalle ei puhuttu mitään. Muutama vastaaja kertoi, että ryhmien ulkopuolelle jättämiseen tottui, vaikka se olikin hyvin ahdistavaa:

"Suurimman osan pari/ryhmätöistä olen tehnyt ilman paria/ryhmää. Aluksi tietenkin oli raskasta olla ulkopuolinen ja surullista, mutta kun se tapahtui niin usein, niin siihen jo tottui eikä sillä ollut sitten enää mitään väliä. Sitten tein vain kaiken yksin." (20 v. biseksuaali nainen)

"Minä itse olen jatkuvasti porukoiden ulkopuolella ja kukaan ei halua olla kanssani tai lähestyä minua ja ne, jotka uskaltavat puhua minulle, saavat kärsiä, koska olen transsukupuolinen/koulutoverien kesken lesbo. Myös eräs koulumme homo-oppilas on joutunut haukkumisen ja porukasta syrjinnän kohteeksi. En ole kyennyt tekemään asialle mitään, olen vain antanut olla." (17 v. transmies)

"Jatkuvan selän takana tapahtuvan paskan puhumisen seurauksena minulla ei ole enää lainkaan kavereita koulussa, mutta en enää välitä siitä, sillä minulla on ystäviä koulun ulkopuolella. Olen koulussa vain itseäni ja opiskeluani varten."(17 v. lesbo)

Monet totesivat, että yksinjättäminen ja sosiaalinen eristäminen ei ollut vain hetken kestävää, vaan saattoi jatkua pahimmillaan läpi kouluvuosien, mikä koettiin erityisen ahdistavana ja loukkaavana. Seuraavassa esimerkissä näkyy, miten sosiaalinen yhdenmukaisuuden paine on yksi keskeinen tekijä, mikä vaikuttaa niin, että muut voivat eristää seksuaali- tai sukupuolivähemmistöön kuuluvan:

"Porukan ulkopuolelle jättämistä tapahtuu usein. Yritän hakeutua muiden seuraan, mutta joudun oleen paljon yksin. Tuntuu, että mua pidetään jollain tavalla uhkana, eli jos joku on mun kaa, niin ei saa muilta hyväksyntää. Ulkonäkö on aika keskeisessä asemassa. Ja ennakkoluulot." (17 v. joka määrittelee itsensä "transsukupuolinen poika")

Eristämiseen liittyy myös se, että esimerkiksi homous koetaan joidenkin opiskelijoiden mielessä ikään kuin tarttuvana. Myös Lehtonen (2003, 158) tuo esille, että joskus kiusattujen kanssa ei haluta olla, koska itsekin voi saada leiman tai "saastua". Lehtonen käyttää termiä "saastumiskiusaaminen" ja pitää tällaista kiusaamista yhtenä julmimmista kiusaamistavoista. Näin kertoo eräs vastaaja:

"Kouluuni kuuluu mm. sähkölinjan puoli, siellä oppilaat suhtautuvat minuun epävarmasti. Jos vahingossa ruokajonossa kosken heidän vaatteisiin, niin nämä ihmiset alkavat hankaamaan vaat-

teita nopeasti (aivan kuin se olisi myrkyllinen) välitunneilla he tuijottavat happamasti ja matkivat liikkeitäni. Se on ilkeää, mutta olen jollain tavalla kasvanut sen yläpuolelle, se ei enää loukkaa ärsyttää vain! Sitä miettii ihmisten tyhmyyttä." (19 v. homomies)

Seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjä haukuttiin myös sellaisilla sanoilla kuin "iljettävä" tai "saastainen", jotka liittyvät eräänlaisiin ruttometaforioihin. Sontag (1991) kirjoittaa siitä, kuinka ihmisten syvimpien pelkojen aiheet, kuten saastuminen ja normien rikkominen, samastetaan mielikuvina ja tuntemuksina sairauteen. Sairauden nimissä (metaforana) tämä kammo istutetaan muihin asioihin. Kun sanotaan, että jokin on sairasta tai saastaista, tarkoitetaan, että se on vastenmielistä ja rumaa. Sontagin mukaan tällaisilla asioilla ilmaistaan jotain, mitä pidetään yhteiskunnallisesti tai moraalisesti vääränä. Samalla pyritään myös rakentamaan kuvitteellista raja-aitaa "meidän kunnollisten" ja "heidän toisten" välille. (Sontag 1991, 61-65, 135-180.) Pekonen (1991, 50) kirjoittaa siitä, kuinka metaforat ovat pohjimmiltaan yhteiskunnallisesti tuotettuja ja siten ohjaavat ajatteluamme huomaamatta. Niiden avulla yhteiskunta voi piilevästi esimerkiksi symboloida tärkeiksi koettuja arvoja ja merkityksiä.

Eräät vastaajat tulkitsivatkin ryhmän ulkopuolelle jättämisen syynä olevan, ettei muita ryhmäläisiä alettaisi epäillä homoiksi, eli ettei homoleima ikään kuin tarttuisi:

"Jos ryhmätöissä joudun olemaan pelkkien heteropoikien kanssa, he eivät ota minua huomioon ja supisevat keskenään minusta kuin en kuulisi. Tämä koskee vain muutamia tiettyjä poikia. En yleensä piittaa asiasta, vaan ajattelen, että tällainen toiminta on jotenkin tarpeen heidän seksuaalisen statuksensa ylläpitämiseen, koska he pyrkivät alleviivaamaan omaa heterouttaan." (18 v. homomies)

Myös homoseksuaalisuuden tahaton paljastuminen voi aiheuttaa ystävyyssuhteista huolimatta muista eristämistä, "kaukaa kiertämistä" ja varauksellista käyttäytymistä. Homoseksuaalisuuden paljastuttua sen seuraukset saattoivat olla myös hyvin dramaattisia:

"Mulle on lakattu puhumasta, kun on käynyt selväksi mikä olen seksuaaliselta suuntautumiselta, ystävyyssuhteen olen kans tämän takia menettänyt, kun toinen ei pystynyt hyväksymään." (25 v. lesbo)

"Itseäni syrjittiin ylä-asteella/yläkoulussa 9-luokalla. Ihastuin toiseen poikaan, joka huomasi tämän ja levitti koulussa sanaa. Lopulta varsin monet epäilivät ja kaverini (pojat) jättivät minut. Koin

heidän kauttaan myös fyysistä väkivaltaa, esimerkiksi minut suljettiin koulun vessaan ja uhattiin tappaa. Ennen homohuhuja muut oppilaat pitivät minusta. Koin olevani kuin saastainen ruttotaudin kantaja, jota kartettiin. Tämä johti masennukseen ja kolmeen itsemurhayritykseen." (18 v. biseksuaali mies)

"Kun homoseksuaalisuuteni paljastui, kaveriporukka säikähti pahasti ja oikeastaan pelkäsi minua, jättäen samalla pitkälti porukasta ulos."(18 v. lesbo)

Moni vastaaja kertoi, että heillä meni hyvin niin kauan, kun kukaan ei tiennyt heidän homoudestaan. Esille tuli useita tapauksia, joissa "juorut" paljastivat jonkun olevan homo ja sen jälkeen "kukaan" ei halunnut olla homon kanssa tekemisissä. Pelkkä homoksi tai lesboksi epäily aiheutti eristämistä:

"Erään luokkamme pojan viereen ei kukaan toinen poika uskaltanut istua homoepäilyjen vuoksi, tämä tapahtui kymmenen vuotta sitten yläasteella." (24 v. lesbo)

"Eräs tyttö sanoi, "ettei seksuaalivähemmistöissä ole mitään vikaa, mutta onhan ne vähän epänormaaleja." Kysyin häneltä, että entä jos sanoisin olevani seksuaalivähemmistöön kuuluva, olisinko minäkin sitten epänormaali? - Sen seurauksena hän ja muutama kaverinsa välttelivät minua noin viikon verran, empien olenko seksuaalivähemmistöön kuuluva vai en." (18 v. biseksuaali nainen)

"Seksihulluksi" leimaaminen

Tyypillistä oli myös se, että seksuaali- ja sukupuolivähemmistöön kuuluvat yhdistettiin mihin tahansa irstauteen ja hillittömyyteen. Tyypillistä oli myös se, että vähemmistöön kuuluminen miellettiin ainoastaan seksiin kuuluvaksi asiaksi, eikä otettu huomioon, että siihen kuuluu myös kiintymystä ja rakkautta:

"Puhuttiin anaaliseksistä, eikä suostuttu ymmärtämään rakkauden ja seksin eroa, mikä oli kätevä tapa kohdella homo-oppilaita kuin 'saastaisia elukoita'". (16 v. joka määrittelee itsensä "transsukupuolinen poika")

Pelättiin myös, että seksuaalivähemmistöihin kuuluvat lähentelevät kaikkia muita. Heteroiden kokema iskuyritysten pelko tuli esille myös haastatteluissa. Seuraavat kysely- ja haastattelusitaatit kuvaavat hyvin näitä tilanteita. Erityisesti tulevat esiin koulun liikuntatunnit, jotka olivat monien vastaajien mukaan erityisen ongelmallisia ja ahdistavia. Tilanteissa, joissa on vaihdettava vaatteita tai esiinnyttävä niukassa asussa, nousevat ennakkoluulot pintaan:

"Ihmiset reagoi lesbouteen tosi voimakkaasti, kun se tuli ilmi, että voiko pelin jälkeen ottaa suihkun. Että ne on niinku sellaisii, että miten sen sitten sanoo, että onko se kiusaamista tai syrjintää, että ne ennakkoluulot ja epäluulot on isoja, pelkoa tuntematonta kohtaan. Että eihän kukaan kaupungillakaan pelkää, että kaikki vastaantulevat miehet kävisi sun kimppuun. Että en mä nää logiikkaa siinä." (28 v. lesbo)

"Olen aina kammonnut koululiikuntaa, tunnen epämiellyttävää oloa, kun pitää olla vähäpukeisten poikien kanssa samassa tilassa, kun he ajattelevat, että haluaisin vain panna kaikkia. Eikä se ole totuus." (18 v. homomies)

"Pukuhuonetilanteet ovat aina olleet vaikeita, koska jokainen hetero luulee, että kyttäilen heitä jatkuvasti. Välttelin siis pukuhuonetta ja usein vaihdoin vaatteet myöhemmin vessassa. Myös suhtautuminen pakollisilla liikuntatunneilla oli nihkeää ja muut pitivät minua huonona pelaajan automaattisesti, vaikka harrastan palloilulajeja ja olen koulun paras lentopallossa." (19 v. homomies)

Heteroseksuaalisesti suuntautuneiden oppilaiden kohdalla ns. vastakkaisen sukupuolen "vikittely" tms. on täysin tavallista ja hyväksyttävää ja sitä saatetaan jopa esittää enemmän kuin mitä siihen olisi haluakaan. Sen lisäksi, että seksuaalivähemmistöihin kuuluvia epäiltiin jatkuvasti yliseksuaalisuudesta ja lähentelystä, ei avoimesti seksuaali- tai sukupuolivähemmistöön kuuluville pareille sallittu myöskään keskinäisiä rakkaudenosoituksia samaan tapaan kuin heteroseksuaaleille:

"Muistan vielä elävästi tapahtuman, jossa minä ja silloinen tyttöystäväni (nykyinen puolisoni) jaoimme pienen suukkosen luokkahuoneen edessä. Meitä vuotta tai kahta nuoremmat pojat katsoivat meitä kuin halpaa makkaraa, naureskelivat ja eräs sanoi: 'Hyi vittu' hyvin epämiellyttävään sävyyn." (19 v. lesbo)

"Syrjintä kohdistui minuun ja tyttöystävääni lukiomme rehtorin puolelta. Eräässä tapauksessa olimme tyttöystäväni kanssa antaneet toisillemme pusun ruokajonossa (kyse ei ollut minkään asteisesta suutelemisesta, saatikka nuoleskelusta.) Halasimme usein ruokalan jonossa, aivan kuten koulussamme kaikki muutkin pariskunnat (myös heteroparit). Eräänä päivänä minut ja tyttöystäväni kutsuttiin rehtorin kansliaan." (19 v. lesbo)

Samaa sukupuolta olevien rakkaussuhteita ja heidän keskinäistä läheisyyttään ei koulumaailmassa myöskään kunnioiteta millään tavalla. Avoimesti yhdessä esiintyvät pariskunnat saivat kuulla runsaasti nimittelyä. Eräissä vastauksissa tuli ilmi, että heidän toivottiin menevän piiloon muiden katseilta, että muiden (heteroiden) ei tarvitsisi nähdä heidän yhdessäoloaan:

"Kun olen tyttöystäväni kanssa välitunnilla, kuulee usein huutoja 'lesboja, hyi, ällöö! HANKKIKAA HUONE…' jne." (16 v. lesbo)

Seksuaalisuuden nostaminen kouluyhteisössä kaikkien muiden elämänalueiden edelle ja ihmistä määritteleväksi tekijäksi näkyy erään aseksuaaliksi itsenään kuvaavan nuoren vastauksessa. Hän korosti koko yhteiskunnan yliseksualisoitumista ja näki syrjintänä sen, ettei hänen uskottu olevan "ihminen, jolla ei ole seksuaalisuutta":

"Kukaan ei usko, että aseksuaalisuutta on ylipäätään olemassa, ja tämän vuoksi minun ei uskota olevan aseksuaali. Näen tämän asian yleisen tason syrjintänä." (25 v. "aseksuaaliksi" itsensä määrittelevä nainen)

Nuorten haastatteluissa kerrottiin myös siitä, kuinka muut välttelevät ja vieroksuvat seksuaali- tai sukupuolivähemmistöön kuuluvaa vapaa-ajallakin. Vapaa-ajalla tapahtuneet ikävät syrjintätilanteet leviävät juoruina varsinkin pienillä paikkakunnilla nopeasti:

"Oltiin baarissa mun homoystävien kanssa ja siellä sitten sellainen mies tuli aukomaan päätään. Kuultiin kun se sanoi kaverilleen, että tuo yksi homo saa tänään kunnolla turpiinsa. Niin siitä minä suutuin sille miehelle, vaikka se oli hirveen iso ja pitkä, ja huusin, että mee pois, älä tuu pilaa meidän iltaa. Niin se mies huusi, että tuokaa pyyhkeitä, että tuo lesbo synnyttää. Minä huusin, että herrajumala mee pois siitä. Mutta kyllä meitä vähän pelotti, kun se oli niin iso äijä. Mutta pienellä paikkakunnalla nämä jutut kiertää kouluun, ja pian kaikki tietää, mitä on tapahtunut." (19 v. lesbo)

Syrjintä ja kiusaaminen voivat levitä myös internettiin, mikä on oppilaille hyvin nöyryyttävää. Tämä tuli esiin sekä kyselyssä että omissa tarinoissa. Homouden paljastuttua muut alkoivat haukkua henkilöä internetissä. Monet myös kertoivat kantansa asiasta siellä varsin suoraan ja yksioikoisesti.

"Itseni kohdalle tapahtui viime vuoden puolella isohko juttu, jossa neljä koulutoveriani teki nettiin Trivial Pursuit –tyyppisen pelin, jossa kysymykset koskivat koulumme oppilaita, mm. itseäni. Pelissä kysyttiin, mikä olen seksuaalisuudeltani ja oikeaksi vastaukseksi oli määritelty homoseksuaali. Tottahan se oli, mutta oli todella ahdistavaa nähdä se netistä, mistä kaikki muutkin saattoivat sen lukea." (19 v. homomies)

"Raamatussa lukee, että homous on tuomittava asia, joten en voi olla homon kaveri". (17 v. homomies)

Sosiaalinen eristäminen ja muiden piiristä poissulkeminen ei rajoitu vain kouluun ja vapaa-aikaan. Haastatteluissa tuli esille myös tilanne, jossa vanhemmat olivat häätäneet lapsensa pois kotoa, kun tämän homoseksuaalisuus oli paljastunut. Tässä tutkimuksessa ei kysytty oman perheen ja esimerkiksi vanhempien suhtautumista seksuaali- tai sukupuolivähemmistöihin, mutta eräät seksuaalivähemmistöihin kuuluvat nuoret nostivat sen vastauksissaan esille. Näistä vastauksista kuvastui se, että seksuaalivähemmistöihin kuuluvat nuoret eivät aina saa tarvitsemaansa tukea omilta perheiltään[18]. Jouduttuaan syrjityksi heillä ei välttämättä ole läheisiä aikuisia tukenaan. Saattaa olla, että perhe ei tiedä asiasta tai ei hyväksy heitä sellaisina kuin he ovat. Tässä suhteessa näihin vähemmistöihin kuuluvat nuoret ovat vielä huonommassa asemassa kuin muihin vähemmistöihin kuuluvat. Esimerkiksi etnisiin vähemmistöihin kuuluvilla lapsilla ja nuorilla on todennäköisesti huomattavasti useammin perhe ja suku turvanaan ja he ovat saaneet tukea omalle identiteetilleen jo pienestä pitäen.

Salaaminen ja kaapissa pysytteleminen

Oman seksuaali- tai sukupuolivähemmistöön kuulumisensa piilottelu ja salailu oli osalle vastaajista arkipäivää. Kyselyssä ei suoraan kysytty, oliko vastaaja kertonut muille koulussa kulumisestaan vähemmistöön, mutta Lehtosen (2004c) mukaan vain reilu joka kymmenes ei-heteroseksuaali oli pystynyt kertomaan kaikille koulutovereilleen seksuaalisuudestaan. Kyselyn avovastauksissa tuli kuitenkin selvästi ilmi, että nimittelyn pelko ja suoranainen syrjintä vaikuttivat monien kohdalla suoraan niin, ettei uskaltanut tulla ”kaapista ulos” [19]:

> *”Olin lukioaikana hyvin vahvasti kaapissa ja tämän vuoksi en kohdannut syrjintää. Ne ihmiset, jotka tulivat kaapista ulos, kohtasivat vahvasti syrjintää. Eli välillisesti heidän kokemansa syrjintä vahvisti omaa päätöstäni pysyä kaapissa kunnes pääsin pois lukiosta.” (29 v. transgender, syntymäsukupuoli mies)*

> *”Opiskelin 16-henkisessä naisryhmässä kosmetologiksi ja tyttöystäväni oli samassa koulussa. En luokkatovereideni kyselyistä huolimatta myöntänyt suhdetta ja pyysin myös kumppaniani valeh-*

[18] *Vaikka sukupuolivähemmistöihin kuuluvat eivät tuoneet esille ristiriitoja vanhempien välillä, niin erot seksuaalivähemmistöjen ja sukupuolivähemmistöjen välillä voivat olla valtavia. Erot voivat johtua esimerkiksi siitä, että sukupuolen korjausprosessi fyysisine operaatioineen voi olla monille vanhemmille niin mullistava asia, että sitä on paljon vaikeampi hyväksyä kuin lapsen kuulumista seksuaalivähemmistöön. Erityisesti sukupuolivähemmistöjä koskevaa eksplisiittistä tietoa tarvittaisiinkin kipeästi.*

[19] *Ulostulon käsitteellä (englanniksi coming out of the closet) on eri alojen kirjallisuudessa erilaisia merkityksiä. Psykologiset tutkimukset keskittyvät ulostuloon yksilön näkökulmasta, jossa tarkoitetaan ulostuloa itselle homona, lesbona ja biseksuaalina. Tässä selvityksessä käsitettä käytetään sosiologisessa merkityksessä, jossa ulostulolla tai avoimuudella tarkoitetaan nimenomaan heteroseksuaalisille ihmisille asiasta kertomista. (ks. Mustola & Vanhala 2004, 37.) Kaapista ulostulon tarinoita on käsitelty muun muassa Parkkisen (2003) teoksessa.*

telemaan asiasta luokkatovereilleni. Pelkäsin syrjintää ja koulunkäyntini vaikeutumista heteronaisryhmässä, jossa teimme toisillemme mm. hierontoja. En uskaltanut kokeilla mitä olisi tapahtunut jos olisin ollut rehellinen." (30 v. biseksuaali nainen)

"Eipä ole oikein syrjintää vielä esiintynyt, koska olen undercover, luulevat minua tytöksi ja kutsuvat tyttönimellä, toivottavasti saan jossain vaiheessa munaa outata itseni luokkalaisille." (16 v. transmies)

Myös Lehtonen (2003, 194) tuo esille, että pääasiallisena ongelmana nuoret kokevat omasta seksuaalisuudesta kertomisen kannalta sen, etteivät he voi olla varmoja saamastaan palautteesta. Näin koki myös eräs haastateltu nuori, joka perusteli rakkaussuhteensa salaamista kyläyhteisön ennakkoluuloilla ja suvaitsemattomuudella:

"Tällaisella pienellä paikkakunnalla ei pysty kertomaan, koska se juttu leviää niin nopeasti, että kaikki kylän mummotkin katsoisi kieroon, kun ei se suvaitsevaisuus ole täällä ihan kympissä. Me ollaan tyttöystävän kanssa samalla luokalla lukiossa ja ollaan puolitoista vuotta seurusteltu, mutta me ei ole huudeltu koulussa, kun siinä on yläaste ja lukio samassa. Kyllä täällä uskaltaa kaverin kanssa liikkua, että ei sen puoleen, mutta ei täällä sellaisia varsinaisia paikkoja silleen oo, minne voisi esimerkiksi mennä bilettää. Isompiin paikkoihin pääsee vain silloin, kun on futispelejä." (18 v. biseksuaali nainen)

Moni siis kertoi välttyneensä syrjinnältä, koska ei tuonut omaa seksuaali- tai sukupuolivähemmistöön kuulumistaan esille. Monelle pelko syrjityksi tulosta ja ryhmän ulkopuolelle jäämisestä oli niin suuri, että he mieluummin vaikenivat omasta seksuaali- tai sukupuolivähemmistöön kuulumisestaan ja kuuntelivat sivusta näihin ryhmiin kohdistuvia kielteisiä puheita. He tiesivät koulukavereidensa suhtautuvan hyvin kielteisesti vähemmistöihin:

"Koulukaverini sanoi ruokatunnilla, että jos saisi tietää jonkun kaverinsa olevan homo, hän ei olisi enää tekemisissä hänen kanssaan. Minä en sanonut mitään. Jos on pakko, kuuntelen mieluummin sivusta seksuaalivähemmistöjen haukkumista kuin jään kokonaan yksin." (24 v. nainen, joka ei osaa määritellä itseään)

"Meillä syrjintä oli lähinnä hiljaista syrjintää. Annettiin ymmärtää, että erilaisuutta ei suvaita. Tällaisessa ilmapiirissä pysyin pitkälti kaapissa, enkä sikäli kokenut suoraa syrjintää. Ihmisten satunnaisesti haukkuessa homoja (yleensä) seisoin vaan vieressä nyökkäillen oloni epämukavaksi tuntien." (28 v. lesbo)

Lehtosen (2003, 147) mukaan homokielteisiin juttuihin on ylipäätään vaikea puuttua, vaikkei olisikaan samaa mieltä puhujan kanssa. Puhumistavan vastustamisella voi menettää maineensa ryhmän jäsenenä ja kunnollisena poikana tai miehenä.

Osa niistä, jotka salasivat oman seksuaali- tai sukupuolivähemmistöön kuulumisensa, tunsivat syyllisyyttä ja pahaa oloa siitä, että muita avoimesti seksuaalivähemmistöön kuuluvia syrjittiin:

> *"Erästä poikaa, joka on ihan selkeästi (stereotyyppinen) homoseksuaalinen (tiedän hänen olevan, mutta hän ei ole kertonut asiasta julkisesti) homotellaan koulun käytävillä. Kyseisen pojan vastauksille ja mielipiteille oppitunneilla nauretaan ihan avoimesti, jopa eräs opettaja ei yritä piilottaa ennakkoluulojaan tätä poikaa kohtaan. Koen tilanteen pelottavana, koska joudun koko ajan itse olemaan valppaana, etten aiheuta mitään syytä pilkata tai väheksyä minua. En voi olla oma itseni. Valitettavasti en ole tehnyt mitään – suojatakseni itseäni." (17 v. homomies)*

> *"Bi-seksuaaliksi paljastunut opiskelija keskeytti opintonsa ja hänestä puhuttiin pahaa seksuaalisen suuntautumisensa vuoksi. Itseä alkoi itkettää, miten tuollaista voi puhua. Itse olen bi, ja koen nämä syytökset kuuluneen myös itselleni, vaikka luokkakaverini eivät tiedä seksuaalisesta suuntautumisestani. He paheksuivat ja kuvittelivat kaikkea typerää kaverin kustannuksella." (18 v. biseksuaali nainen)*

Vastuksista näkyy myös, että vielä kaapissa olevat saattoivat kokea ahdistavana sen, että he eivät tienneet, miten olisivat voineet ja uskaltaneet vastustaa nimittelyä tai esimerkiksi homo-sanan käyttöä haukkumanimenä. Moni myös kritisoi ja syyllisti itseään siitä, ettei ole uskaltanut tulla "ulos kaapista" ja "lähteä sotaan" syrjintää ja yhteiskunnan ennakkokäsityksiä vastaan.

Haastatteluissa tuli esille, että yhden henkilön "kaapista ulostulo" saattoi auttaa myös muita vastaavassa tilanteessa olevia. Tämän kautta nuoret saivat vertaisryhmän tukea ja pystyivät selviytymään yhdessä "heimona":

> *"Amiksessa kävi silleen, että tulin ensimmäisenä kaapista rohkeesti ulos, niin sitten sieltä alkoi tulla muitakin kaapista ulos, että niitä samaan heimoon kuuluvia alkoi löytyä enemmänkin." (19 v. lesbo)*

Tämän kyselyn valossa avoimuus ei kuitenkaan ole "kerran avoin = aina avoin –tilanne". Esille tuli useita tapauksia, joissa negatiiviset kouluaikaiset kokemukset omasta avoimesta homoseksuaalisuudesta olivat saaneet ihmiset palaamaan "kaappiin" eli uusissa ympäristöissä ei enää kerrottukaan tästä asiasta.

"Kouluaikaiset kokemukset vaikuttavat lähinnä niin, että annan ihmisten olettaa että olen hetero, mikäli niin olettavat. Joudun vähän piilottelemaan seksuaalisuuttani, vaikkakin valehtelemaan en ole vielä joutunut." (18 v. biseksuaali nainen)

Moni totesi myös, että erityisesti peruskoulussa koettu kiusaaminen oli jättänyt niin suuret arvet, että he eivät pystyneet toisen asteen oppilaitoksessa enää täysin luottamaan uusin ystäviin ja olemaan valehtelematta seksuaalisuudestaan. Myös Luopa (1994, 29) on tuonut esille, että seksuaalivähemmistöön kuuluvan avoimuus ei ole joko- tai –tyyppinen tila, vaan jatkumo, jossa uusia ihmisiä ja tilanteita kohdattaessa valinta avoimuudesta on tehtävä aina uudelleen. On tavallista, että seksuaalivähemmistöön kuuluvan ympäristössä osa tietää suuntautumisesta, mutta osa ei (Davies 1992).

Moni "kaappiin palannut" totesi, että pääsee helpommalla, kun asiasta ei puhu uudessa opiskelupaikassa. Samalla välttyy muiden vieroksunnalta ja siltä, että samaa sukupuolta olevat turhaan kuvittelevat seksuaali- tai sukupuolivähemmistöön kuuluvan alkavan "kähmiä" heitä:

"Ei siitä suuntautumisesta ja lesboudesta tule puhuttua oikeastaan koulukavereille, koska lähes automaattisesti siitä seuraa jupinaa selän takana ja tytöt pelkäävät, että alan lähennellä, yläasteella vielä puhuin." (19 v. biseksuaali nainen)

"Negatiiviset kokemukset vaikuttavat siihen, kuinka avoimesti olen asioista uskaltanut puhua. Se, että olen suhteellisen naisellisen näköinen, miesten silmissä viehättävä nainen, on aiheuttanut aiemmin tilanteita, joissa reaktio mahdollisiin 'paljastuksiin' tai mainintaan tyttöystävästä on ollut lähinnä tyrmistynyt ja suhtautuminen minuun on muuttunut jonkin verran varautuneemmaksi." (18 v. nainen, joka ei halua luokitella itseään)

Jotkut toivat esille myös kokemuksensa siitä, että seksuaalisen suuntautumisen avoimeen esille tuomiseen suhtauduttiin myönteisesti:

"Opiskelijatovereilta ainoastaan myönteistä näkökulmaa, ensin yllättyneitä, mutta sen jälkeen ei mitään, olen yksi massan mukana." (19 v. biseksuaali nainen)

"… Edellisissä kouluissa seksuaaliseen suuntautumiseeni on suhtauduttu todella myönteisesti ja olen saanut pelkästään positiivisia kommentteja. On rohkeaa olla oma itsensä ja antaa ihmisten tutustua ilman turhia ennakkoluuloja. Ole muille sellainen kuin haluaisit itsellesi oltavan. ☺ On toiminut ☺." (17 v. biseksuaali nainen)

Konfliktit ja väkivalta

Nuorilta kysyttiin, ovatko he koskaan koulussa joutuneet konfliktiin tai riitaan kenenkään kanssa. Lisäksi kysyttiin olivatko he joutuneet fyysisen väkivallan kohteeksi tai oliko heitä uhattu fyysisellä väkivallalla (kuvio 8).

Kuvio 8. Konflikti-, riita- tai väkivaltatilanteet koulussa nuorten (n=423) mukaan, %.

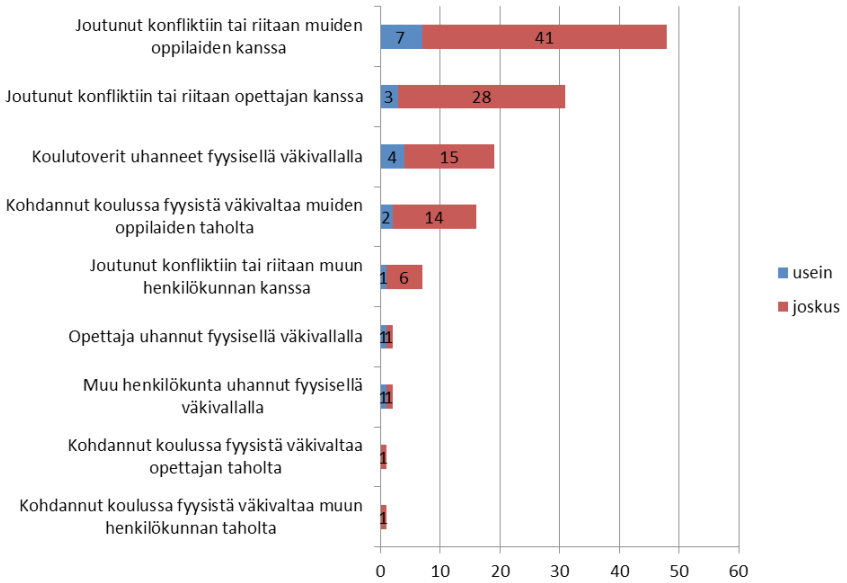

Lähes puolet (48 %) kysymykseen vastanneista 423 nuoresta oli vähintään joskus joutunut koulussa konfliktiin tai riitaan muiden oppilaiden kanssa. Usein näin oli käynyt noin 7 %:lle. Kaikkiaan siis noin 200 nuorta oli kokenut tällaisen tilanteen ainakin joskus. Lähes sama määrä vastaajia (44 %) ei sen sijaan ollut koskaan joutunut konfliktiin tai riitaan muiden oppilaiden kanssa. Fyysistä väkivaltaa muiden oppilaiden taholta oli kohdannut 68 vastaajaa (16 %). Ainakin joskus fyysisen väkivallan kohteeksi oli joutunut 16 % ja usein 2 % vastanneista, eli yhteensä vajaa viidennes. Fyysisen väkivallan uhkaa muiden oppilaiden taholta oli vähintäänkin joskus kokenut 19 % vastaajista (80 nuorta).

Opettajien kanssa konfliktiin tai riitaan jouduttiin harvemmin kuin toisten oppilaiden kanssa. Kuitenkin jopa lähes kolmannes (31 %) vastaajista, eli 133 nuorta, oli joutunut riitaan tai konfliktitilanteeseen opettajan kanssa. Usein tätä oli tapahtunut vain 3 %:lle vastaajista. Valtaosalle nuorista (62 %) näin ei ollut käynyt

koskaan. Opettajien taholta fyysistä väkivaltaa oli kokenut viisi oppilasta eli noin prosentti vastaajista. Heistä ainoastaan yksi, tutkimusajankohtana nuoriso- ja vapaa-ajan ohjaajaksi opiskeleva henkilö, kertoi joutuneensa usein opettajien taholta fyysisen väkivallan kohteeksi. Niitä, jotka eivät olleet koskaan kokeneet tällaista, oli vastaajista 96 %. Yhtä suuri osuus ei ollut kohdannut opettajien taholta myöskään fyysisen väkivallan uhkaa.

Kaikkein harvimmin oli jouduttu riita- tai konfliktitilanteeseen koulun muun henkilökunnan kanssa. Näin oli kuitenkin ainakin joskus käynyt noin seitsemälle prosentille vastaajista. Kahdelle henkilölle näin oli käynyt usein. Koskaan ei ollut konfliktitilanteeseen joutunut muun kouluhenkilökunnan kanssa 85 % vastaajista. Fyysistä väkivaltaakin oli koettu muun henkilökunnan taholta vielä hieman harvemmin kuin esimerkiksi opettajien taholta. Väkivaltaa kokeneita oli kolme. Suurin piirtein sama tilanne oli muun kouluhenkilökunnan taholta koetun fyysisen väkivallan uhan suhteen.

Kyselyn avovastauksissa ja haastatteluissa kerrottiin tarkemmin koetuista väkivaltatilanteista. Osaa vastaajista oli uhattu fyysisellä väkivallalla, mikäli he eivät ”muuttaisi itseään heteroseksuaaleiksi”:

> *”Olin juuri kertonut ystävälleni seurustelevani tytön kanssa, jonka samalla luokalla olevat muutama poika kuulivat. Minut vedettiin välitunnilla sivuun koulun nurkalle ja uhattiin hakata pesäpallomailalla ja uhattiin piestä lesbous pois, ellen itse osaisi lopettaa ’vikaani’. Koin tilanteen erittäin uhkaavana ja pelottavana.” (20 v. lesbo)*

Pieni osa vastaajista kertoi, että heitä oli *”hakattu”*, he olivat *”saaneet turpiinsa”* tai *”saaneet selkäänsä”*. Usein tämä homohakkaaminen oli tapahtunut koulun alueella tai koulun lähistöllä. Osa oli kokenut muunlaista fyysistä väkivaltaa, kuten tönimistä tai vaikkapa kivillä heittelemistä:

> *”Minut pahoinpideltiin kadulla matkalla kouluun ylempien luokkalaisten toimesta.” (30 v. homomies)*

> *”Istuin lukioni etupihan rappusilla, johon aina keväisin paistaa kauniisti aurinko, joka lämmittää. Siellä istuin auringosta nauttien kunnes joku minun yläpuoleltani heitti minua kivellä. Tämä tapahtuu melkein aina, jos istun alapuolella. Yritän aina ottaa tilanteen huumorilla ja leikillä, mutta totuus on se, että koska olen homo minulle saa tehdä melkein mitä vain.” (18 v. homomies)*

Jotkut kertoivat, että he itse eivät olleet kohdanneet fyysistä väkivaltaa, mutta olivat kuulleet tarinoita esimerkiksi muiden pahoinpitelyistä. Tietoisuus siitä, et-

tä pahoinpitelyjä tapahtuu, vaikutti joihinkin siten, että he eivät halunneet tuoda omaa suuntautumistaan esille.

Sairaaksi ja syntiseksi leimaaminen

Sairaaksi leimaaminen oli yksi tyypillinen kyselyyn vastanneiden kuvaama konkreettinen syrjinnän muoto. Kuten viimeisestä kolmesta sitaatista näkyy, saattoi osa opettajistakin leimata seksuaali- tai sukupuolivähemmistöön kuuluvia sairaiksi ja häiriintyneiksi:

> *"Itselleni kävi eräässä kristillisessä koulussa niin, että kaverit häipyivät elämästäni kun saivat tietää minun olevan lesbo ja minut leimattiin sairaaksi ja irstaaksi." (22 v. lesbo)*

> *"Terveystiedon tunnilla käsiteltiin seksuaalivähemmistöjä, opettajan mielestä kaikki, jotka eivät noudata 'hetero-oppia' ovat saastaisia ja sairaita." (23 v. homomies)*

> *"Opettaja haukkui seksuaalisesti häiriintyneeksi, tapahtui aikaisemmassa oppilaitoksessa, nykyisessä koulussa ei syrjintää." (19 v. biseksuaali nainen)*

> *"Biologian ja uskonnon opettajien mielestä homous on sairasta. Kiva siitä on lähteä itse omaa identiteettiä rakentamaan." (27 v. homomies)*

Useat tutkijat (esim. Stålström 1997; Lehtonen 2007b) ovat kirjoittaneet siitä, kuinka suomalaisessa kulttuurissa ja arjen käytännöissä elää edelleen perinne homoseksuaalien sairaiksi ja psyykkisesti häiriintyneiksi leimaamisesta. Näin siitä huolimatta, että homoseksuaalisuus on poistettu suomalaisesta sairausluokituksesta[20] ja vaikka kymmenien tutkimusten perusteella sairaaksi leimaamiselle ei löydy tieteellistä pohjaa.

Sairaaksi leimaamisen historiallisena taustana on se, että seksuaalisen suuntautumisen ja sukupuolen moninaisuutta kuvaavat käsitteet (hetero-, homo-, biseksuaalisuus, transvestisuus ym.) otettiin laajempaan käyttöön noin sata

[20] *Suomessa käytetään sairausluokituksissa WHO:n alaista kansainvälistä ICD-luokitusta, jonka maakohtaisista poikkeuksista päättää Terveyden ja hyvinvoinnin laitos. Esimerkiksi sukupuolivähemmistöjä ei ole vielä poistettu sairausluokituksesta. On mahdollista, että transvestisuus poistetaan Suomen kansallisesta sairausluokituksesta lähiaikoina, mutta sen sijaan "sukupuoli-identiteetin häiriöt" kuten transsukupuolisuus/transseksuaalisuus ovat siellä hyvin todennäköisesti yhä pitkään. Tällä hetkellä ne ovat kohdassa "aikuisiän käytös ja persoonallisuushäiriöt", mielenterveyshäiriöiden pääluokassa. Tämä on transihmisten mielestä yksi syrjinnän ja väärinymmärrysten riskiä aiheuttava suuri rakenteellinen ongelma, joka osaltaan vaikeuttaa asiallisen tiedon jakamista, esim. terveystiedossa tai psykologiassa. (Sähköpostitiedonanto 15.2.2011 Setan työntekijöiltä: Aija Salo, Marita Karvinen, Maarit Huuska ja Anders Hulden.)*

vuotta sitten erityisesti lääketieteellisessä keskustelussa. Tällöin erilaiset seksuaaliluokittelut kuvasivat ihmisten seksuaalisen halun kohteita ja sukupuolen kokemisen tapoja perversioiden ja häiriöiden näkökulmasta. Perinne linkitti erilaiset ilmiöt yhteen nimenomaan seksuaalisuuden ja seksikäyttäytymisen näkökulmista. Tässä ajattelussa korostui se, että heteroseksuaalisuus ja oikeaoppinen sukupuolen omaksuminen ja ilmaisu näyttäytyivät ainoina oikeina, terveinä ja psyykkisesti ehyinä malleina. Ajattelutapaa tukivat Suomessa ja muualla uskonnollinen käsitys synneistä sekä rikolliseksi leimaaminen juridiikassa. Kummassakin esiintyi samantapainen näkemys siitä, että vain heteronormatiivisen mallin mukainen käytös oli hyväksyttävää. (ks. Lehtonen 2007b, 21.)

Yksi harhaluulo, vaikkakin harvinaisempi, oli seksuaali- tai sukupuolivähemmistöön kuuluvien rinnastaminen eläimiin sekaantumiseen tai pedofiliaan. Myös jotkut opettajat tekivät tällaisia rinnastuksia, kuten kahdesta jälkimmäisestä esimerkistä ilmenee:

> *"Eräs oppilas huusi, että minulle kelpaa kaikki, jopa eläimet, koska olen biseksuaali." (17 v. biseksuaali nainen)*

> *"Pääosin koulussamme esiintynyt seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kohdistuva syrjintä on ollut nimittelyä, vähättelyä ja rinnastamista vääriin asioihin, kuten pedofiliaan. Juuri viimeksi pari tuntia sitten transseksuaalista tytöstä puhuttiin erittäin ikävään sävyyn ja hänen 'valintaansa' ihmeteltiin ääneen loukkaavasti." (18 v. homomies)*

> *"Myös opetus on tiedostamatonta syrjintää. Terveystiedon tunnillani seksuaaliset vähemmistöt niputettiin yhteen eli biseksuaalit, homoseksuaalit, sukupuolivähemmistöt (!!) ja pedofiilit, lapsiraiskaajat ja nekrofiilit ovat kaikki samaa porukkaa." (17 v. homomies)*

> *"Luokanvalvoja piti meille muutaman "saarnan", joissa yhdessä hän puhui homoseksuaalisuudesta erittäin loukkaavaan sävyyn (käytti esim. vertausta, jonka mukaan samaa sukupuolta oleva seurustelukumppani voisi yhtä hyvin olla koira)." (19 v. biseksuaali nainen)*

Vastauksista kuvastuu opettajien keskuudessa vallitseva seksuaalivähemmistöihin liittyvä hämmennys. Osasyynä tähän lienee monen opettajan virheellinen käsitys siitä, että puhuttaessa seksuaalisesta suuntautumisesta puhutaan nimenomaisesti seksistä tai seksuaalisuudesta. Kyse on kuitenkin yleisemmin seksuaalivähemmistöjen ihmis- ja perhesuhteista sekä oikeudesta yhdenvertaiseen kohteluun.

Tyypillistä oli myös se, että esimerkiksi osa uskonnon opettajista piti homoutta syntinä ja ilmaisi sen siten, että seksuaalivähemmistöön kuuluva koki joutuneensa julkisesti nöyryytetyksi:

> *"Esimerkiksi henkilökunnan taholta ovat muutamat varsinkin uskovaisina tunnetut opettajat ilmaisseet avoimesti koko luokan edessä hyvin kielteisen mielipiteensä homoista. Kerran eräs heistä katsoi homouden syntisyyttä saarnatessaan koko ajan minuun, eli ikään kuin puhui suoraan minulle. Muut huomasivat tämän melko nopeasti ja alkoivat nauraa. Itse koin sen äärimmäisen nolona ja alentavana, mutta koska olen hieman liiankin kiltti, en tehnyt asialle mitään, vaan yritin olla niin kuin mitään ei olisi tapahtunut." (20 v. homomies)*

> *"Uskonnonopettajani oli pappi, ja yhdellä tunnilla keskustelimme homojen adoptio-oikeuksista ja siihen liittyvistä asioista. Opettaja toi oman, konservatiivisen, mielipiteensä vahvasti esille, mihin minä reagoin todella voimakkaasti. Myös pari oppilasta oli samaa mieltä opettajani kanssa ja syntyi aikamoinen keskustelu. Tuntui erittäin pahalta että opettaja sanoi luokan edessä minun olevani väärässä kun sanoin että homoilla pitäisi olla tasan samat oikeudet kuin heteroilla. En muista miten tunti loppui, mutta en kuitenkaan mennyt rehtorin tai muun henkilökunnan puheille, vaikka olisi pitänyt." (21 v. queernainen)*

Myös Lehtonen (2003, 122) tuo esille, että uskonnon opettajat olivat halveksuneet homoseksuaalisuutta, vaikka opettajalta odotettiin neutraalisuutta eikä jyrkkiä mielipiteen ilmaisuja. Lehtosen mukaan kristillistä uskonnollista vakaumusta pidetään hyväksyttävänä tuoda esiin. Joskus yksi konservatiivinen opettaja saattaa kontrolloida koulunsa muitakin opettajia ja valvoa, millaista tietoa seksuaalisuudesta opetetaan. Lehtosen tutkimuksessa tuli esille, että erään koulun rehtori suhtautui kielteisesti homoseksuaalisuuteen ja piti sitä sairautena, ja rehtori ehkäisi myös muiden opettajien yrityksiä saada seksuaalivähemmistökasvatusta kouluun. (Lehtonen 2003, 122.)

Opettajien ja muun henkilökunnan taholta koettu vitsailu, vähättely ja vaikeneminen

Hyvin usein vastaajat kertoivat olevansa ahdistuneita, hämmentyneitä ja suuttuneita siitä, että osa opettajista suhtautui negatiivisesti tai loi menettelytavoillaan kielteistä ilmapiiriä seksuaali- tai sukupuolivähemmistöjä kohtaan. Tyypillistä oli, että joidenkin opettajien kerrottiin suhtautuvan ”erilaisiin” oppilaisiin nyrpeästi:

"Opettajien asenteissa ja opetuksessa muutenkin kävi ilmi että lähes kaikki väheksyivät, halveksuivat tai pelkäsivät seksuaalivähemmistöjä. Itse koin moisen ahdistavana." (19 v. nainen, joka määrittelee itsensä "sukupuolineutraali panseksuaali")

Usein tuli esille myös se, että mikäli oppilaan kuuluminen seksuaali- tai sukupuolivähemmistöön paljastui opettajalle, tämä suhtautui asiaan kylmäkiskoisesti ja jopa järkyttyneenä. Joidenkin opettajien taholta esiintyi myös suoranaista haukkumista, vähättelyä, vitsailua ja sairaaksi leimaamista. Monet esille tulleet haukkumistilanteet olivat tapahtuneet muiden oppilaiden kuullen:

"Muistan selkeästi lukiossa, kolmannen vuoden syksyllä, kun kävin englannin kertauskurssia kirjoituksia varten kahden lesbokaverini kanssa samassa ryhmässä. Opettajalta lipsahti jossain vaiheessa kurssia erittäin törkeä 'Lepakot pitää turpansa kiinni ja keskittyy nyt siihen opiskeluun vaikkei teistä mihinkään ole'. Myös muut kanssaopiskelijat järkyttyivät opettajan sanomisista ja yhdessä koko ryhmä menimme ilmoittamaan tapahtuneesta rehtorille. Opettaja sai varoituksen asian tiimoilta." (20 v. "rajoittamattomaksi" itsensä määrittelevä nainen)

"Teknisen työn (meillä myös lukiossa) opettaja kertoi homovitsin läsnä ollessamme. Koen tällaisen ikävänä erityisesti opettajan taholta." (18 v. lesbo)

"Opettaja käytti seksuaalivähemmistöistä nimitystä 'hinttari'. Tämä oli hyvin alentavaa, ja huomautin asiasta." (23 v. homomies)

Vastaavista tilanteista kertoo myös Lehtonen (2003, 123), jonka mukaan opettajat viestivät vitseillä paitsi tiedostamattaan kielteisiä ennakkoluuloja ei-heteroseksuaalisuutta kohtaan, myös tekevät vitsailun ja nimittelyn luvalliseksi tarjoamalla siihen itse mallin. Aivan samoin kuin osa oppilaista, myös osa opettajista saattoi kokea esimerkiksi homouden iljettävänä ja halveksuttavana:

"Keskustelimme tunnilla seksuaalisesta suuntautumisesta ja homoseksuaaleista ja opettaja ilmoitti kovaan ääneen inhoavansa homoja ja että se on hänestä todella kuvottavaa. Tunsin sen itse hieman inhottavaksi ja otin sen henkilökohtaisesti, vaikka uskon että kyseinen opettaja ei tiedä omasta suuntautumisestani yhtään mitään." (19 v. lesbo)

Sekä kyselyn avovastauksissa että haastatteluissa tuli usein esille myös se, että osa opettajista oli virheellisesti esittänyt esimerkiksi homouden olevan "vain ohimenevä vaihe" ihmisen elämässä. Yksi terveystiedon opettaja oli myös todennut, että koska kyseessä on ohimenevä vaihe, asiaa ei tarvitse käsitellä ja jokainen seksuaalivähemmistöistä kiinnostunut voisi itse lukea aiheesta tarkem-

min. Vähättelyä oli kokenut myös transsukupuolinen nuori, jonka transkokemus oli kuitattu ”höpöhöpönä”:

”Terveystiedon kurssilla keskusteltiin perhemalleista ja parisuhteista. Eräs bi-seksuaalinen, naisen kanssa tällöin suhteessa ollut, itsekin naispuolinen koulutoverini huomautti opettajan unohtavan vallan homoseksuaalit ja sateenkaariperheet. Opettaja vähätteli ”pikku-unohdustaan” ja totesi samaan hengenvetoon, että homous on yleensä sellainen ohimenevä vaihe. Vaikka kyseessä oli ulkopuolisen silmissä ehkä pieni tilanne, se oli äärimmäisen loukkaavaa ja koin oloni todella epämukavaksi. En kuitenkaan tehnyt mitään, sillä opettaja on kuitenkin auktoriteetti ja pelkäsin että muiden mielestä ylireagoi.” (17 v. lesbo)

”Opettajat ajattelee, että joo tää on ohimenevä vaihe ja kaikkea tällaista. Mutta kyllä mä sanoin, että mä en voi sille mitään, että jos mä vaan tykkään tytöistä, että kyllä sen voi jo nuorena tietää.” (16 v. lesbo)

”Kouluterkkari kuunteli ja toppuutteli, että nämä ovat niitä nuoruusajan hormoni-asioita, jotka menevät varmasti ohi ajallaan. Kouluterkkari ei millään uskonut transkokemukseen, se oli hänestä ”höpöhöpö” asioita.” (20 v. transmies)

Joillakin seksuaali- tai sukupuolivähemmistöön kuuluvilla oli kokemuksia useiden eri koulun henkilökuntaan kuuluvien vitsailuista tai muista ennakkoluuloisista käsityksistä. Usein esille tulivat myös kieltenopetustunnit, joissa korostuivat heteronormatiiviset esimerkit:

”Sekä peruskoulussa että ammattiopetuksessa kielten opettajat (kaksi eri henkilöä) olivat voimakkaasti heteronormatiivisia. Yläasteella ja lukiossa toiminut ruotsinopettajamme käytti usein esimerkkeinä oppilaita, ja koin erityisen ahdistavaksi kun hän taivutti taulun täyteen erilaisia muotoja siitä miten minä rakastan, rakastin, olen rakastanut ja niin edelleen luokkamme poikia. Hänen kysellessään kerran ruotsiksi millainen olisi kunkin tytön unelmapoikaystävä - hän lähestulkoon suuttui kun koetin selittää olemattomalla ruotsinkielentaidollani etten pidä miehistä. Ammattikoulussa vanhoillinen englannin opettajamme tapaa selittää kuinka miehet puhuvat ja flirttailevat naisille. Mikäli kysyn, miksei nainen voisi sanoa noin naiselle - hän sanoo, että ei voi. Mikäli kysyn, että entä jos on lesbo - hän tiuskaisee että ”ei me sellaisia oteta lukuun.” (18 v. lesbo)

”Opettaja halusi tietää millaisista tytöistä tykkään, rehtori vitsaili homoläppää ruokapöydässä. Koulussa vieraillut seurakunnan nuoriso-ohjaaja kertoi, että ei oo koskaan tavannu ketään homoa isosena ja jos ois, niin varmaan sille pitäisi järjestää oma majoitustila ja oma suihku että se vois olla siellä.” (20 v. homomies)

Sekä kyselyn avovastauksissa, haastatteluissa että omissa tarinoissa tuli esille, että syrjintä opettajien taholta ei aina ole suoraa ja näkyvää, vaan enemmän ”sellaista puhumatonta ja sanatonta paheksuntaa”, kuten eräs haastateltava asian ilmaisi. Haastatteluissa tuli esille myös se, että mikäli opettaja tiesi jonkun olevan homoseksuaali, hän ei välttämättä sanonut mitään negatiivista tästä. Oppilas kuitenkin aisti opettajan ennakkoluulot sanattomastakin viestinnästä, joita nuoret kuvasivat ”paheksuviksi katseiksi”. Haastatteluissa tuli esille se, että joidenkin opettajien vaikeneva ja vieroksuva suhtautuminen oli vaikuttanut siten, että nuoret vaikenivat seksuaalisesta suuntautumisestaan:

”Se opettaja on vähän silleen, että ei, että ne katseet on nimenomaan sellaisia, että näkee, ettei se hyväksy, vaikkei se sano mitään. Vaikka aina sanotaan, että opettajan pitäisi hyväksyä erilaisuutta, niin ei se niin todellakaan ole.” (19 v. lesbo)

”Opettajien taholta sen on ehkä enemmänkin sellainen vaiettu asia ja ehkä niin kuin sanaton ilmituonti, että homous ja lesbous ei ole ok. Joka on tehnyt juuri sen, että en ole voinut olla avoimesti oma itseni, ja kyllä minä olen kokenut sen kiusaavana ja epätoivottuna tilanteena. Sitä jollain tavalla toivoisi, että opettajalla olisi rohkeutta niin kuin kohdata se asia, niin sitten tavallaan nuoriso uskaltaisi tulla ulos, jos on homo tai lesbo. Niin tuo sanaton ei, siis se että sanattomasti viestitetään homouden ja lesbouden olevan väärin, niin se tuntuu pahalta. On vähän sellainen olo, että tämä asia mainittiin siis kyllä lukiossa, mutta sitten siirryttiin nopeasti seuraavaan aiheeseen, se tekee siitä tabun ja kummallisen. Olettaisin, että se on sitä, että opettajatkaan eivät osaa oikein käsitellä asiaa, ja ilmeisesti ihmisillä on leimautumisen pelko itselläkin, että jos sä oot myötämielinen, niin sun on pakko olla itsekin homo tai jotain.” (28 v. lesbo)

Seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjä koskevan aihepiirin lähes täydellinen sivuuttaminen koulujärjestelmässä aiheutti monille tuskaisuutta ja epätoivoisia tilanteita. Usea vastaaja olisikin toivonut myös koulun taholta informaatiota seksuaali- tai sukupuolivähemmistöistä, sillä moni heistä oli ollut kouluaikoina hyvin hämillään omasta erilaisuuden tunteestaan. Heidän oli ollut vaikeaa ymmärtää sitä, miksi he tuntevat kiintymystä samaa sukupuolta kohtaan ja miksi juuri he ovat sellaisia kuin ovat. Mistä siinä on kyse ja miksi asia on niin ”paha”?

”Nuorempana tuntui olevan ihan sekaisin siitä, mitä on ja miksi. Mikään tilanne ei tuntunut hyvältä ja sopivalta ja tappelin lähes kahdeksan vuotta peruskoulun lopettamisen jälkeen masennuksen kanssa. Tätä ennen olin sairastanut masennusta jo kiusaamisen ja jonkinlaisen kuulumattomuuden tunteen vuoksi lähes koko peruskoulun ajan.” (25 v. transmies)

Haastatteluissa korostui siis se, että opettajien vaikeneminen koettiin erityisen ongelmallisena. Haastateltujen mukaan oppilaat heijastavat vahvasti sitä, mitä opettaja asenteillaan tuo esille. Jos opettaja esittäisi asian yhtä tavanomaisena kuin muutkin asiat, oppilaatkin suhtautuisivat asiaan normaalisti. Jos opettaja vähättelee asiaa tai näyttää epäröivän asioiden käsittelyä, vaikuttaa se myös oppilaisiin:

"Kun se ilmapiiri on koulussa sellainen, että ei puhuta, niin ei sitä voi oikein tulla kaapista uloskaan, kun se ilmapiiri luo niin painostavan tunteen. Kun se jo muutenkin vaatii niin älyttömästi rohkeutta potkaista kaapin ovet auki ja sanoa se muille." (28 v. lesbo)

"Minusta syrjintää on se, että kun siitä ei puhuta, ja se asia ohitetaan, sitä ei käsitellä. Että se puhumattomuus on pahaa, tuntuu pahalta. Mun mielestä opettajille pitäisi sanoa, että niiden pitää pistää vaikka jälki-istuntoon tai jotain lappua kotiin sellaisille jotka homottelee. Että opettajien pitäisi sanoa, että ei ole oikein huudella tuommoisia. Se on kuitenkin niin loukkaavaa." (18 v. biseksuaali nainen)

"On se kumma, kun koulussa on satoja eri aiheita, mutta tätä ei uskalleta ottaa esiin." (22 v. nainen, joka määrittelee itsensä seksuaalifetisistiksi, jolla on elämäntapana bondagesadomasokismi)

Lehtosen (2003, 238) mukaan tällainen opettajien vaikeneminen seksuaali- ja sukupuolivähemmistöistä on keskeinen tapa ylläpitää mielikuvaa monoliittisesta, koherentista ja automaattisesti heteroseksuaalisesta naiseudesta ja mieheydestä. Yksi haastateltava kuvasi, että seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjen osalta koulujärjestelmä tuottaa kuin tynnyrissä kasvaneita nuoria:

"Peruskoulussa on mun mielestä terveyden tunnilla ensimmäisenä tuotu asia esille tai käsitelty asiaa lyhyesti, ei oikeestaan mitään sen enempää. Muistan kun ala-asteella olen asiasta ekan kerran kuullut, että mikä juttu se on, ja jollain tapaa muistan koko tilanteen. Mutta vähän on sellainen olo, että koulujärjestelmän taholta on niin kuin umpiossa kasvanut. Että ala-asteellakin oli sitä homottelua, mutta ihmiset eivät edes tienneet, että mitä se tarkoittaa. Että ei sellaista ikinä ole ehkä kokenut suorana loukkauksena, mutta ehkä se on just sitä sen yleisen ilmapiirin luomista siihen." (28 v. lesbo)

Toisaalta haastatteluissa tuli myös esille, että joillakin opettajilla oli kestänyt jonkin aikaa, ennen kuin he olivat voineet hyväksyä tietyn opiskelijan homoseksuaalisuuden. Näin kertoo eräs haastateltu lesbo:

"Jotkut opettajat ovat olleet hetken sillä lailla, että ne on niin kuin sulatelleet asiaa. Sitten he ovat alkaneet ehkä ajatella vähän eri lailla, ja sitten tulleet kuitenkin, että joo, mitä sulle kuuluu? Että sori, jos en ole hetkeen puhunut sulle mitään, mutta se on ookoo." (16 v. lesbo)

Kyselyvastauksissa kerrottiin, että osa opettajista voi myös nimitellä ja haukkua seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuuluvia toisia opettajia. Lahelman (1996, 485-486; Lehtosen 2003, 117 mukaan) mukaan homottelulla kontrolloidaan opettajalta vaadittavaa toivottua sukupuoleen liittyvää käyttäytymistä. Homottelu toimiikin usein hyvin, koska siihen voi olla vaikea reagoida takaisin. Myös epämiellyttäväksi koettu opettaja voi saada homon leiman. Heteroseksuaalisen opettajan voi kuitenkin olla helpompaa reagoida homotteluun tai lesbotteluun kuin ei-heteroseksuaalisuutensa salaavan opettajan, joka joutuu mahdollisesti pohtimaan kieltääkö nimittely perättömänä ja valehdella samalla omasta seksuaalisuudestaan. (ks. Lehtonen 2003, 117.)

Koulutukseen pääsyssä ja opetuksen saannissa koettu syrjintä

Selvityksen yhtenä tarkoituksena oli tuoda esiin mahdollista syrjintää koulutukseen pääsemisessä ja koulutuksen saannissa. Tarkastelunäkökulmana on silloin se, onko itse koulu tai koulujärjestelmä ollut syrjivä. Tätä selvitettiin kysymällä ovatko vastaajat mielestään joutuneet eriarvoisen kohtelun tai syrjinnän kohteeksi koulussa/koulutuksessa seuraavissa tilanteissa: koulutukseen pääsyssä, arvosanojen saamisessa, opintojen etenemisessä tai siksi, että opetushenkilöstön asenteet ovat vaikuttaneet esimerkiksi opetustilanteisiin tai tiedon saantiin.

Kuvio 9. Vastaajien kokemukset eriarvoisesta kohtelusta tai joutumisesta syrjinnän kohteeksi eri yhteyksissä, %

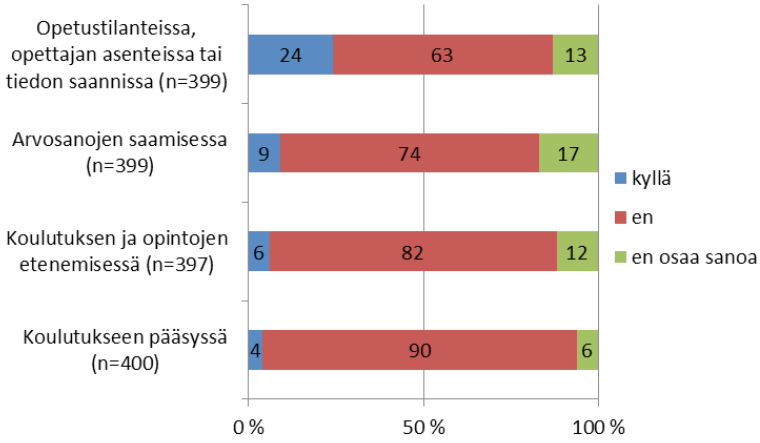

Vain noin 4 % vastaajista koki tulleensa eriarvoisesti kohdelluksi koulutuksen valintaprosessissa. Kyselyssä tuli esille kuitenkin useita erilaisia yksittäisiä tapauksia, joista ilmenee, että koulujärjestelmä pyrkii monissa tilanteissa "pakottamaan" kaikki samaan muottiin opiskelijoita valitessaan. Taustalla on oletus heteroseksuaalisuudesta ainoana ja oikeana vaihtoehtona:

"Kerron ystäväni puolesta, joka haki opiskelemaan toiseen maahan (vaihto-oppilaaksi), hänet meinattiin poistaa kokonaan listoista jos hän ei poistaisi "BI-seksuaali" rastia hakemuksesta. TÖRKEÄÄ. Ja voin sanoa, että hävetti kaverin puolesta." (18 v. homomies)

"AMK:n pääsykokeissa kysyttiin heteronormatiivisesti siviilisäätyä ja "tyhmänä" menin lisäämään laatikon rekisteröidylle parisuhteelle. En ajatellut, että sillä olisi mitään vaikutusta, mutta siltä minusta vaikuttaa. Psykologisissa oppimis- ja persoonallisuustesteissä kaikki meni nappiin, mutta psykologin haastattelusta en saanut pisteitä juuri lainkaan. Psykologi käyttäytyi todella kummallisesti, eikä kysynyt kuin yhden kysymyksen (pyysi kuvailemaan perhettäni). Kun lähetin ko. ammattikorkeakoululle palautetta, koska siviilisääty ei ole edes laillinen kysymys ko. tilanteessa, he suhtautuivat nuivasti ja sanoivat, että koko lomake on vain psykologiyrityksen eikä heillä ole mitään tekemistä asian kanssa." (23 v. homomies)

Heteronormatiivisuuden muottiin painostamisella oli vaikutusta koulutus- ja ammattialan valintaan. Usein mainittiin psykologiset testit, joissa seksuaali- tai sukupuolivähemmistöön kuuluminen nähtiin vastaajien mukaan koulutukseen hylkäämisperusteena:

"Ammattivalintani on pari kertaa kyseenalaistettu sillä perusteella, että en ole "tarpeeksi sosiaalinen", koska en halua elää parisuhteessa tai perustaa perhettä. Pyrin todistamaan, että kyseisellä asialla ei ole vaikutusta työkyvykkyyteeni." (22 v. nainen, joka määrittelee itsensä "aromanttinen, aseksuaali ja sukupuolineutri")

"Soitin psykologisen testin tuloksia minua haastatelleelta psykologilta. Hän totesi, että minua ei voi ottaa koulutukseen, koska minulla on vääristynyt kuva ihmisestä ja identiteetistä, koska olen itse "normaalista poikkeava" ja luova. Keskustelin psykologin kanssa pitkään ja yritin saada hänet sanomaan suoraan, millä tavalla olen "normaalista poikkeava". Jos psykologi olisi myöntänyt suoraan eikä vain epäsuorasti venkoilemalla, että kyse on sukupuoli-identiteetistä, olisin maininnut, että voisin tehdä ilmoituksen syrjinnästä, mutta että arvostan rehellistä ja kiertelemätöntä kannanottoa niin paljon, että en vaivaudu, ja kiittänyt kauniisti. Koska psykologi ei myöntänyt mitään suoraan, kiroilin hetken itsekseni ja hankin työharjoittelupaikan." (21 v. transgender, syntymäsukupuoli nainen)

Heteronormatiivisuus vaikuttaa erityisen voimakkaasti transihmisiin, jotka haluttaisiin nähdä koulutusalan ja ammatinvalinnan tilanteissa vain selkeinä miesnais –tapauksina, kuten seuraava esimerkki (naisesta mieheksi sukupuoltaan korjaava vastaaja) osoittaa:

> *"Transihminen kokee syrjintää kenties helpommin kuin muiden vähemmistöjen edustajat. Syrjintää esiintyi omalla kohdallani, kun hain puolustusvoimiin ja myöhemmin kun yritin ottaa selvää poliisikouluun pääsystä. Kummastakin sanottiin kierrellen, etteivät he ota riveihinsä friikkejä kylvämään riitaa. Ei ollut kyse vain siitä että minua "kiusattaisi", vaan siitä, että yhteinen henki kärsisi, kun yksi erottuisi joukosta kuin kipeä peukalo. Kummastakin paikasta sanottiin että minun olisi parempi joko oppia elämään koulutus/palvelusaika naisena ja sopeutua, tai sitten käydä "se sinun prosessisi jotenkin sillä tavalla" läpi, että menisin myös läpi miehenä. Eivät tuntuneet edes haluavan tietää, millainen tyyppi ihmisenä olin: kaikki leimattiin heti. En vaatinut kummassakaan tilanteessa mitään erikoiskohtelua enkä tule vaatimaankaan. En kuitenkaan voinut reagoida muulla tavoin kuin myöntyä ja ymmärtää. Koin tilanteen tietysti musertavana, sillä hetkellä: minun olisi siis odotettava vielä leikkausjonossa, ennen kuin pääsisin hakemaan uudelleen kumpaankin laitokseen. Mutta minä aion hakea uudelleen - lannistunut en ole tähänkään asti." (20 v. transmies)*

Selvästi useampi oli kokenut eriarvoisuutta opetustilanteissa kuin koulutukseen pääsyn yhteydessä. Lähes neljännes vastaajista oli sitä mieltä, että heidät oli asetettu eriarvoiseen asemaan johtuen opettajan asenteista opetustilanteessa tai tietoa jaettaessa. Huomattavan monen (13 %) oli lisäksi vaikea arvioida, oliko kohdannut tässä suhteessa eriarvoisuutta. Niistä, jotka kokivat eriarvoista kohtelua tai syrjintää, noin 70 % arvioi sen johtuvan heidän seksuaalisesta suuntautumisestaan tai kuulumisestaan sukupuolivähemmistöön. Jopa pääasiallisena syynä sitä piti 18 nuorta, ja jossain määrin vaikuttavana asiana 47 nuorta.

Vastaajien mukaan opettajat olivat syrjineet heitä monin eri tavoin opetusta antaessaan. Usein ongelmana nähtiin se, että opettajat olettivat seksuaali- ja sukupuolivähemmistöistä puhuessaan, ettei heidän oppilaistaan kukaan kuuluisi näihin ryhmiin. Opettajien puhe seksuaalivähemmistöistä koettiin usein myös etäisenä, ongelmalähtöisenä ja negatiivisena. Monessa vastauksessa viitattiin terveystiedon opetukseen:

> *"On rasittavaa, miten opetuksessa homoseksuaaleista puhutaan ikään kuin ulkopuolelta, esimerkiksi terveystiedon kursseilla kun puhutaan seksuaalivähemmistöistä, ei tunnu siltä, että otetaan huomioon se, että osa oppilaista saattaa kuulua johonkin ryhmään." (19 v. biseksuaali nainen)*

"Syrjintä koulussamme tapahtui enemmänkin olettamalla, että vähemmistöihin kuuluvia ihmisiä ei ole mukana tilanteissa, joissa heistä puhutaan. Esimerkiksi homoseksuaalisuudesta puhuttaessa puhutaan muodossa 'ne'." (20 v. genderqueer nainen)

"Terveystiedon opettajalla oli selvästi negatiivinen asenne seksuaalivähemmistöjä kohtaan ja se näkyi opetuksessa. Opettajan esimerkit ja puheet olivat erittäin heteronormatiivisia. Kun joku oppilas huomautti asiasta, opettaja sanoi, että ei sellaisista asioista voi tietää vielä tuon ikäisenä (lukion ykkösellä)." (17 v. lesbo)

Monet kertoivat myös siitä, kuinka seksuaali- ja sukupuolivähemmistöt sivuutettiin opetussisällöissä. Jotkut opettajat saattoivat valikoida opetettavia asioita seksuaali- tai sukupuolivähemmistöt huomiotta jättäen tai jopa kieltää joidenkin niihin liittyvien asioiden esille oton:

"Opettajan jyrkkä, perusteeton ja joustamaton valikoitu tiedonanto esim. lakitiedon kurssilla ainoastaan heteroparisuhteen virallistamisesta ja purkamisesta ja haluttomuus edes ottaa asiasta selvää samaa sukupuolta olevien parien osalta. Historian opettajan kielto tehdä tutkielma maailmansotien aikaan tapahtuneesta, mm. natsien homovainoista." (23 v. transmies)

"Seksivalistuksen tunnilla homoseksuaalisuutta ei käsitelty lainkaan ja opettaja vaihtoi nopeasti puheen aihetta, kun yritin pyytää sitä ihan yleissivistyksen nimeen." (17 v. transgender, syntymäsukupuoli nainen)

"Terveystiedon opettaja totesi, ettei hänellä ole mitään sanottavaa homoista, antoi luokan keskustella mielipiteistään homoudesta 5 minuuttia ja siirtyi seuraavaan aiheeseen. Törkeää ja ammattitaidotonta!" (23 v. homomies)

Jotkut opettajat olivat myös suoraan kieltäneet aiheesta puhumisen. Tällaisissa tilanteissa heteroseksuaalisuus ikään kuin luonnollistetaan ja tehdään itsestään selvyydeksi. Usein tämä itsestään selvyys tulee esille ja normittuu sekä normalisoituu ilman suoraa heteroseksuaalisuusmainintaa (ks. Karvinen 2010; Lehtonen 2010b). Lehtosen (ks. tarkemmin 2003, 237) mukaan heteroseksuaalisuuden luonnollistaminen ja normalisoiminen ovat keskeisiä strategioita heteronormatiivisuuden ylläpitämisessä. Muita vaihtoehtoja ei tuoda esille tai jos tuodaan, ne esitetään kyseenalaisina tai negatiivisina. Jotkut opettajat eivät ikään kuin anna oppilaiden tuoda esiin koko seksuaalisuuksien kirjoa:

"Keskusteltiin koulussa työnteon lomassa luokkakavereiden kanssa homoista ja lesboista suht myönteiseen sävyyn, kunnes opettaja pyysi/käski meitä lopettamaan kyseisestä aiheesta puhumisen. Vaikka oma opettajamme ei koskaan suoraan sitä sanonut, oli "rivien välistä" luettavissa helpostikin hänen asenteensa seksuaalivähemmistöjä kohtaan." (21 v. biseksuaali nainen)

Useissa vastauksissa tuli esille se, että osa opettajista kokee seksuaali- ja sukupuolivähemmistöasiat tabuna, josta ei voi vakavasti puhua. Tällainen osana opetusta ilmenevä hiljainen viesti homouden tuomitsemisesta voidaan tulkita syrjinnäksi. Syrjintä opetuksessa siis liittyi samaan puhumattomuuteen ja vastentahtoiseen asioiden käsittelyyn, jota on käsitelty tässä raportissa jo aiemmin. Seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuuluvat nuoret kokivat, että heistä ei saanut puhua eikä jakaa oikeaa, asiallista tietoa. He eivät myöskään saaneet tuoda omaa näkökulmaansa esiin, vaan heidän piti vaieta ja sulautua heterooppilaiden joukkoon.

Arvosanojen saannissa eriarvoisuutta oli kokenut 9 %. vastaajista Hyvin monen (17 %) oli vaikea vastata myös tähän kohtaan. Noin puolet eriarvoisuutta kokeneista arvioi seksuaalisella suuntautumisellaan tai sukupuoliseen vähemmistöön kuulumisellaan olleen vaikutusta siihen, miten heidän koulutöihinsä suhtauduttiin ja millaisia arvosanoja he saivat:

"Kouluni ainoa pakollisten englannin kurssien opettaja vähätteli esitelmäni sisältöä väittäen, että tulkitsin (tulkintani perustui merkittävästi kustantajan toimittamiin oheistietoihin) kirjaa sillä tavalla koska "haluan" tulkita sitä niin. Väitin esitelmässä Oscar Wilden Dorian Greyn muotokuvan sisältävän homo- ja transviittauksia. Lisäksi eglannin opettajani tuhosi kaiken Uskalla -kampanjan materiaalimme." (17 v. homomies)

"Epätasa-arvoiseen kohteluun vaikutti jo naisena oleminen (biologisena sukupuolena), ja päälle vielä lesbous eli massasta poikkeava naiseus tuntui opettajista vaikeasti käsiteltävältä asialta miesvaltaisella alalla. Kohtelu oli sellaista, että minut jätettiin täysin huomiotta kaikissa opetustilanteissa ja sain huonompia arvosanoja kuin vähemmän töitä tehneet. Jätin alan opinnot kesken ja vaihdoin mukavampaan ilmapiiriin." (25 v. lesbo)

"Terveystiedon opettaja suhtautui seksuaalivähemmistöihin oudoksuen ja osoitti tämän puheissaan luokan edessä. Tuntui, ettei hän osannut suhtautua minuun (tiesi minun seurustelevan naisen kanssa) ja se saattoi myös vaikuttaa arvosanaani. Aluksi tilanteet satuttivat paljon, enkä osannut tehdä niissä oikein mitään. Vähitellen opin olemaan välittämättä, sain kasvatettua itselleni 'kovemman kuoren', jos tiesin syrjinnän yms. syyn johtuvan seksuaalisesta vähemmistöstäni." (20 v. biseksuaali nainen)

"En päässyt lastenohjaajakoulutuksessa työssä oppimisesta läpi, koska srk:n työntekijä ei pitänyt minusta seksuaalisuuteni vuoksi, eikä sen takia pystynyt minua arvioimaan. Sain myös huonoja arvosanoja ja koulu ei suostunut puoltamaan minulle erästä partiolaisten ansiomerkkiä. En oikeastaan tehnyt asian eteen mitään. Olisi ehkä pitänyt... Koin tilanteet varsin raskaasti ja olin aika masentunut." (19 v. biseksuaali nainen)

Koulutuksen ja opintojen etenemisen suhteen eriarvoisuutta oli kokenut 6 % vastaajista. Eriarvoisuutta tässä suhteessa kokeneista lähes kaikki pitivät syynä siihen seksuaali- tai sukupuolivähemmistöön kuulumistaan.

Mitä itse on tehnyt koettuaan syrjintää ja mihin se on johtanut?

Kyselyssä oli myös erillinen oma kysymyksensä siitä, mitä opiskelijat tekivät koettuaan syrjintää koulussa. Kehen he ottivat yhteyttä ja mitä siitä seurasi? Kysymys kuului: Mikäli sinua on syrjitty seksuaalisen suuntautumisen tai sukupuolivähemmistöön kuulumisen perusteella koulussa, oletko ollut yhteydessä seuraaviin tahoihin? Miten tilanteeseen puututtiin ja miten tilanne muuttui?

Kuvio 10. Syrjintää kokeneiden yhteydenotot eri tahoihin syrjimisen vuoksi, % (n=170)

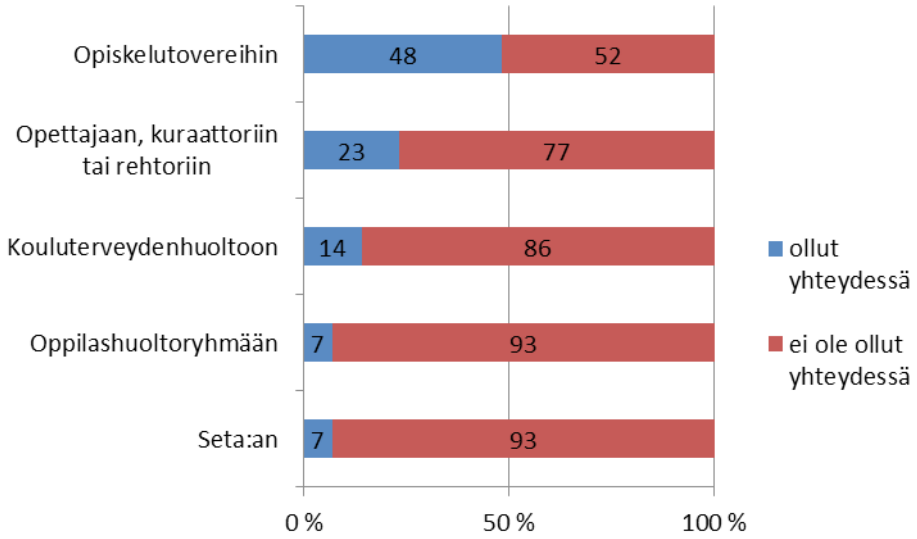

Hieman vajaa puolet syrjintää kokeneista vastaajista oli ollut yhteydessä asiasta **muihin opiskelutovereihin**. Suurin osa heistä koki, että opiskelijatoverit kuuntelivat heitä. Tosin jopa viidennes opiskelutovereilleen syrjinnästä kertoneista koki, että opiskelukaverit eivät kuunnelleet, eivätkä ottaneet asiaa vakavasti. Noin joka kymmenes vastasi, että opiskelutoverit jopa syyttivät heitä itseään tapahtuneesta.

Opettajiin oli ollut yhteydessä hieman vajaa neljännes vastaajista. Heistä valtaosa (64 %) kertoi, että heitä kuunneltiin, mutta jopa 60 % kuulluksi tulleista koki, että asialle ei tapahtunut mitään. Opettajien puoleen kääntyneistä 12 % vastasi, että heitä ei kuunneltu, eikä asiaa otettu vakavasti. Huomattavaa on, että jopa neljännes syrjinnästä opettajille kertoneista koki, että heitä itseään syytettiin tilanteesta. Opettajat olivat siis taipuvaisia syyllistämään syrjinnästä valittaneita useammin kuin opiskelutoverit.

Jotkut oppilaat olivat myös valittaneet opettajien epäasiallisesta käytöksestä. Monissa tapauksissa valitukset eivät tuottaneet tulosta, mutta joissain tapauksissa niillä taas oli vaikutusta:

> *"Meillä on koulussa psykologian opettaja, joka opettaa että kaikki seksuaaliset "poikkeavuudet" johtuvat lapsuuden huonoista kokemuksista. Olen tehnyt tästä asiasta valituksen, mutta siihen ei ole otettu mitään kantaa. Opettaja saa jatkaa omien asenteidensa levittämistä edelleen." (28 v. biseksuaali nainen)*

> *"Lukiossa meillä oli tiivis "lelle (lesbo)porukka" ja olimme kaikki kahdeksan tikkuna silmässä ja herneenä nenässä kahdelle opettajalle. Aineet oli kirjoitettava uusiksi, vaikka ne olivat tehtävänannon mukaisia, poissaolojen selvityksiä ei hyväksytty ja muuta vastaavaa. Huomattavissa oli myös, että kyseiset kaksi opettajaa sorsivat myös psykologian lehtoria, joka on avoimesti homo. Molemmista opettajista on ilmoitettu rehtorille ja asia viety eteenpäin. Toinen paransi tapansa, toinen jatkoi vanhaan malliin ja hänet erotettiin virastaan 2009, ilmeisesti juurikin näiden syiden vuoksi." (20 v. "rajoittamattomaksi" itsensä määrittelevä nainen)*

Valitukset johtivat harvoin varsinaisiin toimenpiteisiin. Myös niitä tapauksia, joissa opiskelijatovereiden käytöksestä oli valitettu opettajille ja opettajat olivat puuttuneet asiaan, tuli esiin hyvin vähän. Vain kahdessa vastauksessa kerrottiin siitä, että opetushenkilökunta puuttui opiskelijan taholta tapahtuneeseen nimittelyyn:

"Abivuoden keväällä koottiin ns. abivihko, jossa oli tietoja kaikista oppilaista. Tiedot kerättiin ns. postilaatikon kautta johon sai pudottaa lapulla tietoja toisesta. Laatikkoon pudotettiin kymmeniä homouttani koskevia lappusia. Lopulta koulun johdon oli puututtava asiaan." (27 v. homomies)

"Erästä ystävääni haukuttiin ja lyötiin, kun (heteroille) luokkatovereille selvisi juorujen kautta, että ystäväni on homo. Koin tilanteen ystäväni kannalta uhkaavana ja hain opettajan paikalle. Opettaja sattui olemaan biseksuaali (näin hän meille jälkikäteen kertoi) ja laittoi kiusaajien kotiin ilmoituksen syrjinnästä." (18 v. "aseksuaaliksi" itsensä määrittelevä nainen)

Kouluterveydenhuoltoon yhteydessä oli ollut 14 % syrjintää kokeneista. Varsin moni koki, ettei juuri ollut saanut apua sitä kautta, vaikka kouluterveydenhoitaja olisi asian vakavasti ottanutkin ja kuunnellut opiskelijaa.

Setaan ja **oppilashuoltoryhmään** oli molempiin ollut syrjintätilanteessa yhteydessä vain noin 7 % syrjintää kokeneista vastaajista. Setaan yhteydessä olleista suurin osa koki tulleensa kuulluksi, mutta asia ei sitäkään kautta edennyt mihinkään.[21] Oppilashuoltoryhmään yhteydessä olleista puolet koki että heitä kuunneltiin ja heidät otettiin vakavasti, puolella oli aivan vastakkainen kokemus.

Esille tuli myös useita tilanteita, jossa opiskelijat olivat itse ryhtyneet vastatoimiin "sortajiaan" kohtaan. Joissakin kommenteissa tuli esille, että kun toiset opiskelijat alkoivat puolustaa syrjinnän kohteeksi tai muista eristetyksi joutunutta, saattoivat toisetkin tämän jälkeen hyväksyä syrjityn. Oppilaat saattoivat myös joukolla asettua syrjityn puolelle, kun huomasivat, että opettaja ei aio puuttua asiaan:

"Muistuu mieleen opiskelijayhdistyksen kokous, jossa eräs perussuomalaismielinen opiskelija vaati, että kerta tytöille ja pojille on oltava omat pukuhuoneet, niin myös homoille on oltava omat. Tilanne kääntyi vaatijan kannalta päälaelleen, sillä keskustelu johti siihen, että koulun tasa-arvosuunnitelmaan vaadittiin maininta/kielto seksuaalisen tai sukupuolisen suuntautumisen perusteella syrjimisestä." (20 v. "ihmiseksi" itsensä määrittelevä nainen)

"Kaveriani (poika, bi) on syrjitty, kun hän lähti vessaan hiuslakan kanssa, eräs toinen poika aloitti nimittelyn, voi johtua siitä, että tämä on lestadiolainen ja saanut vanhan ajan kasvatuksen. Meitä oli ainaki kaksi, jotka puolusti kaveriamme ja pistimme kaikille päähän sen tiedon, että vaikka kaverimme onkin tyttömäinen ja biseksuaali, ei häntä tule syrjiä tai kiusata." (19 v. biseksuaali nainen)

[21] *Tässä on huomioitava myös Setan resurssit. Setalla ja sen jäsenjärjestöillä on vain vähän kokopäivätoimisia palkattuja työntekijöitä.*

"Eräs lesbotyttö, joka on hyvin miehekäs, joutui ensi alkuun syrjinnän kohteeksi omalla luokallaan. Otimme hänet mukaan "meidän porukkaan" jonka jälkeen muutkin alkoivat tutustumaan häneen. Harmitti toisten tyhmyys, ulkomuotoon katsominen." (19 v. biseksuaali nainen)

"Luokkamme biseksuaalia kiusattiin niin kovasti, että hän melkein vaihtoi koulua. Opettajat eivät juurikaan asiasta kiinnostuneet, mutta me oppilaat päätimme nostaa koko luokan mittakaavalla puhuttelun kiusaajille kesken oppitunnin." (18 v. homomies)

Monet kokivatkin niin kyselyvastausten kuin haastattelujenkin perusteella suurena ongelmana sen, että koulussa ei mitenkään puututtu esimerkiksi homoksi haukkumiseen. Joissain tapauksissa nimittelyllä oli jopa opettajien hiljainen tuki:

"Erästä transpoikaa kiusattiin rankasti julkisesti (esim. koulun käytävillä) uhkaillen fyysisellä väkivallalla. En tiedä, joutuiko hän todella väkivallan uhriksi, mutta koulun poikien uhkailu oli suhteellisen jatkuvaa. En myöskään tiedä, puututtiinko tähän koskaan." (17 v. lesbo)

"Seksuaalivähemmistöistä vitsailtiin aina kun asia tuli puheeksi, eikä opettajatkaan tunneilla puuttuneet asiaan. Saattoivat hyvin jopa nauraa mukana." (19 v. nainen, joka määrittelee itsensä "sukupuolineutraali panseksuaali")

"Täällä lukiossa haukutaan, mutta ongelma on siinä, että opettajat eivät puutu siihen. Siis se, että ne ei puhu mitään, ei ota puheeksi sitä, niin sitten se niinku saa ihmiset ajattelemaan, että se on semmonen asia, että sitä ei hyväksytä, koska siitä puhutaan niin kuin haukkumanimenä. Kun siitä pitäisi puhua." (18 v. biseksuaali nainen)

Myös Lehtonen (2007b) toteaa, että usein kouluyhteisön aikuisilla ammattilaisilla ei ole valmiuksia, koulutusta tai yhteisiä pelisääntöjä seksuaalisen ja sukupuoleen liittyvän henkisen väkivallan kohtaamiseen ja ehkäisyyn. Lehtonen toteaa, että esimerkiksi homottelun merkitystä saatetaan vähätellä tai jättää huomioimatta. (Lehtonen 2007b, 26.) Vastauksissa tulikin esille myös tapauksia, joissa seksuaali- tai sukupuolivähemmistöihin kuuluvat eivät saaneet pyynnöistään huolimatta apua koulun henkilökunnalta:

"Minun ja ystäväni päälle yritettiin ajaa ja puolen vuoden ajan meille huudeltiin kaikkea, emme voineet käydä kaupassa rauhassa ja koulussa huudeltiin. Yritimme hakea apua koulusta, mutta saimme sellaisen kuvan, että opettajat ja opinto-ohjaaja pitivät meitä narkkareina ja juoppoina sen takia, että minä olen bi ja ystäväni on homo, myös pukeutuminen vaikutti, josta meille valitettiin." (22 v. biseksuaali nainen)

6 Seksuaali- tai sukupuolivähemmistöön kuulumisen merkitys nuoren koulutuksen kannalta

Seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuulumisen vaikutuksia koulutus- ja ammattialan valintaan kartoitettiin kysymällä, onko vastaaja jättänyt valitsematta jonkin koulutuspaikan alalla vallitsevien seksuaali- tai sukupuolivähemmistöihin kohdistuvien kielteisten asenteiden vuoksi. Runsas kolme neljäsosaa (79 %) vastaajista ei ollut jättänyt valitsematta koulutuspaikka tämän takia (kuvio 11). Yhteensä 56:llä henkilöllä (13 %) koulutuspaikan tai –alan valintaan olivat asenteet kuitenkin vaikuttaneet. Pääasiallinen syy tiettyjen koulutusalojen välttämiseen tämä oli noin kolmella prosentilla vastaajista.

Kuvio 11. (n=426) Alalla vallitsevat kielteiset asenteet seksuaali- tai sukupuolivähemmistöjä kohtaan syynä olla valitsematta tiettyä koulutusalaa

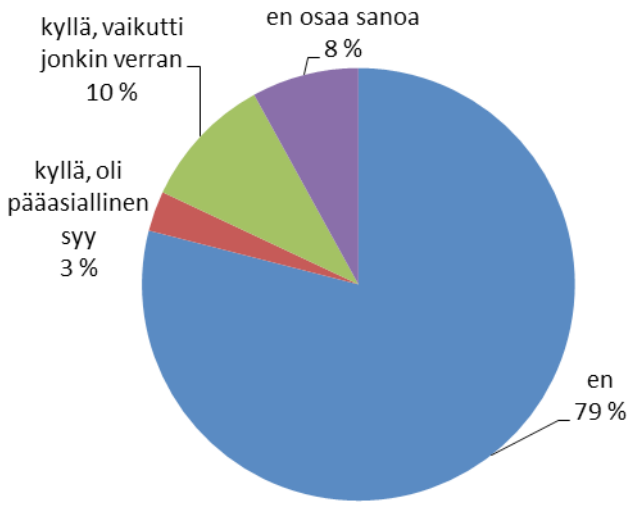

Viidennes vastaajista oli joskus vaihtanut opiskelupaikkaa kesken koulutuksen. Heistä lähes puolet (43 %) ilmoitti, että alan tai oppilaitoksen seksuaali- ja sukupuolivähemmistökielteisyydellä oli ollut vaikutusta koulutuspaikan vaihtoon. Joka kymmenes alaa vaihtaneista sanoi, että tämä oli ollut pääasiallinen vaihdon syy.

Kyselyn avovastauksissa suuri osa vastaajista kuitenkin yksiselitteisesti totesi, ettei seksuaalinen suuntautuminen tai sukupuolivähemmistöön kuuluminen vaikuttanut heidän koulutushistoriaansa tai ammatin- ja uravalintaansa. Myös Lehtonen (ks. ks. 2004a, 144; 2004b, 169) toteaa, että seksuaalinen suuntautu-

minen tai sukupuolivähemmistöön kuuluminen ei useinkaan vaikuta ura- ja ammatinvalintaan. Toisaalta Lehtosen mukaan monet muut tekijät, jotka selittyvät osin seksuaalivähemmistöön kuulumisella, ovat vaikuttaneet asiaan. Vaikutus voi siis olla osin välillistä ja tiedostamatontakin. Monet hakeutuivatkin mieluummin omien kiinnostuksen kohteidensa joukosta juuri niihin kouluihin tai niille aloille, joilla tiedettiin olevan suvaitsevaisempi ilmapiiri seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjä ja muutakin erilaisuutta kohtaan:

> *"Ehkä alitajuisesti, olen miettinyt todella paljon ihmisiin liittyviä juttuja yms. ja ehkä se oli yksi syy, miksi valitsin hoitoalan." (16 v. transsukupuolinen, syntymäsukupuoli nainen)*

> *"Seksuaalisella suuntautumisellani ei ollut pääasiallista vaikutusta opiskelupaikan valintaani (en siis jättänyt joitain kouluja pois vaihtoehtojeni listalta), mutta olen valinnassani kyllä huomioinut eri oppilaitosten suhtautumisen mm. seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin. Ei ole sattumaa, että valitsin ilmaisutaidon lukion, joka on tunnettu vapaamielisestä ilmapiiristään, ja joka korostaa kunkin henkilön persoonallisuutta arvokkaana. Koin kyseisen koulun suotuisaksi kasvuympäristöksi, missä minun ei tarvitsisi murehtia ennakkoluuloja tms. Jollen olisi ollut kiinnostunut teatterista ja taiteista, en olisi kuitenkaan valinnut kyseistä koulua 'vain' löytääkseni turvallisen oppilaitoksen. Jos olisin esim. ollut kiinnostunut ompelijan ammatista, olisin mennyt ammattikouluun." (19 v. biseksuaali nainen)*

Jotkut vastaajat korostivat sitä, että oma persoona ja kiinnostus vaikuttavat koulutuspaikan ja ammattialan valintaan enemmän kuin seksuaali- tai sukupuolivähemmistöön kuuluminen. Moni kertoi myös tehneensä valintoja ensisijaisesti jatko-opiskelumahdollisuuksien perusteella:

> *"Seksuaalisella suuntautumisellani ei ole ollut merkitystä tekemiini koulutus- ja uravalintoihin. Lukioon menin siksi, etten löytänyt ammattikoulusta sopivaa alaa itselleni ja halusin myös pitää avoinna tien yliopistoon, jonne lukion jälkeen jatkoinkin." (26 v. queernainen)*

Moni myös korosti itsemääräämisoikeuttaan ja riippumattomuuttaan ammatin- ja uravalintakysymyksissä. He kertoivat tekevänsä juuri sitä, mitä itse haluavat, tai sanoivat, etteivät anna ulkopuolisten vaikuttaa päämäärinsä. Jotkut kokivat oman seksuaali- tai sukupuolivähemmistöön kuulumisensa niin itsestään selvänä asiana, ettei se mitenkään vaikuttanut valintoihin. Osa vastaajista kertoi, että seksuaali- tai sukupuolivähemmistöön kuulumisella ei ole ollut vaikutusta myöskään siksi, että toisen asteen ammattioppilaitosvalintaa tehdessään he eivät vielä olleet kertoneet omasta seksuaalisesta suuntautumisestaan muille:

"Bissenä olo on minulle normi, kuten joillekin heterona olo tai homona, en näe syytä miksi se säätelisi elämäni valintoja." (30 v. biseksuaali nainen)

"Olen aina kokenut että olen yhtä seksuaalisuuteni kanssa, joten en ole mitenkään eritellyt yhtä ominaisuutta muista ominaisuuksistani." (23 v. lesbo)

"En ole koskaan pitänyt avointa homoseksuaalisuuttani sellaisena asiana, joka rajoittaisi kouluttautumismahdollisuuksiani." (21 v. lesbo)

"Seksuaalisella suuntautumisellani ei ole ollut juuri lainkaan vaikutusta ammatinvalintaani. Pääsyy on se, etten lukiossa jatko-opiskelupaikkaa valitessani (enkä peruskoulussa lukiota valitessani) ollut kovin tietoinen suuntautumisestani. Elin heteronuoren arkea poikaystävineen kaikkineen ja vaikka läheisimmät ystäväni tiesivät joistakin tyttöihastuksistani, en uskonut niiden vaikuttavan millään lailla omaan tulevaisuuteeni." (24 v. biseksuaali nainen)

Vaikka seksuaalisella suuntautumisella tai sukupuolivähemmistöön kuulumisella ei suoranaisesti olisi vaikutusta ammatti- ja uravalintoihin, asian salailu oli monille ikävää silloin kun siitä ei julkisesti tiedetty. Tämä "kaksoiselämä" aiheuttaa myös jatkuvasti kiusallisia tilanteita, joihin muut opiskelijat eivät koulutusuralllaan joudu.

"Jokainen päivä täytyy elää piilossa ja näytellä. Omiin valintoihini seksuaalinen suuntautumiseni ei ole vaikuttanut kriittisesti, mutta toisinaan tulee vastaan hankalia tilanteita." (17 v. homomies)

"Tietynlaista syrjintää on joutunut kokemaan, rankinta on kuitenkin oman minän salaaminen, julkisesti jos olisi kailottanut, niin olisi saanut turpiinsa." (20 v. biseksuaali nainen)

"Transsukupuolisuudella ei ole ollut merkitystä koulutusvalintaani, mutta olen pitänytkin asian piilossa opiskelujeni ajan aivan varmuuden vuoksi, pieni paikkakunta kun oli kyseessä." (20 v. transmies)

"Olen joutunut valehtelemaan omasta seksuaalisesta suuntautumisestani tai avopuolisoni seksuaalisuudesta… Aloitin juuri opiskeluni uudessa koulussa ja siellä en ole vielä kertonut lesboudestani kenellekään. Opiskeluvaihtoehtoni eivät ole millään lailla koskeneet omaa seksuaalisuutta tai syrjinnän pelkoa, toisaalta olen kokenut työpaikoillani seksuaalista häirintää miehiltä." (23 v. lesbo)

Kyselyssä toistuvat usein erilaiset ”tiedostamatta” tai ”alitajuisesti” tehdyt ammatti- ja uravalinnat. Tämä saattaa johtua epävarmuudesta, ettei tiedä, mistä omassa erilaisuuden tunteessa on kyse. Oman seksuaali- tai sukupuolivähemmistöön kuulumisensa tiedostaminen ja hyväksyminen voi olla pitkällinen prosessi, joka myös vaikuttaa koulunkäyntiin sekä ammatti- ja uravalintoihin:

”Itse tajusin suuntautumiseni vasta 2007 syksyllä – tai epäilin sitä jo aiemmin, mutta en ollut varma. Ammattikoulusta löysin ensimmäisen tyttöystäväni ja suhteen takia koulu sivuuttui ja jätin opintoni kesken. Nyttemmin olen hakeutunut opiskelemaan lähihoitajaksi.” (20 v. lesbo)

Ammatti- tai uravalintaan koulujärjestelmän taholta saatu apu

Hyvin usein tuotiin esille se, ettei koulujärjestelmä anna tietoa tai tue seksuaali- tai sukupuolivähemmistöön kuuluvia oman identiteetin löytämisessä. Samalla jää puuttumaan koulun taholta tuki ja apu ammatin- ja uravalintaan. Moni myös kertoi, että tie oman ammattialan löytämiseen voi olla pitkä, sillä opinto-ohjaajatkaan eivät juuri huomioi eivätkä osaa käsitellä nuoren mahdollista seksuaali- tai sukupuolivähemmistöön kuulumista ja sen vaikutusta uravalintaan. Toisaalta jotkut, vaikkakin vain harvat, olivat saaneet tukea omalle identiteetilleen myös koulujärjestelmän taholta:

”Lukiomme homolta ruotsinkielen opettajalta sain tukea identiteetin ilmaisemiseen kouluympäristössä, mikä helpotti koulunkäyntiäni ja edesauttoi muiden positiivista suhtautumista minuun sekä kouluyhteisön että seksuaali- ja sukupuolivähemmistön osana.” (23 v. transmies)

Esille tuli myös tapauksia, joissa opiskelu oli jätetty kesken, koska koko ”homoaihetta” oli pidetty oppilaitoksessa tabuna eikä oppilas ollut saanut oikeaa tietoa häntä kiinnostavista opintoaloista. Osa oppilaista ei kestänyt opetushenkilökunnan taholta tullutta syrjintää ja koulun syrjiviä käytäntöjä, vaan keskeytti opintonsa tai vaihtoi alaa tämän vuoksi. Useat olivat myös jättäneet koulutuksen kesken erilaisten koulussa esiintyvien konkreettisten syrjivien käytäntöjen vuoksi:

”Kouluaikaiset kokemukset ovat viivästyttäneet uravalintaani, koska nuorena lukiossa saamani kohtelu terveystiedon opettajalta oli sellaista, että oletin, ettei homoseksuaalisuus sosiaalialalla ole hyväksyttävää. Nyt aikuisena olen viisaampi.” (27 v. lesbo)

”Olin aiemmin yhdessä ammatillisessa oppilaitoksessa opiskelemassa lastenohjaajaksi. Siellä opiskelustani ja elämästäni tehtiin hyvin vaikeaa. Sain huonoja numeroita, yhtä työssä oppimista

ei arvioitu ja minut jätettiin ulkopuolelle. Syrjinnän takia päätin, että en halua jäädä kyseiselle alalle. Vaihdoin opiskelemaan audiovisuaalista viestintää, koska sillä alalla ollaan suvaitsevaisempia kuin perhetyössä ja ala kiinnostaa minua ja olen siinä hyvä." (19 v. biseksuaali nainen)

"Olen joutunut kokemaan henkistä väkivaltaa liittyen homouteeni ensimmäisessä lukion jälkeisessä opiskelupaikassa. Seurauksena oli koulutuksen keskeyttäminen. Nykyinen opiskelualani on sellainen, jossa opiskelijoiden asenteet ovat yleensä melko liberaaleja. Kokemani syrjintä on varmasti vaikuttanut alavalintaani. Sinänsä esim. lukiossani vallinnut kielteinen suhtautuminen homoseksuaalisuuteen tuskin on vaikuttanut ratkaisevasti uravalintoihini, sillä osasin jo silloin erottaa kaupunkilaisaikuisten maailman keskenkasvuisten maaseudulla asuvien teinien maailmasta." (23 v. homomies)

Osa oli päätynyt myös mielestään aivan väärälle alalle, kun ei ollut ympäristön painostuksen vuoksi uskaltautunut hakea siihen koulutukseen, mikä kiinnosti. Sukupuolivähemmistöön kuuluminen voi näin kapeuttaa ammatti- ja uravalintoja ja ohjata väärille aloille. Esille tuli myös tapaus, jossa henkilön kertoman mukaan häneltä oli suoranaisesti evätty opiskelupaikka sukupuolivähemmistöön kuulumisen vuoksi:

"Transgender-identiteettini vuoksi en hakeutunut luokanopettajakoulutukseen. Koen, että sukupuolivähemmistöön kuulumisen vuoksi en päässyt syksyn 2009 yhteishaussa hakemaani ammatilliseen koulutukseen. Hain sosiaali- ja terveysalalle lähihoitajaksi mielenterveys- ja päihdetyöhön." (21 v. transgender, syntymäsukupuoli nainen)

Vaikka suuri osa vastaajista totesi, ettei seksuaali- tai sukupuolivähemmistöön kuulumisella ollut merkitystä ammatin- ja uravalintaan, totesi toisaalta hyvin moni, että sillä oli päinvastoin erittäin suuri merkitys. Tätä perusteltiin muun muassa sillä, että seksuaali- tai sukupuolivähemmistöön kuuluminen on itsestään selvä osa persoonallisuutta, joten se vaikuttaa kaikkiin tekemisiin ja valintoihin. Erityisen selvästi tämä tuli esille transsukupuolisten nuorten vastauksissa, joita seuraava sitaatti hyvin kuvaa monelta eri taholta:

"Transkokemuksella on ollut suuri vaikutus jokaiseen valintaani elämässä. Oikeastaan on uskomatonta ajatella, miten voimakkaasti se on säädellyt koko elämääni vuosikausia. Jos yläasteelle mennessä aloin pohtia omaa identiteettiäni, ja siitä johtuvat jatkuvat paineet, ahdistus ja stressi ajoivat minua päättömiin ratkaisuihin. Kun transkokemukseni yhä vain voimistui ja tuli näkyvämmäksi ammattikoulujen (olen käynyt niitä kaksi: toisen, 3-vuotisen taidekoulun lopetin kesken toisen vuoden aikana, ja toisen, 8kk maskeeraus-koulutuksen kävin loppuun) aikana.

Minulle onnellisuus tunteena oli täysin kiinni siitä, kuinka ympäristö hyväksyi minut. Sillä ei ollut merkitystä, jos ihmiset eivät pitäneet minusta henkilökohtaisesti, mutta jos tiesin heidän karsastavan minua vain transtilani takia, se musersi minut. Tämän takia lopetin ensimmäisen ammattikouluni, taidekoulun, kesken. Jokainen energianrippeeni meni taisteluun identiteettini julkituomiseksi ja ylläpitoon. Jatkuvasti kysyin itseltäni kysymyksiä: miksi juuri minä? Olenko hullu? Missä olen tehnyt väärin? Ja kun lopulta hyväksyin olevani mies, yritin tuoda sitä julki niin voimakkaasti, että oli masentua vakavasti. Tarkkailin itsessäni aivan kaikkea: puhetyyliä, kulmakarvojen asentoa, istumatyyliä, kävelytyyliä… Se vei kaiken energiani. Transkokemus vähättelemättä pilasi monta vuotta". (20 v. transmies)

Suurempiin kaupunkeihin ja eroon kouluaikaisista kiusaajista

Monella seksuaalinen suuntautuminen tai sukupuolivähemmistöön kuuluminen vaikutti myös opiskelupaikkakunnan valintaan. Moni totesi haluavansa isolle paikkakunnalle pois pienten paikkakuntien ahdistavasta ja nurkkakuntaiseksi koetusta ilmapiiristä. Moni myös puntaroi mielessään, lähtisikö peruskoulun jälkeen suurempaan kaupunkiin, jossa olisi helpompi elää homona tai lesbona. Paikkakunnan valinnassa oleellista oli paikkakunnan ilmapiiri seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjä suvaitsevana:

"Päätin muuttaa 16-vuotiaana suurempaan kaupunkiin lukioon osittain sen takia, että oletin siellä ihmisten suhtautuvan paremmin seksuaalivähemmistöihin. Kotipaikkakuntani oli pieni ja toisinaan suvaitsematon, eikä suuntautumistani olisi välttämättä ymmärretty, jos se olisi tiedetty." (22 v. biseksuaali nainen)

"Hakeuduin opiskelemaan kaupunkeihin, joiden ajattelin olevan suvaitsevainen. Lukioaikana tuli selväksi, etten halua opiskelemaan pienelle paikkakunnalle, koska siellä en voisi elää vapaasti." (25 v. lesbo)

"Kavereiden kommentit yläasteella lesboudesta/biseksuaalisuudesta saivat hakemaan lukioon muulle paikkakunnalle." (20 v. biseksuaali nainen)

"Muutto pois pieneltä paikkakunnalta, jotta saa olla rauhassa eikä tarvitse kuunnella homottelua ja yrittää esittää jotain muuta kuin on." (26 v. queernainen)

"Se tietynlainen vähättely ja naureskelu on antanut jonkinasteista näyttämisen halua sekä halun päästä pois siitä ahdasmielisestä ilmapiiristä, missä jouduin olemaan. Toisaalta myös kaipasin

ympäristöä, jossa voisi opiskella ja/tai työskennellä ilman, että joutuu välillä ns. peittelemään itseään koska 'seksuaalinen poikkeavuus' oli vaiettu aihe." (19 v. biseksuaali nainen)

"Alun perin olisin halunnut hakea lukioon johonkin isompaan kaupunkiin ja tulla kaapista ulos. Ajattelin, että siellä olisi helpompaa. Päätin lopulta kuitenkin jäädä." (19 v. lesbo)

Myös muissa tutkimuksissa (esim. Heikkinen 2002) on tullut esille, että erityisesti pienten paikkakuntien sosiaaliset olosuhteet ovat vaikuttaneet keskeisesti monen seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuuluvan halukkuuteen muuttaa pois maaseudulta ja pieniltä paikkakunnilta. Maaseudulta Helsinkiin muuttaneita homomiehiä tutkinut Heikkinen kirjoittaa, kuinka pienillä paikkakunnilla sosiaalinen kontrolli koettiin elämää rajoittavana tekijänä. Haastateltavien kokemuksissa pääkaupunkiseutu oli selkeästi helpompi homoelämän kannalta kuin muu Suomi. Henkinen ilmapiiri oli vapaampaa ja suurkaupunki tarjosi muutenkin monipuolisemmat mahdollisuudet omien elämänvalintojen tekemiseen. Läheisille ja sukulaisille tai naapureille ei myöskään tarvinnut selitellä "tavallisen perhe-elämän aloittamisen viivästymistä" tai naimisiinmenosta pidättäytymistä. Suurkaupungissa oli myös helpompi erottaa esimerkiksi työ ja työyhteisö niin halutessaan muusta elämästä selvemmin kuin pienillä paikkakunnilla. (Heikkinen 2002.)

Jotkut vastaajat salasivat isommalle paikkakunnalle muuton syyn omilta vanhemmiltaan. Heille ei aina kerrottu muuton syyksi seksuaali- tai sukupuolivähemmistöön kuulumista, vaan muuttopäätös verhoiltiin muilla syillä. Koulun lisäksi nuori ei monesti saakaan edes vanhempien tukea seksuaali- tai sukupuolivähemmistöön kuulumiselleen, vaan hänen on tässä suhteessa pärjättävä yksin. Käytännössä oman seksuaalisen suuntautumisen tai sukupuolivähemmistöön kuulumisen seurauksena voi olla tilanne, että nuoret joutuvat muuttamaan muita nuoria aikaisemmin (ja aikaisemmin kuin oli ehkä itse suunnitellut) pois kotoaan ja luopumaan kaveripiiristään. Kokemus muiden vieroksunnasta ja syrjinnästä oli monille kuitenkin niin voimakas, että parempana nähtiin "entisen taakse jättäminen" ja yksin eteenpäin meneminen.

"Peruskoulun jälkeen silloiset kaverini menivät kaikki tavalliseen lukioon, mutta minä tahdoin mennä toiselle paikkakunnalle erikoislukioon. Ajattelin, että en kestäisi enää samaa vieroksuntaa ja syrjintää, mitä olen aina joutunut kestämään ja ajattelin, että 'tavallisessa' lukiossa se ainakin jatkuisi." (19 v. homomies)

"Lopetin lukion kesken puolen vuoden opintojen jälkeen ja muutin toiselle puolelle Suomea pakoon homofobiaa." (18 v. lesbo)

"Oli pakko päästä pois 16-vuotiaana kotipaikkakunnalta, koska olin paljastunut homoksi seurakunnan nuorisotyöntekijöille ja nuorisopapille ja niiden reaktiot olivat niin ihmeellisiä. Osa kavereista sai tietää asiasta ja sitten alkoi huhut liikkua. Sitten oli yksi onneton rakastuminen, joten oli parempi lähteä sieltä pois ihan muualle asumaan ja opiskelemaan." (20 v. homomies)

Kauemmaksi muuttaneet olivat monesti ratkaisuunsa tyytyväisiä. Hyvin monessa vastauksessa tuli esille myös suuri helpotus, kun esimerkiksi yläasteen kiusaajista oli päästy eroon. Lukioon mennessä osa ei ollut päätynyt vaihtamaan yläasteen yhteydessä olleesta lukiosta kauemmaksi ja pohti sitä, olisiko sittenkin päässyt vähemmällä kiusaamisella, jos olisi vaihtanut toiseen lukioon:

"Vaihtaminen täysin tuntemattomaan kouluun on taannut minulle sen, että seksuaalisesta suuntautumisestani eivät tiedä kaikki. On ollut miellyttävämpää, kun ei 'leimaudu'." (18 v. lesbo)

"Yläasteella minua kiusattiin seksuaalisuuteni vuoksi, mutta nyt sitä ongelmaa ei ole onneksi ollenkaan!! Ihmisistä tuntuu kasvaneen kypsempiä mistä olen todella iloinen!!" (16 v. biseksuaali nainen)

"Näin jälkeenpäin ajatellen olisi kenties ollut järkevää vaihtaa lukiota eri lukioon kuin tähän joka on ala- ja yläasteemme yhteydessä. Uusi alku olisi ehkä helpottanut elämää joiltakin osin – tai kuka sen tietää." (18 v. lesbo)

Yksi koulutusvalintaan vaikuttava selkeä piirre oli se, että ei haluttu mennä samaan toisen asteen kouluun, jonne yläasteen kiusaajat menivät. Osalla tämä vaikutti niin, että henkilö jätti kokonaan menemättä lukioon tai valikoi lukion sen mukaan, etteivät yläasteen kiusaajat tai seksuaali- tai sukupuolivähemmistöihin kielteiseesti suhtautuvat tulisi samaan kouluun. Viimeisessä sitaatissa tulee esille, että seksuaali- tai sukupuolivähemmistöjen kiusaaminen voi kaventaa uravalintoja, sillä lukio mahdollistaisi tien moneen korkean asteen jatkokoulutukseen.

"Ehkä lukioon hakeuduin sen takia, että siellä on kypsempiä ihmisiä ja ylä-asteen homottelijat hakeutuivat juuri ammattioppilaitoksiin. Näin pääsin eroon mahdollisesta riskistä siitä, että olisin joutunut syrjinnän tai väkivallan uhkan kohteeksi." (19 v. homomies)

"En mennyt tiettyyn lukioon eräiden kanssa, joiden tiesin suhtautuvan seksuaalivähemmistöihin kielteisesti." (17v. biseksuaali nainen)

*"Olisin voinut ylä-asteen jälkeen jäädä lukioon ja kuulua vielä siihen 'v*tun lepakko' kierteeseen, mutta elämäni fiksuin päätös oli olla menemättä lukioon ja mennä tämän hetkiseen kouluuni." (17 v. lesbo)*

"En mennyt lukioon (myös tästä syystä johtuvan) koulukiusaamisen vuoksi (tutut kiusaajat menivät sinne)." (21 v. biseksuaali nainen)

Toisaalta tiettyyn lukioon meneminen voitiin valita myös sen mukaan, että sinne menee kavereita, joiden tiedetään hyväksyvän oman erilaisuuden. Salailu ja tiedostamattomat ratkaisut olivat osa päätöksen puntarointia:

"Koulutusvalintaan kotipaikkakuntani lukiossa ei ainakaan tietoisesti seksuaalinen suuntautumiseni vaikuttanut, mutta ehkä pienenä äänenä taustalla puhui se seikka, että samaan lukioon jatkoi usea asiasta tietävä ystäväni, joilta kuitenkin tiedän saavani ymmärrystä, jos joskus kaapista tullessani koen syrjintää. Kuitenkaan seksuaalinen suuntautumiseni ei ainakaan vielä vaikuta koulutusvalintaani, sillä vain ystäväpiirini ja muutama tuttava tietää asiasta." (16 v. biseksuaali nainen)

Lukiota valitessa ja ratkaisua tehdessä monelle oli hyvin oleellista lukion maine suvaitsevaisena oppilaitoksena. Tämä seikka merkitsi enemmän kuin välimatka yläasteen oppilaitokseen tai syntymä- ja kotipaikkakuntaan:

"Lukiota valitessa kiinnitin huomiota siihen, mitä oli kuullut oppilaitoksessa opiskelevien suvaitsevaisuudesta. Kun hain lukioon, Oulun lyseolla oli sellainen maine, että siellä olisi ollut oppilaista yli 10% ei-heteroseksuaaleja, ja se varmasti vaikutti osaltaan valintaani." (19 v. lesbo)

"Lukiovalintaani vaikutti osin tieto siitä, että ko. lukio oli ennakkotietojeni perusteella homomyönteinen. Lukiossani oli myös eräs erikoislinja, joka oli osasyy valintaani. Tiedon lukion homomyönteisyydestä oli kuullut mm. itseäni vuotta vanhemmalta tyttöystävältäni, joka opiskeli ko. lukiossa. Lukiossani oli kolmen vuoden aikana yhteensä lähemmäs 50 kaapista ulos tullutta HLBT-opiskelijaa[22] ja muutenkin avarakatseista asennetta, opiskelijoiden keskuudessa." (19 v. lesbo)

"Totta puhuen, valitsin nykyisen opiskelupaikkani (Helsingin kuvataidelukio) osittain siksi, että kyseisessä opinahjossa opiskelee kuulemma paljon sateenkaari-ihmisiä. Pelko tulla syrjityksi kavensi vaihtoehtoja, kun hain toisen asteen koulutukseen." (17 v. lesbo)

"Lukiota valitessani muistan erittäin hyvin halunneeni pois yläasteeni ahdasmielisistä piireistä. Valitsin urheilulukion, sillä olinhan urheilija ja oletin siellä olevan myös muita itseni kaltaisia ihmisiä.

[22] *HLBT on lyhenne, joka viittaa homoihin, lesboihin, biseksuaaleihin sekä transihmisiin.*

Lukio oli kaiken kaikkiaan erittäin antoisaa aikaa, sillä siellä tutustuin moniin rakkaisiin ihmisiin, muodostin paljon HLBT-suhteita ja 'pääsin piireihin'." (20 v. "rajoittamattomaksi" itsensä määrittelevä nainen)

Edellä esitetyt tulokset kertovat siitä, että vaikka vastaajat ajattelivat yleensä, että kuuluminen seksuaali- tai sukupuolivähemmistöihin ei ollut vaikuttanut heidän koulutusalan valintaansa, vaan he itse päättivät sen oman kiinnostuksensa pohjalta, vaikutus oli monesti kuitenkin alkanut jo varhaisemmassa vaiheessa. Vaikutus oli saattanut alkaa yläasteelta eteenpäin siirryttäessä ja johdatella päätöstä, hakeutuuko ammattikouluun vai lukioon. Näin ollen seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuulumisella ja näiden ryhmien syrjityllä ja marginalisoidulla asemalla on ollut paljonkin vaikutusta monien vastaajien koko koulutusuraan (vrt. Lehtonen 2010a).

Seksuaali- tai sukupuolivähemmistöön kuulumisen vaikutus ammatti- ja uravalintaan

Seksuaalinen suuntautuminen tai sukupuolivähemmistöön kuuluminen vaikutti myös suoraan ammatinvalintaan. Osa pyrki hakeutumaan seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjen suosimille aloille, kun taas osa hakeutui aloille, jotka olivat "sukupuolineutraaleja":

"En uskalla tähdätä mihinkään ammattiin, jossa sukupuolella on suuri merkitys." (17 v. transgender, syntymäsukupuoli nainen)

"Jonkin verran sekä tiedostaen että tiedostamattani olen pyrkinyt välttämään vahvasti sukupuolitettuja aloja, tai pyrkinyt suuntautumaan pääasiallisesti miesvaltaiselle alalle – sekä oman mielenkiinnon että sosiaalisen paineen ja ongelmien pelon vuoksi." (23 v. transmies)

Oletettavasti osa seksuaali- tai sukupuolivähemmistöihin kuulumisen salaavista pyrkii hakeutumaan "sukupuolineutraaleihin" ammatteihin, jotteivät he paljastu ja saa "homoleimaa", kuten eräs vastaaja asian ilmaisi. Jotkut olivat valinneet sellaisen ammattialan, jossa on paljon opiskelijoita ja jossa sen takia ihmisiä ei huomioida kovin tarkasti erillisinä yksilöinä. Silloin oppilas voi halutessaan pysyä etäisenä suhteessa muihin. Silloin oma seksuaalinen suuntautuminenkaan ei tule esille tai sitä ei joudu selittelemään:

"Lukion jälkeen olin vielä kaapissa (salasin seksuaalisen suuntautumiseni). Epävarmuus tulevaisuudesta (hyväksytäänkö minut jne.) ehkä vaikutti hieman ammatinvalintaan sikäli, että ensimmäiseksi valitsin

suuren koulutusohjelman, jossa ei välttämättä ole tarvetta muodostaa tiiviitä henkilökohtaisia kontakteja. Olisin kuitenkin saattanut tehdä saman valinnan myös heterona, koska kyseinen ala (tietotekniikka) oli myös muodikasta kyseisellä hetkellä. Nyt suhteellisen avoimena homona olen opiskelemassa itselleni toista ammattia, joka soveltuu enemmän persoonalleni ja lahjakkuuksilleni." (28 v. homomies)

Niin merkittävän asian, kuin oman seksuaalisen suuntautumisen salaamisella saattoi olla ammatinvalintaa kaventavia vaikutuksia. Osa naispuolisista vastaajista kertoi, että he eivät hakeutuneet miesvoittoisille aloille lesboksi leimautumisen pelon vuoksi (esim. rakennusala), vaikka se olisi heitä kiinnostanut. Toisaalta osa lesboksi itsensä määrittelevistä ei myöskään halunnut naisvaltaiselle alalle, sillä naiset koettiin juoruilijoiksi ja vähemmän suvaitsevaisemmiksi kuin miehet. Moni mies taas kertoi valinneensa naisvaltaisen alan, koska heidän mielestään naiset ovat suvaitsevaisempia homoja kohtaan kuin miehet. Tästäkin asiasta oli erilaisia käsityksiä, sillä osa naisvaltaisen ammattialan valinneista miehistä kertoi, että heteronaiset eivät aina välttämättä kuitenkaan suhtaudu homoihin heteromiehiä suopeammin.

"Seksuaalisuudella on ollut vaikutusta uravalintoihin. On helpompi hakeutua homona naisvaltaiselle alalle kuin miesvaltaiselle alalle. Naiset eivät juuri syrji homoja niin kuin miehet." (23 v. homomies)

"Olen valinnut miesvaltaisen alan, yhtenä syynä on se, että en voi kuvitellakaan työskenteleväni sellaisella työpaikalla, jossa suurin osa on naisia. Naisvaltaisten alojen kirouksena tuntuu olevan kuppikuntien muodostuminen ja juoruilu ja mikä olisikaan parempi juorunaihe kuin työkaverin poikkeava seksuaalisuus. Vaikka voisi ennalta luulla, että naiset ovat miehiä suvaitsevaisempia mm. seksuaalivähemmistöjä kohtaan, on minun oma kokemukseni asiasta ihan päinvastainen. Omalla työpaikallani miehet eivät juorua muiden asioista ja lähes jokainen tietää kuitenkin mun suuntautumiseni. Se ei ole heille mikään ongelma. " (21 v. biseksuaali nainen)

"Menin työhön (ja kouluttauduin) naisvaltaiselle alalle kuvitellen sitä suvaitsevaisemmaksi. Ja kävi täysin päinvastoin, naispuoliset työkaverit suhtautuivat osin avoimenkin vihamielisesti homouteen, mutta samaan aikaan ns. perinteisillä miesten aloilla (rakennusala, asfalttityöt jne.) työskentelevät homoystäväni ovat jääneet täysin ilman kokemuksia syrjinnästä, solvaamisesta tai painostamisesta suuntautuneisuutensa vuoksi." (27 v. homomies)

Seuraava sitaatti kuvaa hyvin tilanteita, joihin lesbo voi joutua naisvaltaisella alalla. Vastaaja kertoo hakeutuneensa unelma-alalleen, vaikka tiesi, että ongelmia saattaa tulla. Tässä tapauksessa syrjiminen meni jopa niin pitkälle, että eräs opiskelijatoveri vaihtoi koulutusalaa, koska ei halunnut opiskella samalla linjalla lesbon kanassa:

"Olen pienestä pitäen halunnut vaatesuunnittelijaksi. Minua on pelottanut kuitenkin aina se, että ala on Suomessa, etenkin oppilaitoksissa, varsin naisvaltainen. Olen elämäni aikana huomannut ettei mies hyväksy homoa eikä nainen lesboa, joten ajattelin jääväni ihan kokonaan yksin tms. En silti antanut tämän vaikuttaa valintaani ja unelmaani. Pääsin pukuompelijapuolelle, missä minut on otettu luokassani hyvin vastaan, jouduin kuitenkin asumaan hetken toisella paikkakunnalla, jossa yksi oppilas vaihtoi opiskelualaansa sen vuoksi kun olin tullut samaan koulutukseen. Ehkä jonkin verran luokkani tytöt, jotka ovat yhtä lukuun ottamatta heteroita, pysyttelevät kauempana ja jättävät minut joistakin jutuista pois. En tiedä johtuuko tämä seksuaalisesta suuntautumisestani vai jostakin muusta, mutta yleensä kun he juttelevat pojista ja osallistun keskusteluun vaikka kertomalla jostakin minusta kiinnostavasta tytöstä, he vaihtavat aihetta tai hiljenevät. Ala- ja yläasteella minua on pidetty outona lintuna kun olen tiennyt suuntautumisestani oikeastaan aina. Olen joutunut jo siellä kiusatuksi aiheen takia. Henkistä väkivaltaa esiintyy yhä." (17 v. biseksuaali nainen)

Kaapista ulos tulleista eli avoimesti seksuaalivähemmistöihin kuuluvista osa hakeutuu juuri näiden ryhmien suosimille aloille. Esimerkiksi moni miesvastaaja hakeutui parturi-kampaaja-alalle siksi, että siellä arveltiin olevan jo entuudestaan paljon homoja:

"Ainakin hiusalalla on homoseksuaalin ihan mukava olla, koska ala on naisvaltainen ja miehet ovat yleensä homoja". (15 v. homomies)

Haastatelluista viidestä henkilöstä kaksi naista oli lesboja, jotka olivat hakeutuneet talonrakennusalalle. He molemmat tosin kertoivat, että heidän seksuaalinen suuntautumisensa ei vaikuttanut alan valintaan, vaan kiinnostus alaan:

"Tuo ala on muutenkin kiinnostanut, kun olen poikien kanssa pyörinyt. Tai niin kuin jotkut naiselliset alat, kuten parturi-kampaajat, ne ei ole yhtään mun juttuja. Mulla on oikein tyttöenergiaa, että pitää suuttua ja silleen. Ja pojat hyväksyy mut paljon paremmin sellaisena mitä niin kuin oon. Ja likat on yleensä, niin kuin kaverinikin sosiaali- ja terveysalalla, niin siellä kuulee kaikenlaista, että joo, ei tartte olla meidän kanssa ja meidän kaveria, jos on lesbo. Pojat hyväksyy, jos on räväkämpi, ja työtöillä on enemmän se piiri pienempi." (16 v. lesbo)

Ammatti- ja uravalintoja tehtiin myös sen mukaan, minkä alan oletettiin olevan "gay-friendly" tai vapaamielinen. Suvaitseva ilmapiiri nähtiin tärkeäksi, sillä ihmiset eivät halunneet opiskella ja sen jälkeen päätyä töihin alalle, jossa joka päivä saisi "taistella oman olemisensa suhteen", kuten eräs vastaaja asian ilmaisi. Monissa vastauksissa tuli esille, että audiovisuaalinen viestintä tai media-ala koet-

tiin suvaitsevaiseksi seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuuluvia kohtaan. Usein myös hotelli- ja ravintola-ala, puutarha-ala sekä taiteelliset alat mainittiin ilmapiiriltään suvaitsevaiseksi vähemmistöjä kohtaan. Jos joku ala taas koettiin epätasa-arvoiseksi tai suvaitsemattomaksi seksuaali- tai sukupuolivähemmistöjä kohtaan, sinne ei haettu. Tällaisia aloja olivat uskonnolliset alat sekä maanpuolustusala:

"Olisin ehkä hakenut maanpuolustuskorkeakouluun, mutta vaikutti siltä, että se ei ole vielä tarpeeksi tasa-arvoinen." (23 v. homomies)

Hyvin moni toi tarkemmin erittelemättä esille sen, että ei voi hakea oppilaitoksiin, jotka tähtäävät "uskonnollisiin ammatteihin". Joillain oli huonoja kokemuksia seurakunnan kesätöistä. Jotkut pelkäsivät, että uskonnollisissa ammateissa voisi joutua muiden silmätikuksi:

"Kakkosvaihtoehdoistani karsin nuorisotyönohjaajakoulutuksen, sillä kesätöissä seurakunnassa opin, ettei seksuaalivähemmistöön kuuluvan seurakuntatyöntekijän elo ole kovin helppoa." (22 v. lesbo)

"No kirkkoon en ainakaan töihin menisi ku siel tuskin kaikki hyväksyis, enkä halua että asiasta tehdään mitään suurta juttua." (16 v. lesbo)

Moni mietti hakeutuvansa tulevaisuudessa opiskelemaan teologiaa, mutta epäröi tai pelkäsi, koska ei tiennyt miten teologisella alalla suhtauduttaisiin seksuaali- tai sukupuolivähemmistöihin:

"En ole varma, mille alalle aion lukion jälkeen hakeutua. Yksi vaihtoehdoista on kuitenkin teologinen ala/papin ammatti, joka on ollut yksi haaveeni pienestä asti. Olen kuitenkin miettinyt, uskaltaisinko hakea sille alalle seksuaalisen suuntautumiseni vuoksi tai voisinko olla yhtä aikaa pappi ja avoimesti sellainen kuin olen – ihmisten käsitysten ja ennakkoluulojen takia. Tuntuu, että monet ajattelevat homoseksuaalisuutta syntinä, eikä minua arvostettaisi pappina, jos tiedettäisiin seksuaalisuudestani. Kiusaaminen on vahvistanut pelkojani." (18 v. lesbo)

"En esimerkiksi hakenut lukion jälkeen teologiseen, sillä näin lähtökohtaisesti mahdottomana toimia pappina homoseksuaalina." (26 v. homomies)

"Pohdin joskus alkavani opiskelemaan teologiaa, mutta homovastainen ilmapiiri pelotti minua. En haluaisi viettää viittä-kuutta vuotta ihmisten kanssa, jotka kannattavat kirkkoa, joka ei anna minun avioitua kumppanini kanssa. " (19 v. lesbo)

Suomessa on siis ammattialoja, kuten uskonnolliset alat, joita ei koeta vetovoimaisina tai suvaitsevaisina, mikäli henkilö kuuluu seksuaali- tai sukupuolivähemmistöihin. Toisaalta löytyi muutama vastaaja, joka haluaa muuttaa maailmaa ja taistella uskonnollisen alan ennakkoluuloja kohtaan:

> *"Olen pyrkimässä teologiseen tiedekuntaan ja siitä sitten papiksi. Omalla tavallaan suuntautuminen on siihen vaikuttanut, koska taistelijaluonteena tavallaan kerjään vaikeuksia hakeutumalla töihin ympäristöön, jossa minua ei välttämättä hyväksytä. Toki tulevaisuus pelottaa." (17 v. homomies)*

Sosiaali- ja terveysala koettiin valintojen kannalta ristiriitaisesti. Jotkut kokivat, ettei siellä hyväksytä seksuaali- tai sukupuolivähemmistöihin kuuluvia ja toiset taas olivat valinneet sosiaali- ja terveysalan nimenomaan sen suvaitsevaisuuden vuoksi. Monelle oli kuitenkin yllätys, että sosiaali- ja terveysalalla on myös negatiivista suhtautumista seksuaali- tai sukupuolivähemmistöihin:

> *"Näin jälkikäteen ajatellen lähdin naisvaltaiselle alalle osittain sukupuolenkorjausprosessin vuoksi. Sosiaalialasta minulla oli myönteinen ja suvaitsevainen kuva ja sekin osaltaan lienee vaikuttanut valintaan." (29 v. transgender, syntymäsukupuoli mies)*

> *"Olen jatkanut opintoja lukion jälkeen sosiaalialalla. Siellä on paljon suvaitsevaisia ihmisiä ja saa kokea itsensä hyväksytyksi juuri sellaisena kuin on." (20 v. lesbo)*

> *"Ainakin periaatteen tasolla sosiaalialalla ollaan suvaitsevaisia, joskus käytännössä suvaitsevaisuus ei kuitenkaan toteudu. Sosiaalialalla ihmisillä on kuitenkin laajempi näkökulma yhteiskuntaan kuin muilla aloilla ja uskon, että sen tähden sosiaalialalla työskentelee paljon homoja ja lesboja. Minulla on paljon kollegoita, jotka ovat homoseksuaaleja, joko naisia tai miehiä." (24 v. lesbo)*

> *"Ei sitä paljon sosiaali- ja terveysalalla kannata toitottaa, että on bi. Tappokatseita saa, ja yökötyksiä selän takana. Haukutaan ja koetaan ällöttäväksi. Näin on käynyt, enkä ymmärrä miten sosiaali- ja terveysalalla opiskelijat voivat suhtautua näin." (18 v. biseksuaali nainen)*

Koulutusvalintoja tehtiin myös sen mukaan, että pystyisi itse vaikuttamaan seksuaali- tai sukupuolivähemmistöihin kuuluvien syrjinnän ehkäisemiseksi. Moni kertoi valinneensa esimerkiksi opettajan ammatin, jotta voi vaikuttaa seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin suhtautumiseen. Moni oli hakeutumassa myös suoraan sellaiselle alalle, jossa voisi tulevaisuudessa työskennellä homo-, lesbo-, bi- tai transihmisten kanssa:

"Yritän itse työssäni puhua toisen asteen opiskelijoille seksuaalivähemmistöistä positiivisessa hengessä, jos aihe tulee puheeksi." (22 v. homomies)

"Tulevaisuudessa haluan ammatin, jossa voin toimia seksuaalivähemmistöjen aseman parantamiseksi." (17 v. lesbo)

"Tulevaisuudessa työskentelen tiedottamisen/viestinnän parissa. Haluan tulevaisuudessa vaikuttaa tasa-arvon parantamiseen hoitamalla oman osani viestinnän avulla. Seksuaalinen suuntautuminen ei ole suurin syy tähän, vaan monet muut elämänarvot ovat vaikuttaneet asiaan, mutta tietysti biseksuaalina asia on vielä lähempänä sydäntäni." (19 v. biseksuaali nainen)

"Tulevana opettajana pääsen ehkä vaikuttamaan tulevien sukupolvien asenteisiin myönteisesti." (26 v. homomies)

"Minusta tulee opettaja, ja tahdon tarjota oppilaille suvaitsevaisen ja turvallisen opiskeluympäristön ja näyttää, ettei homofobia ole hyväksyttävää." (19 v. lesbo)

"Olen opiskellut 30 op 'genusvetenskapia' Ruotsissa, Suomessa vastaava on naistutkimusta. Seksuaalisella suuntautumisella on ollut merkittävä vaikutus niihin opiskeluihin. Nyt syksyllä aloitan sosionomi-opiskelut, ja toiveena olisi tulevaisuudessa saada tehdä töitä jollain tavoin hbtq-nuorten kanssa. Joten seksuaalisella suuntautumisella on kyllä paljon merkitystä valintoihini." (21 v. queernainen)

"Transsukupuolisuuteni tähden olen ajatellut haluavani tehdä työtä transnuorten kanssa, jotta voisin auttaa heitä." (16 v. transsukupuolinen, syntymäsukupuoli mies)

7 Nuorten käsitykset seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjen syrjinnän ehkäisystä koulussa

Kyselyyn vastanneiden nuorten mukaan syrjinnän ehkäisy koulussa lähtee monelta eri tasolta: asiallista tietoa pitäisi tarjota jo alakoulusta lähtien, heteronormatiivisuutta ja siihen sisältyvää hetero-olettamusta tulisi purkaa ja seksuaali- ja sukupuolivähemmistöistä tulisi puhua avoimesti ja paljon enemmän koulussa. Myös harhaanjohtavat ja vääristyneet käsitykset esimerkiksi homoudesta tulisi oikaista, opettajia tulisi kouluttaa näistä asioista ja heidän pitäisi puuttua aina homotteluun. Setasta tulisi käydä vierailijoita koulussa.

Opettajien kouluttaminen tukemaan ja puuttumaan

Keskeisessä asemassa ovat vastaajien mielestä opettajat, joiden suhtautumisella on suuri merkitys lasten ja nuorten asenteisiin. Opettajilla pitäisi olla sellaista auktoriteettia, että puuttuisivat ja pyrkisivät ehkäisemään syrjintää. Vaikenemalla seksuaali- tai sukupuolivähemmistöön kuuluvien syrjinnästä tai olemalla puuttumatta siihen, he vastaajien mielestä hyväksyvät syrjinnän tai ainakin välittävät viestiä siitä, että syrjintä olisi jollakin tavalla hyväksyttävää. Tämä nähtiin yhteiskunnan rakenteellisena ongelmana, johon tulisi kiinnittää huomiota ja joka tulisi purkaa. Monien toive oli opettajien kouluttaminen ajan tasalle seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjä koskevista asioista:

> *”Opettajia pitäisi kouluttaa lisää, sillä olen useista lähteistä kuullut opettajien vielä tänäkin päivänä puhuvan homoista halventavaan sävyyn opetustilanteissa. Tämä on kauhistuttavaa nuoren kaapissa olevan homo-oppilaan kannalta.” (19 v. biseksuaali nainen)*

Opettajille toivottiin koulutusta esimerkiksi siitä, mistä homoseksuaalisuudessa on kyse ja miten homoja voi kohdata. Monien mielestä ei riitä pelkästään opettajien irtonaiset ”on ok olla erilainen” -lausahdukset oppikirjoista, vaan oppilaat tarvitsevat ja haluavat kokonaisvaltaista elävään elämään liittyvää tietoa aihepiiristä. Seksuaali- ja sukupuolivähemmistöön kuuluvat halusivat myös opettajien taholta rohkaisua omalle identiteetilleen. He toivoivat opettajien luomaa hyväksyvää ilmapiiriä, ei vaikenemista asiasta. Myös koulujen rehtorien toivottiin konkreettisesti puhuvan aihepiiristä ja tuovan esille viestiä siitä, että syrjintä ei ole hyväksyttävää.

Asioista avoimesti puhuminen

Opettajien ja koulun henkilökunnan haluttiin pyrkivän luomaan omalla esimerkillään (esimerkiksi puuttumalla homotteluun) turvallista ympäristöä, jossa kaikki voivat olla sellaisia kuin ovat. Useimmiten toiveena oli seksuaali- tai sukupuolivähemmistöasioiden käsittely avoimesti ja paljon enemmän kuin nykyään. Asiasta haluttiin puhua avoimesti, koska pelon ja tietämättömyyden kaikkea vierasta kohtaan tiedettiin synnyttävän syrjintää ja vihaa. Tätä avoimuutta ja asiasta puhumisen määrän huomattavaa lisäämistä korostettiin eri muodoissa lähes kolmasosassa vastauksia:

"Puhumalla asioista. Seksuaalivähemmistöjen asiat tulevat TODELLA harvoin esiin yhtään minkään oppiaineen tunneilla, riippuen toki opettajasta. Terveystiedon tunnillakin opettaja sanoi muutaman sanan seksuaalivähemmistöistä, ja ohitti asian sillä. Opiskelijat eivät tiedä, miltä tuntuu olla syrjitty ja väheksytty kaiken aikaa. Kirkko kieltää, koulu ei tue ja elämä on muutenkin hankalaa. Oikeanlainen koulutus ja tiedonanto auttaisi asiaa paljonkin." (19 v. homomies)

"Koulussa voisi ehkäistä syrjintää siten, että tästä puhuttaisiin avoimesti opettajien taholta, ja että opettajatkin osoittaisivat sitä hyväksyntää, eikä vain paheksuvia katseita. Ja kuraattoreillekin pitäisi puhua ja valistaa niitä tästä, että on homoja ja lesboja." (19 v. lesbo)

"Puhumalla asioista avoimesti! Näitä on kautta aikojen salailtu, miten ihmiset kuvittelevat asioiden muuttuvan avoimiksi, kun niistä ei puhuta?" (16 v. biseksuaali nainen)

"Asiasta voitaisiin puhua enemmän ja vapaammin, ei se ole mikään tabu ja moni ei tiedä asiasta mitään joten on helppoa syrjiä ja kiusata toisia sen takia. Osa on epävarma omasta seksuaalisesta suuntautumisestaan joten tämäkin kenties lisää syrjintää joiltain tahoilta." (19 v. biseksuaali nainen)

"Asioista pitäisi puhua avoimesti, ilman vähättelyä ja naureskelua. Ja pitäisi huomioida se, että kuka tahansa luokassa voi todellakin kuulua seksuaali- tai sukupuolivähemmistöön. Asioista puhutaan kuin ne olisivat jokin toisella puolella maailmaa tapahtuva ilmiö." (17 v. lesbo)

Avoimella keskustelulla ei tarkoitettu sitä, että seksuaali- tai sukupuolivähemmistöjen edustajista tehtäisiin "mikään suuri numero" tai "ihmeellinen ja erikoinen ilmiö", vaan hyvin monissa vastauksissa heidät toivottiin esitettävän tavallisina kanssaihmisinä. Lisäksi toivottiin, että aihepiirin terminologia (esimerkiksi mitä tarkoittaa transgender) avattaisiin asiallisesti nuorille:

"Jos nuorille olisi tarjolla koulussa edes vähän tietoa seksuaali- ja sukupuolivähemmistöistä, se auttaisi asiaa varmasti eteenpäin. Usein syrjinnän aiheena on juuri tietämättömyys aiheesta, tai uskomus siitä, etteivät vähemmistöön kuuluvat ole tavallisia nuoria, joilla on tavallisia nuorten ongelmia. Avoin keskustelu ja mielipiteiden jakaminen ihan millä tahansa foorumilla auttaisi varmasti myös. Ihmisten pitäisi päästä eroon stereotypioista ja nähdä todelliset ihmiset niiden takana. Opettajat voisivat myös auttaa asiaa vähentämällä opetukseen niin tiukasti juurtunutta heteronormatiivisuutta." (19 v. lesbo)

"Ehkä asiasta voitaisiin puhua vähän enemmän. Kukaan ei puhu vähemmistöistä kertomalla että "tällaisia me ollaan, ihan normaaleja vaikka vähän erilaisia". Se on sellaista hyssyttelyä, että ei saisi puhua eikä tuijottaa. Haukkuminen tosin tuntuu olevan yleisesti hyväksyttyä. Valistus voisi ehkä toimia. Tai joku sellanen ilmoitusluontoinen tilaisuus, jossa painotetaan, että ketään ei pidä syrjiä sillä perusteella, että kuuluu vähemmistöön, ja pitäisi ihan sanoa suoraan, mitä niillä vähemmistöillä tarkoitetaan ja mitä ne kummalliset sanat tarkoittaa." (19 v. biseksuaali nainen)

Seksuaali- ja sukupuolivähemmistöön kuuluvien asioiden esille ottoa toivottiin myös, kun kouluissa on tilaisuuksia, joissa puhutaan koulukiusaamisesta:

"Valitettavasti näissä koulukiusaamiskeskusteluissa korostetaan yleensä vain sitä ettei ihonväri tai silmälasit tai lihavuus tms. tee ihmisestä muita huonompaa. Koskaan en ole vielä kuullut puhuttavan kiusaamisen yhteydessä seksuaalisesta suuntaumuksesta. Luulen, että tähän vaikuttaa ratkaisevasti se, että valtaosa opettajista kuuluu siihen ikäluokkaan, joka ei itsekään katso hyvällä seksuaalivähemmistöjä." (19 v. biseksuaali nainen)

Harhaanjohtavien ja vääristyneiden käsitysten oikaiseminen

Moni kaipasi myös puolueetonta ja asiallista tietoa siten, että kaikki harhaanjohtavat käsitykset avattaisiin ja kumottaisiin koulussa. Moni halusi tiedotusta ihan perusasioista, kuten siitä, että homous ei tartu tai että homous ei ole uhka muille. Erityisesti toivottiin, ettei seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjä leimattaisi sairaiksi tai syntisiksi:

"Puhumalla asioista niiden oikeilla nimillä, ei hyssyteltäisi ja piiloteltaisi ja luultaisi että on vaarallista kertoa nuorille muista kuin heteroseksuaalisesta suuntautumisesta. On vanhanaikaista ja naurettavaa ajatella, että asioista puhumalla erilaisuus tarttuu. On paljon vaarallisempaa kertoa että on väärin olla erilainen, se aiheuttaa ahdistusta kun nuori yrittää pakottaa itsensä itselleen luonnonvastaiseen muottiin." (18 v. biseksuaali nainen)

"Kerrottaisiin, että homoseksuaalisuus ei ole sairaus, päinvastoin." (17 v. homomies)

"Tiedottamalla, että homoseksuaalisuus ei ole syntiä, likaista ja alhaista puuhaa." (18 v. homomies)

Homottelun lopettaminen

Yksi useimmin esille tulleista asiallisen tiedon toiveista oli, että "homo" haukkumasanana saataisiin loppumaan kouluista. Opettajien toivottiin yksinkertaisesti puuttuvan tähän nimittelyyn, eikä sulkevan silmiään ja korviaan siltä. Pahimpana pidettiin sitä, että jotkut opettajat olivat jopa nauraneet tälle asiattomalle kielenkäytölle. Monien mielestä oppilaitoksissa pitäisi puuttua asioihin heti, kun homottelua huomataan, eikä vasta sitten kun joku on esimerkiksi hakattu koulun ulkopuolella. Opettajan rooli nähtiin ensiarvoisen tärkeänä, koska erityisesti seksuaalisesta suuntautumisestaan epävarmoja oppilaita syrjittiin, mutta moni syrjitty ei halunnut mennä asiasta kertomaan, sillä ei ollut valmis tulemaan kaapista ulos.

Homottelusta tulisi vastaajien mielestä myös rangaista. Rangaistusten pitäisi olla ankaria ja tiukkoja, jotta niillä olisi vaikutusta. Ennen kaikkea opettajien toivottiin puuttuvan seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjen syrjintään sekä näyttävän esimerkeillään, ettei sitä hyväksytä koulussa. Myös syrjinnän nollatoleranssia koulussa korostettiin. Jotkut olivat sitä mieltä, että asiaan pitäisi puuttua ennen kuin homosta muodostuu lasten suussa haukkumasana, jonka merkitystä useimmat eivät aluksi edes ymmärrä. Tämä tarkoittaa, että nimittely pitäisi saada kitkettyä pois jo viimeistään ala-asteen ensimmäisillä luokilla.

Monien mielestä jokapäiväiseen, varsinkin poikien keskuudessa yleiseen homotteluun tulisi puuttua, sillä "pojat ovat poikia" -tyyppinen suhtautuminen viestittää sallivaa suhtautumista vähemmistöjen syrjintää ja kiusaamista kohtaan. Myös se, että opettajat koettiin viileinä ja etäisinä, lisäsi joidenkin mielestä homottelun ja syrjinnän mahdollisuutta. Opettajia toivottiin "lähemmäksi oppilaita", jotta syrjintätilanteisiin olisi helpompi puuttua. Opettajilta haluttiin myös asennetta, joka on kaikkea syrjintää vastaan. Heille toivottiin velvollisuutta puuttua syrjintätilanteisiin, vähintäänkin kertomalla oppilaille ihmisten erilaisuudesta ja sen rikkaudesta.

Heteronormatiivisuuden purkaminen

Usein esitettiin toive siitä, että kun koulussa puhutaan seurustelusta, ei puhuttaisi automaattisesti tytöille poikaystävistä ja toisinpäin, vaan käytettäisiin esimerkiksi sanaa kumppani tai vastaavaa molempia sukupuolia edustavaa nimitystä. Moni toivoikin, että opettajat käyttäisivät useammin sukupuolineutraalia kieltä niin, ettei asioita aina katsottaisi vain heteroperspektiivistä.

> *"Neutraalia ilmaisua olisi hyvä käyttää jo pienestä alkaen, että esim. opettajat puhuisivat aina kumppaneista, jo pienenä, tai poika- tai tyttöystävästä jokaisen kohdalla. Joskus on tullut koulussa vähän sellainen olo että tuo ei tarkoita nyt minua, kun opettaja on puhunut jostain tietyllä heteroviitteisellä tavalla." (17 v. biseksuaali nainen)*

Moni toivoi myös, että heteronormatiivisuuteen ja siihen sisältyvään hetero-olettamukseen kiinnitettäisiin huomiota niin, että opettajat osaisivat tunnistaa sen itsessään ja pääsisivät siitä eroon. Tässä yhteydessä korostettiin myös termien tuntemusta ja asiallista kielenkäyttöä. Seuraava siteeraus kuvastaa hyvin monen vastaajan käsitystä siitä, kuinka koululaitoksen vankkaa ja hiljaisuuteen perustuvaa heteronormatiivisuutta ja hetero-olettamusta tulisi purkaa laajemminkin:

> *"Kouluissa pitäisi keskustella avoimesti seksuaali- ja sukupuolivähemmistöistä ja keskittyä hetero-oletuksen purkamiseen. Esimerkiksi kouluissa käytettävät oppikirjat uusintavat heteroseksuaalista maailmankuvaa, jolloin seksuaali- ja sukupuolivähemmistöt jäävät näkymättöminä marginaaliin. Mielestäni ongelmana ovat myös homofobiset ja kapeakatseiset opettajat, jotka eivät halua nähdä sukupuolten ja seksuaalisuuksien moninaisuutta. Vain aikuiset, joilla on terve itsetunto, pystyvät välittämään oppilaille tasa-arvoista maailmankuvaa. Erilaisuudesta, tai pikemminkin ihmisten moninaisuudesta ja erilaisista piirteistä, pitäisi pystyä puhumaan avoimesti. Esimerkiksi terveystiedon tunnilla opettaja voisi kertoa seksuaali- ja sukupuolivähemmistöistä tuoden esiin sen, että on normaalia ja ok olla ei-hetero ja että on olemassa muunkinlaisia perheitä kuin vain perinteiset ydinperheet. Olisi tärkeää, että opettajat pystyisivät omalla hyväksyvällä ja tiedostavalla asenteellaan tukemaan nuorten kasvua tasapainoisiksi ja oikeudenmukaisiksi aikuisiksi." (26 v. queernainen)*

> *"Että perusoletus ei olisi että kaikki ovat heteroita, esim. opettajat muistaisivat että myös saman sukupuolen kanssa voi seurustella. Homoudesta yms. tehtäisiin arkipäiväisempää puheen lomassa, esim. "sitten kun löydätte sen oikean pojan/tytön". Opettajilla pitäisi kaikilla olla oikea asenne, monet heistä ovat edellistä sukupolvea jolla on ihan oma käsityksensä homoudesta... homoudesta pitäisi tehdä arkipäiväisempää: "oletko blondi vai brunette-homo vai hetero?" (16 v. biseksuaali nainen)*

Monien mielestä keskeisessä roolissa syrjinnän vähentämisessä ovat myös terveystiedon tunnit, joissa aihetta käsitellään hyvin nuivasti. Esimerkiksi homoudesta pitäisi vastaajien mukaan opettaa ja puhua avoimesti terveystiedon tunneilla. Monet kertoivat, että terveystiedon tunneilla seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjä ei käsitelty lainkaan, ja lukiossakin asiat käytiin läpi hyvin nopeasti ja epämääräisesti opettajan harkinnan mukaan:

"Kehitys muutokseen lähtee koulun terveydentiedon tunneilla, vaikka kirjoista löytyy (pienet) kappaleet aiheista, niin niiden ohi hypätään tai puhutaan nopeasti sivuavalla äänellä, ettei kukaan saa selvää (outoja haluja omasta sukupuolestaan)." (19 v. homomies)

"Aiheesta pitäisi keskustella avoimesti ja asiallisesti, ei vain punastelevan liikunnanopettajan johdolla terveystiedon tunnilla. Omassa lukiossani tämäkin tehtävä delegoitiin opiskelijalle esitelmän muodossa." (26 v. transgender, syntymäsukupuoli nainen)

"Terveystiedon kirjat on kauheaa luettavaa. Kaikissa kirjoissa oletetaan lukijan olevan hetero ja seksuaali- ja sukupuolivähemmistöt mainitaan hyvin lyhyesti. Jos kirjoissa ei puhuttaisi koko ajan normaaleista, täydellisistä tytöistä ja pojista, jotka tykkää vastakkaisesta sukupuolesta ja on urheilullisia ja hoikkia, vaan pidettäisiin koko ajan mielessä että kaikki on erilaisia ja samanarvoisia." (16 v. nainen, joka "ei ole ajatellut itsensä määrittelyasiaa")

Terveystiedon tunneille haluttiin "kylmien määritelmien" lisäksi "elävämpää tekstiä", esimerkiksi vähemmistöön kuuluvien kirjoituksia siitä, millaista heidän elämänsä ja vähemmistöön kuuluminen on. Samalla toivottiin että erityisesti iältään vanhempia terveystiedon opettajia neuvottaisiin koulutustilaisuuksissa avarakatseisempaan suuntaan. Moni myös toivoi, että asia otettaisiin esille muillakin tunneilla kuin terveystiedon tunneilla:

"Sen pitää esiintyä normaalina asiana seksuaalivalistuksessa heteroseksin rinnalla. Sen lisäksi oppimateriaaleissa pitäisi olla homoja mukana (esim. kielten oppikirjojen dialogit, äidinkielen tekstit, seksuaalivalistus, historia, uskonnonopetuksen etiikan osuus)." (28 v. homomies)

"Mielestäni näistä asioista on puhuttava luonnollisesti. Kun puhutaan seksuaalisuudesta, tuodaan kaikki kannat esille. On turhaa laittaa tunnin aiheeksi homoseksuaalisuutta, sillä siitä voidaan puhua samaan aikaan, kun muutenkin puhutaan seksuaalisuudesta. Homoutta ei ole syytä "eristää" aiheista. Bilsassa kun puhutaan lisääntymisestä, ei tarvitse puhua homoseksuaalisuudesta, mutta kun puhutaan uskonnossa lapsen saamisesta, voidaan ottaa huomioon, että myös homot voivat hankkia lapsia esim. keinohedelmöityksellä, aivan kuten heterotkin." (19 v. homomies)

Myös muulta koulun henkilökunnalta toivottiin avoimempaa ja suvaitsevaisempaa asennetta seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjä kohtaan. Usein esille tulivat myös terveydenhoitajat, jotka mainittiin ennakkoluuloisina ihmisinä, joille ”viimeksi” mentäisiin puhumaan seksuaali- tai sukupuolivähemmistöön kuulumisesta. Terveydenhoitajat nimettiin usein myös työntekijöiksi, jotka eivät osaa mieltää, että oppilaiden joukossa olisi seksuaali- tai sukupuolivähemmistöön kuuluvia. Tämä sama heteroseksuaalinen oletus tuli esille myös haastatteluista:

> *”Terveydenhoitaja vaan kysyi, että seurustelenko, eikä se kysynyt, että kumman kanssa, oletti että oon hetero, vaikka oon seurustellut jo puolitoista vuotta samaa sukupuolta olevan tytön kanssa.” (18 v. biseksuaali nainen)*

Myös muissa tutkimuksissa (Frantti-Malinen 2004; Lehtosen 2007b, 28 mukaan) on huomioitu, että kouluterveydenhuolto on järjestetty kunnittain hyvin vaihtelevasti eikä kouluterveydenhuollossa ole otettu huomioon seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjen kohtaamisessa tarvittavia perustaitoja. Tämä on vakava puute, sillä juuri ei-heteroseksuaaleilla ja varsinkin sukupuolivähemmistöillä on tarve keskustella ongelmistaan asiantuntevan ja luotettavan tahon kanssa (vrt. Lehtonen 2003, 132).

Toiveena oli myös, että seksuaali- ja sukupuolivähemmistöön liittyviä ajankohtaisia asioita käsiteltäisiin samalla tapaa kuin muitakin ajankohtaisia asioita:

> *”Kouluissa tulisi esitellä useasti esim. HLBT- tai Pride-aiheisia kampanjoita ja tapahtumia ja seksuaalisuutta ja vähemmistöjä tulisi käsitellä empimättä tunneilla.” (16 v. biseksuaali nainen)*

Tällaisten kampanjoiden ja vaikkapa julisteiden esilläolo koulussa viestisi siitä, että seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjä on olemassa ja että niistä kiinnostuneita on mukana myös koulussa. Useissa vastauksissa myös oppilaiden vanhempien nähtiin olevan tärkeässä asemassa syrjinnän vastustamisessa. Moni ajatteli, että asenteisiin voi parhaiten vaikuttaa myös kasvatuksen kautta kotoa. Siksi tiedotusta vanhemmille toivottiin lisää.

Hyvin monessa vastauksessa nähtiin tärkeänä, että asenteiden muokkaaminen kasvatusjärjestelmässä lähtisi jo mahdollisimman varhain, kuten päiväkoti- ja esikouluiästä tai ala-asteelta lähtien. Monien mielestä seksuaali- tai sukupuolivähemmistöt ja niihin kuuluminen pitäisi tehdä jo ihan leikkikoulussa normaaliksi ja hyväksyttäväksi asiaksi, samalla tavalla kuin heteroseksuaalisenkin elämäntavan. Asiasta pitäisi kertoa sillä tavalla, että se ei ole mikään vika, vaan yhtä normaalia asia kuin heteroseksuaalisuus:

"Selventää ala-asteelta, ellei jo tarhasta lähtien, että kumpaan tahansa sukupuoleen sitten rakastutkin, se on normaalia, ja jos lapsi itse tiedostaa olevansa heteroseksuaali, niin selventää hänelle, että on normaalia olla myös toisin, sillä asiasta ei voi itse päättää pitääkö kummasta sukupuolesta, vai sekä-että." (18 v. homomies)

"Ala-asteelta asti pitää opettaa, että ei ole väliä onko homo vai hetero. Ei tarvitse varjella lapsia niin kauhean paljon seksuaalisuudelta ja sellaiselta. Kyllä ne tajuaa aika paljon. Koska jotkut vanhemmat kasvattavat lapsensa ahdasmielisiksi ja kauheiksi, niin koulussa pitäisi opettaa että kaikki on samanarvoisia, oli sitten homo, muslimi tai lyhyt." (16 v. nainen, joka "ei ole ajatellut itsensä määrittelyasiaa")

"Jo lapsesta pitäen täytyy opettaa, mikä on mitäkin ja että homo ei ole vain haukkumasana. Sääliksi käyvät pienet lapset, joiden suusta tulee homoa, huoraa, lesboa tietämättä mitä ne todella tarkoittavat." (19 v. biseksuaali nainen)

Suureksi ongelmaksi nähtiin se, että kun asiasta vaietaan lastentarhasta yläasteelle saakka, nuoret oppivat suhtautumisen seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kavereilta tai kotoa. Jos ei-heterosuhteista kerrottaisiin avoimesti, niin kaveripiiristä ja kotikasvatuksesta tulevat mahdolliset negatiiviset asenteet voisivat lieventyä. Myös opettajien toivottiin muuttavan asenteitaan ja asennoitumistaan niin, että he pystyisivät puhumaan rohkeasti aiheesta. Toiveena oli myös seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjen käsittely tasaveroisena asiana heteroseksuaalisuuden rinnalla, ei poikkeamana tyyliin "me heterot – ne homot". Vastaajat eivät halunneet, että yhteiskunnassa luodaan hyvin jyrkkä ero homojen ja heterojen välille. Esimerkiksi homoihin pitäisi suhtautua niin, että he ovat ihmisiä siinä missä muutkin, mutta erilaisilla tunteilla varustettuja:

"Asioista puhumalla. Seksuaalivähemmistöihin suhtautuminen "me" asenteella, eli me olemme kaikki ihmisiä ja osa meistä on homoja, ei siis eritellen, luokitellen, arvostellen tai moralisoiden." (23 v. homomies)

Opettajien toivottiin myös tiedostavan sen, että osa heidän opettamistaan oppilaista kuuluu seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin, joten he kokevat esimerkiksi moralisoivan "ne sellaiset" –puhesävyn hyvin loukkaavana. Opettajien toivottiin ymmärtävän, että keskeinen ongelma on juuri vähemmistöjen nimeäminen "muiksi" tai "toisiksi", jotka ikään kuin eivät ole keskuudessamme:

"Suurimpana ongelmana pidän sitä, että vaikka elokuvissa/tv:ssä/koulujen seksuaalivalistuksessa esiintyisikin seksuaalivähemmistöjen edustajia, niin edelleen perusheterot ajattelevat, että "niitä homoja" ei kuitenkaan ole heidän tuttavapiirissään, ellei joku erityisesti tuo kovasti julki omaa ei-heteroa suuntautumistaan. Seksuaalivähemmistöt ovat näkymättömiä. Se näyttää antavan monelle oikeuden huvittuneesti kertoa homovitsejä yms., ilman että ajatellaan että tässäkin on nyt kuuntelemassa joku biseksuaali/lesbo tms. Itse en halua erityisesti arkipäivässä tuoda esille seksuaalista suuntautumistani, kun kyse on ei-seksuaalisista tilanteista, eikä suuntautumiseni käy nähtävästi selkeästi ilmi. Niinpä automaattisesti minuunkin sovelletaan hetero-olettamusta, kunnes itse todistan toisin. Toivemaailmassani ihmiset olisivat ensisijaisesti ihmisiä, niin ettei heihin lyötäisi leimoja hetero, homo, mies, nainen... Kouluissa syrjinnän ja tällaisen leimaavan käyttäytymisen eliminointi vaatisi kaikkien osapuolten "aivopesua", niin opettajien kuin opiskelijoidenkin. Sepä onkin vaativa tehtävä... Lähinnä uskon, että opettajankoulutuksessa olisi mahdollisuus paneutua asiaan. Jos opettajat joutuisivat jo ennen töihin tuloaan muutamaan kertaan ajattelemaan sukupuoli- ja seksuaaliasioita vähemmistönäkökulmasta, ei asia varmaankaan olisi niin hankala ja nolostuttava sitten, kun ensimmäinen "kukkaispoika" tai naisopettajaan ihastuva tyttöoppilas tulee vastaan." (30 v. biseksuaali nainen)

Kampanjat, tietoiskut ja syrjinnän ehkäisysuunnitelmat kouluihin

Syrjintään pitäisi puuttua kampanjoilla ja luennoilla**.** Lukioihin toivottiin syrjinnän ehkäisysuunnitelmia. Setalta toivottiin tietoiskuja ja koulujen toivottiin tilaavan koululle joka vuosi Setan kouluttajan puhumaan aiheesta ja vastailemaan oppilaiden kysymyksiin. Omakohtaisten kokemusten kertominen nähtiin tärkeänä siksi, että erityisesti poikaoppilaat tajuaisivat, että kyse ei ole vitsistä, vaan että seksuaalivähemmistöön kuuluvat ovat oikeita ihmisiä iloineen ja suruineen. Moni esitti seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjä koskevien oppituntien määrän lisäämistä. Hyvin usein esille tuli toive siitä, ettei esimerkiksi homoja käsiteltäisi jossain kaukana, vaan läsnä olevina:

"Näistä asioista on puhuttava ja tiedotettava, annettava konkreettisia esimerkkejä ja kerrottava, mitä homona, biseksuaalina, lesbona tai transihmisenä eläminen on, mitä siihen kuuluu, ja miksi poikkeamme ja miksi emme poikkea heteroista sukupuoli-varmoista ihmisistä. Tärkeintä olisi juuri löytää ne asiat, jotka tekevät meistä kaikista samanlaisia ihmisiä." (19 v. homomies)

"Lisäämällä tietoisuutta, esimerkiksi pitämällä seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin liittyviä oppitunteja kouluissa (olisin itse kiinnostunut pitämään sellaisia). Esimerkiksi Tanskassa kouluissa on esitetty elokuvaa XY - Anatomy of a Boy, jossa nuoret homomiehet kertovat kokemuksistaan. Sama elokuva sopisi myös Suomen kouluissa esitettäväksi. Tärkeintä on tuoda esille, että vähemmistöjä on jokaisessa luokassa, ja että niistä puhuttaessa puhutaan oikeista ihmisistä, joita todennäköisesti on läsnä, eikä siis voida puhua "ne"-muodossa." (20 v. genderqueer nainen)

" Mielestäni kouluissa voitaisiin järjestää paneeleita, johon osallistuisi esim. homo,lesbo,bi, trans, hetero, seksuaalifetisisti ja näiden lisäksi esim. pappi, rekkakuski, opettaja, lääkäri, kunnan kansanedustaja tai mitä tahansa. Koulujen tämänhetkinen ns. seksuaalivalistus on todella huonoa ja tylsää. Jos vain puhutaan asioita vähemmistöistä niin se ei auta. Pitää kohdata konkreettisesti asioita." (22 v. "seksuaalifetisistiksi" itsensä määrittelevä nainen)

Esille tuli myös se, että kouluissa tulisi olla julkiset tasa-arvosuunnitelmat, joissa selvitettäisiin ne menetelmät, joilla kukin koulu pyrkii turvaamaan oppilaiden ja henkilökunnan tasavertaisuuden. Lisäksi esitettiin kaikille pakollista opetusmateriaalia ja Setan luentoa osana opetussuunnitelmaa:

"Standardoidulla opetusmateriaalilla, jossa ei anneta mahdollisuutta opettajan asenteellisuuteen opetuksessa. Tämän opetusmateriaalin tulisi olla ankkuroitu muuhun opetusmateriaaliin, ettei sitä voi ensinnäkään jättää esittämättä tai oppilaan kotona seksististen/homofobisten vanhempien taholta tuhota kenenkään huomaamatta (vrt. irtomonisteiden hävittäminen). Setan luento osana opintosuunnitelmaa, jotta oppilaiden kynnys hakea itsenäisesti tietoa madaltuu ja oppilaat pääsevät halutessaan/uskaltaessaan kysymään suoraan asiantuntevalta taholta ja saavat asiallisen ja oikeellisen vastauksen." (23 v. transmies)

"Kertomalla vähemmistöryhmistä enemmän, mutta monen omia vakiintuneita mielipiteitä voi olla mahdotonta muuttaa, etenkin jos niihin liittyy oman egon suojelua toisia haukkumalla." (22 v. homomies)

Vastaajat eivät uskoneet asenteiden muuttuvan hetkessä. Monien mielestä kielteisiä asenteita poistaa parhaiten aika. Moni kuitenkin epäili, että murrosikäisten asenteita ja mielipiteitä on vaikea muuttaa:

"Lähinnä pitäisi puuttua vanhempien asenteisiin. Lapset oppivat vanhemmiltaan homouden olevan paha ja pilkan arvoinen asia. Homofobia on Suomesta kuitenkin melko lailla kuolemassa pois vanhojen ihmisten ja suurten ikäluokkien mukana. Uusi sukupolvi on aina edellistä vähemmän homofobinen." (20 v. homomies)

"En usko että murrosikäisten asenteisin pystytään juurikaan koulussa vaikuttamaan. Siinä iässä nuori haluaa niin kovin olla normaali ja niinkuin kaikki muutkin, että homojen kanssa kaveeraus saattaa pelottaa, koska muutenhan itsekin voisi joutua pilkan kohteeksi. suurempi rooli asenteisiin vaikuttajana on medialla. Ehkä sitä (tv-sarjat, leffat, julkkikset jne.) voisi käyttää hyödyksi kouluissa?" (21 v. biseksuaali nainen)

Vaikka kysyimme erityisesti syrjintäkokemuksista, esille tuli myös muutama toisenlainen kertomus, jonka antaa toivoa paremmasta tulevaisuudesta:

> *"Ainakin omassa lukiossani ilmapiiri oppilaiden keskuudessa erittäin hyväksyvä ja positiivinen, eikä siihen keksi mitään parannettavaa. Syy luultavasti oli se, että koulussamme oli niin paljon lesboksi itsensä luokittelevia ihmisiä. Asiasta ei tarvinnut vaieta, vaan jos oli kysyttävä, niin sai kysyä ja jos oli sanottavaa, niin sai sanoa päin naamaa. Kaikille tuntui olevan täysin normaalia, että ihminen voi viehättyä myös oman sukupuolensa edustajista. Myös opettajien asenteet olivat pitkälti hyväksyviä tai erittäin neutraaleita paria poikkeusta lukuun ottamatta. Vaikka opettajan oma arvomaailma sotisikin homoseksuaaleja vastaan, ei sitä pitäisi ikinä näyttää oppilaille. He tekevät kasvatustyötä, jonka linjaus tietääkseni on nykypäivänä suvaitsevaisuus." (20 v. "rajoittamattomaksi" itsensä määrittelevä nainen)*

III POHDINTA JA KEHITTÄMISEHDOTUKSET

8 Tarkastelun lähtökohdat

Selvityksen toimeksianto sisälsi tehtävän luoda katsaus syrjintään Suomessa vuonna 2010 koulutuksen ja vapaa-ajan alueilla. Tässä tarkoituksessa on käyty läpi saatavilla olevat tilastot ja oikeustapausselosteet. Tilastokatsaus on osa syrjinnän seurantaryhmän vuosittain toteuttamaa syrjinnän seurantaa. Tehtävänä selvityksessä oli myös tarkastella saatavilla olevien tuoreiden tutkimustietojen perusteella syrjinnän esiintymistä tutkittavilla elämän alueilla. Koulutusta koskevassa tarkastelussa on keskitytty erityisesti oppilaitosten sisällä tapahtuvaan syrjintään ja kiusaamiseen. Vapaa-aika määrittyy tässä tarkastelussa ensisijaisesti kouluyhteisöjen ympärille rakentuvaksi nuorten vapaa-ajaksi. Selvityksen empiirinen osa pureutuu toimeksiannon mukaisesti vuoden 2010 syrjintäselvityksessä erityistarkasteluun valittujen seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjen syrjintätilanteeseen toisen asteen oppilaitoksissa.

Syrjintää koulutuksessa ja vapaa-ajalla on tarkasteltu tässä selvityksessä saatavilla olevien tietojen perusteella kolmella päätasolla: 1) sellaisena, kuin se näkyy valvontaviranomaisten virallisissa tilastoissa, 2) sellaisena, kuin se näkyy eri tutkimuksissa ja vielä 3) sellaisena, kuin se näkyy seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuuluvien nuorten kokemuksissa toisen asteen oppilaitoksissa. Tarkastelutasosta riippuen syrjintäilmiö näyttäytyy hyvin eri tavoilla ja erisuuruisena ongelmana. Raportin näihin tasoihin perustuva, jossain määrin epäyhteneväiseltäkin vaikuttava rakenne kuvastaa hyvin virallisen tiedon ja käytännön elämän etäisyyttä toisistaan. Näiden eri tasojen asettaminen rinnakkain samojen kansien väliin paljastaa, miten kaukana toisistaan yhteiskunnan järjestelmien ja oikeussuojakeinojen kautta suodattunut todellisuus ja vähemmistöryhmiin kuuluvien arkitodellisuus ovat toisistaan. Tutkimuksen erityistarkasteluun valitut seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuuluvat nuoret tuovat omilla kokemuksillaan syrjintäkeskusteluun realismia, joka väistämättä kääntää katseen käytettävissä olevaan oikeussuojajärjestelmään ja koulujärjestelmän keinoihin puuttua syrjintään.

Syrjintää on käsitelty raportissa laajassa mielessä ulottaen syrjinnän käsite koskemaan myös samanarvoisessa asemassa olevien vertaisten välistä kiusaamista ja häirintää. Oikeudellisessa mielessä syrjintä nähdään lähtökohtaisesti niin sanottuna vertikaalisena syrjintänä, jolloin syrjinnän kohde on tavalla tai toisella alisteisessa asemassa syrjijään verrattuna. Ajatuksena on yksilöiden suojelemi-

nen yhteiskunnan syrjiviltä käytännöiltä. Haluamme oman tulkintamme kautta laajentaa yhdenvertaisuuskeskustelua ja avata sen vakiintuneita rajoja tuomalla sen rinnalle vertaisyhteisöissä esiintyviä oikeudenmukaisuuden ja yhdenvertaisuuden periaatteiden vastaisia tilanteita. Vertaisten välinen häirintä tai kiusaaminen lähenee käsityksemme mukaan syrjintää erityisesti tilanteissa, joissa yhteisössä valtaa käyttävä taho hyväksyy sen vaikenemalla tai jopa ruokkii omalla toiminnallaan syrjivää ilmapiiriä ja uusintaa syrjiviä käytäntöjä.

9 Virallisen tiedon ja tutkimustiedon kohtaamattomuus

Raportin toisessa luvussa luotu katsaus virallisiin tilastoihin ja syrjinnän esiin tulemiseen niissä osoittaa, että viranomaistilastot sisältävät hyvin vähän selkeitä syrjinnäksi luokiteltavia tapauksia. Näistä vielä huomattavasti harvempi sijoittuu koulutuksen tai vapaa-ajan alueille. Tilastojen mukaan poliisin tietoon tulee vuosittain kaikkiaan noin viisikymmentä syrjinnästä tehtyä ilmoitusta, joista valtaosa koskee romanien palvelujen saantia ravintoloissa, kauppaliikkeissä tai asumisessa. Rangaistuksia käräjäoikeuksissa ja hovioikeuksissa syrjintäasioissa annetaan vuosittain noin kymmenessä tapauksessa. Suuri osa tuomioista on sakkotuomioita. Tämän selvityksen puitteissa ei ollut mahdollista tutkia, kuinka moni tuomioon päätyneistä tapauksista koskee koulutusta tai vapaa aikaa, koska se olisi vaatinut yksittäisten tapausten avaamista.

Syrjintälautakunta saa vuosittain käsiteltäväkseen noin kaksikymmentä hakemusta. Näistä erittäin harva johtaa syrjinnän kieltopäätökseen. Koulutuksen elämänalue näyttäytyy tapauksissa varsin pienessä roolissa. Koulutuksen alueelta on koko syrjintälautakunnan olemassaolon aikana tullut vain muutama hakemus, joista kaksi on johtanut kieltopäätökseen. Vähemmistövaltuutetulle on niin ikään tullut viime vuosina koulutuksen alueelta vain muutama tapaus. Vapaa-ajaksi käsitettävältä laajalta elämänalueelta ilmoituksia on enemmän, sillä tyypillisimmin käsiteltävät tapaukset sekä syrjintälautakunnassa että vähemmistövaltuutetun toimistossa koskevat romanien kohtelua asumisen ja palvelujen saamisessa. Vähemmistövaltuutetun käsittelemien tapausten joukossa kiihottaminen kansanryhmää vastaan on lisääntynyt erittäin paljon viime vuosina, mikä kertoo rasististen ilmiöiden kasvusta.

Eri vähemmistöryhmien epäsuhtainen esiintyminen virallisissa syrjintätilastoissa saattaa kertoa siitä, että jotkut ryhmät ovat selvästi alttiimpia syrjinnälle. Tämä saattaa kertoa myös siitä, että kaikki ryhmät, kuten esimerkiksi maahanmuuttajat, eivät tee aktiivisesti ilmoituksia kokemastaan syrjinnästä (ks. esim. maahanmuuttajien aktiivisuudesta tehdä ilmoituksia syrjinnästä, Vesala 2002) ja tapaukset jäävät siksi viranomaisilta suurimmaksi osaksi piiloon. Näiden vähemmistöryhmien välisten oikeussuojakeinojen käyttöerojen ja niiden syiden tarkempi selvittäminen olisi tärkeää.

Koulutuksen alalla varsinaisena valvontaviranomaisena toimiville Aluehallintovirastojen sivistysosastoille ei juuri tule asioita käsittelyyn syrjinnän vuoksi. Syrjintä ei myöskään ole erillisenä tilastointiperusteena näille viranomaisille tulevissa valituksissa ja kanteluissa. Yhtenäistä tietoa Aluehallintoviranomaisten käsittelemistä syrjintätapauksista koulutuksessa ei näin ollen ollut saatavissa. Tätä selvitystä varten haastateltujen sivistystoimentarkastajien kokemuksen ja arvion mukaan vuosittain korkeintaan noin kahdessa prosentissa kaikista tapauksista on mukana syrjintä. Tämä on erittäin mielenkiintoista ja yllättävää sekä aiempien tutkimustulosten että nyt tekemämme empiirisen tutkimuksen tulosten valossa. Niiden mukaan syrjintää tapahtuu jatkuvasti koulun arjessa oppilaiden välisissä suhteissa sekä lisäksi koulutuksen järjestämiseen ja kouluhenkilökunnan toimintaan liittyen.

Virallisen tiedon kokoaminen syrjintätapauksista osoittautui melko haastavaksi, sillä sitä ei ole yhtenäisesti saatavilla. Syrjintätiedot joudutaan keräämään hyvin eri tavoin kirjatuista rekistereistä ja muista lähteistä. Monessa tapauksessa ne joudutaan pyytämään eri tahoilta pääsemättä itse tarkastelemaan tiedostoja ja avaamaan tapauksia. Tapausten avaaminen olisi monesti välttämätöntä, jotta ilmenisi, onko kysymys syrjinnästä ja millä elämänalueella tapahtuneesta syrjinnästä. Kuten Aaltonen ym. Syrjintä Suomessa 2008 teoksessa (Aaltonen ym. 2009a) toteavat, olisi syrjinnän seurannan kannalta tarkoituksenmukaisempaa, että tiettyjen syrjintätietojen koonti olisi keskitettynä esimerkiksi sisäasiainministeriöön, jolloin tilastotiedot olisivat vuosittain ajan tasalla ja palvelisivat näin paremmin johdonmukaista seurantaa.

Toisena yleishavaintona virallisen tiedon kartoituksesta voidaan todeta syrjintää koskevan lainsäädännön ja syrjinnänsuojajärjestelmän hajanaisuus ja vaikeaselkoisuus (ks. myös Ehdotus uudeksi yhdenvertaisuuslaiksi ja… 2009). Syrjintää kokeneen yksilön näkökulmasta yhteneväisempi sekä kaikki syrjintäperusteet ja moniperusteisen syrjinnän paremmin huomioiva järjestelmä olisi toimivampi. Samoin valtuutettujärjestelmää tulisi yksinkertaistaa niin, että olisi olemassa yksi yhdenvertaisuusvaltuutetun toimi. Monissa yhteyksissä on myös esitetty tarve yhdelle matalalla kynnyksellä toimivalle neuvonta- ja valvontayksikölle, johon voisi ottaa yhteyttä syrjintäperusteesta riippumatta. Tämä selkeyttäisi järjestelmää, saattaisi eri ryhmät tasa-arvoisempaan asemaan ja mahdollistaisi tapausten kokonaisvaltaisen käsittelyn. Nykyisessä järjestelmässähän valvonta on jakautunut syrjintäperusteittain eri viranomaisille ja valtuutetuille, mikä hankaloittaa esimerkiksi moniperusteista syrjintää kokeneen henkilön tilannetta.

Olisi myös tärkeää kehittää eri tasoisia tuki- ja neuvontapalveluja syrjinnän uhreiksi joutuneille. Nykyinen syrjinnänsuojajärjestelmä jättää laajan katvealueen virallisen syrjintätiedon ja arkikokemusten välille. Oikeusturvajärjestelmää tulisi tuoda lähemmäs kansalaisia perustamalla alueellisia matalan kynnyksen neuvonta- ja ohjauspisteitä/neuvojan tehtäviä syrjintää kokeneiden tueksi. Esimerkiksi Ruotsissa tämän tyyppisistä matalan kynnyksen palveluista saatujen kokemusten perusteella voidaan sanoa, että kuulluksi tuleminen ja keskustelumahdollisuus jo sinänsä ovat tärkeitä syrjintää kokeneille ihmisille.

Nyt tekemämme selvitys osoittaa hyvin konkreettisesti sen, että virallinen tieto ja kokemus eivät kohtaa. Se tuo esiin myös käytettävissä olevien syrjinnän suojakeinojen etäisyyden ja soveltumattomuuden todellisten tilanteiden ja syrjintäkokemusten käsittelyyn. Syrjinnänsuojakeinoja ei koulutuksen ja siihen liittyvän vapaa-ajan alueilla ole juuri käytetty. Tarkastelemalla pelkästään valvontaviranomaisten tai koulun tietoon tulleita ja näiden tahojen ratkaisemia tapauksia, saadaankin kuva, että syrjintä koulutuksen alueella on marginaalinen ilmiö. Saatavilla olevat kouluissa ja nuorten vapaa-ajalla tapahtuvaa syrjintää ja kiusaamista koskevat tutkimukset sen sijaan kertovat yhtäpitävästi kovin toisenlaisesta todellisuudesta.

Tutkimusten mukaan lähes joka kymmenes oppilas on joutunut viimeisen vuoden aikana jatkuvasti kiusatuksi. Suuri osa lapsista ja nuorista näkee, ja osa kokee itse, jatkuvasti kouluympäristössä eri tavoilla ilmenevää henkistä väkivaltaa, kiusaamista, eristämistä ja nimittelyä. Kohteeksi joutuvat herkimmin vähemmistöryhmiin kuuluvat lapset ja nuoret, mutta kiusatuksi voi joutua myös muilla perusteilla. Erilaisuus sinänsä altistaa syrjinnälle. Tämä kohtelu ulottuu usein myös vapaa-ajalle, esimerkiksi sosiaaliseen mediaan, ja saattaa seurata mukana koko koulu-uran ajan.

Aiemmat tutkimukset kertovat myös, että oppilaat kokevat syrjintää selvästi enemmän kuin oppilaitokset raportoivat asiasta kysyttäessä. Osittain voi olla kysymys haluttomuudesta puuttua asiaan ja nähdä ongelmia omassa koulussa. Kysymys voi myös olla keinottomuudesta ja heikoista valmiuksista käsitellä näitä asioita. Kaikki syrjintä ei myöskään tule koulun ja opettajien tietoon. Kysymys voi silloin olla lasten ja nuorten keskuudessa vallitsevasta sanattomasta säännöstä, jota esimerkiksi Päivi Hamarus (2006; 126-127) kutsuu oppilaskulttuuriseksi kiusaamiseen puuttumattomuuden normiksi. Normin rikkomisesta, eli aikuisille kertomisesta, voi seurata eristäminen oppilasryhmästä. Kouluissa ja nuorten vapaa-ajalla tapahtuvan syrjinnän esille tuloa voi näin estää moninkertainen vaikenemisen muuri.

10 Syrjinnän torjunta ja koulun arki

Oppilaitoksilla ei ole yhtenäisiä käytäntöjä kiusaamis- ja syrjintätapausten tilastoinnista. Saatavilla olevat tiedot perustuvat yksittäisiin tutkimuksiin, jotka ovat aineistoiltaan yleensä melko pieniä. Kattavin kuva koulujen tilanteesta muodostuu valtakunnallisista kouluterveyskyselyistä, joihin on sisällytetty joitakin kiusaamista koskevia kysymyksiä. Näitä tuloksia ei kuitenkaan ole mahdollista eritellä oppilaitoksittain. Kyselytulosten perusteella ei myöskään ole eriteltävissä tarkemmin esimerkiksi sitä, kuuluvatko kiusaamisen kohteeksi joutuvat oppilaat joihinkin tiettyihin vähemmistöryhmiin.

Miten sitten on selitettävissä, että koulutuksessa ja siihen liittyvissä vapaa-ajan toiminnoissa esiintyvä syrjintä ei tule esiin virallisissa tilastoissa, vaikka sitä tutkimusten mukaan ilmenee hyvin laaja-alaisesti ja moniperusteisesti? Miksi syrjintä ei tule käsittelyyn eikä johda rangaistuksiin? Periaatteessa rakenteet oikeuden hakemiseen koetun syrjinnän johdosta ovat olemassa ja lukuisat säädökset ovat syrjityn puolella. Yksi keskeinen syy lienee se, että keinot ja rakenteet ovat niin järeitä (esim. rikosilmoituksen tekeminen tai siviilikanteen nostaminen), että ne eivät sovellu koulumaailmaan eivätkä varsinkaan nuorten välisten kiusaamistapausten ratkomiseen.

Kynnys asioiden eteenpäin viemiseen virallisia teitä on korkea. Syrjintää kokeneiden on todettu olevan opiskelijayhteisöissä monesti jo lähtökohtaisesti heikommassa asemassa ja puolustuskyvyttömämpiä kuin muut. Koulutuksessa ja koulussa syrjityt ovat lisäksi niin nuoria, että heillä ei ole aina riittävästi voimavaroja ja tietoa oman asiansa ajamiseen, vaikka he tietäisivätkin oikeutensa. Lisäksi monet kiusaajat ovat alle 15-vuotiaita, eivätkä siis rikosoikeudellisessa vastuussa.

Kouluissa tapahtuvaa syrjinnän tunnusmerkit täyttävää kohtelua varten ei näin ollen näytä olevan olemassa toimivia ja näihin yhteisöihin soveltuvia oikeusturvakeinoja. Ei ole myöskään olemassa mitään yhteistä järjestelmää tai yhteneväisiä menettelytapoja, joiden mukaisesti kiusaamistapaukset koulussa käsiteltäisiin[23]. Lisäksi puuttuu tilastoitua seurantatietoa, jonka perusteella voisi arvioida, ovatko koulut onnistuneet tehtävässään luoda syrjimätön ja tasa-arvoinen opetusympäristö.

[23] *Erilaisia kokeiluluontoisia menettelyjä on ollut käytössä. Osassa kouluista (loppuvuodesta 2009 kaikkiaan 359 koulua) on esimerkiksi käytössä vertaissovittelun malli, jollaisia sovelletaan eräissä muissakin maissa. Suomeen valitussa mallissa koulutetaan joukko oppilaita sovittelijaoppilaiksi. Tarkoituksena on sovitella pienempiä oppilaiden välisiä konflikteja (ks. tarkemmin Kiilakoski 2009).*

Avainasemassa tällaisen arvioinnin ja seurannan mahdollistajana on oppilaitoskohtainen yhdenvertaisuussuunnittelu. Kaikilla koulutustasoilla, myös peruskoulussa, tulisi olla oppilaitoskohtaiset, kaikki syrjintäperusteet kattavat yhdenvertaisuus- ja tasa-arvosuunnitelmat, joiden laatua valvotaan ja toteutumista seurataan. Suunnitelmiin tulisi selkeästi kirjata syrjimättömyyden periaatteet ja eri vähemmistöryhmien tasa-arvoisuus sekä toimet, joilla kussakin koulussa aiotaan turvata oppilaiden syrjimättömyyden suoja.

Viranomaisilla on jo nyt yhdenvertaisuuslakiin perustuen velvollisuus edistää yhdenvertaisuutta suunnitelmallisesti ja tavoitteellisesti. Yhdenvertaisuuslain 4§ mukaan viranomaisten tulee laatia suunnitelma etnisen yhdenvertaisuuden edistämiseksi siinä laajuudessa kuin kunkin viranomaisen toiminnan luonne sitä vaatii. Sisäasiainministeriön yhdenvertaisuussuunnittelun oppaassa (2010) todetaan, että vaikka lakiin perustuva suunnitteluvelvollisuus koskee vain etnistä alkuperää, on yhdenvertaisuussuunnitelma viranomaistoiminnan kannalta hyödyllisempi, jos se kattaa sen lisäksi myös muita kiellettyjä syrjintäperusteita, erityisesti uskonnon tai vakaumuksen, iän, vammaisuuden, seksuaalisen suuntautumisen ja sukupuolivähemmistöön kuulumisen.

Laissa naisten ja miesten välisestä tasa-arvosta puolestaan velvoitetaan muut oppilaitokset kuin peruskoulut laatimaan vuosittain tasa-arvosuunnitelma. Opetusministeriön selvityksen mukaan läheskään kaikilla oppilaitoksilla ei kuitenkaan ole suunnitelmia tai ne ovat puutteellisia (Ikävalko 2010a). Valtioneuvoston 21.10.2010 julkaistussa tasa-arvoselonteossa esitetään (Valtioneuvoston selonteko… 2010) lisäksi oppilaitosten velvoite ulottaa tasa-arvosuunnitelma myös peruskouluihin. Tässä suunnittelussa on kannanoton mukaan otettava huomioon myös sukupuoleen ja seksuaalisuuteen liittyvä moninaisuus. Tekemämme selvityksen empiirisen osan havainnot tukevat tätä käsitystä.

Suunnitelmien laadinta oppilaitoksissa avaisi hyvän tilaisuuden keskustelulle siitä, mitä yhdenvertaisuus kouluyhteisössä ja ympäröivässä yhteiskunnassa käytännössä merkitsee. Olisi syytä myös luoda systemaattiset ja yhteneväiset käytännöt ja kriteeristöt, joiden mukaan oppilaitokset voisivat arvioida ja käsitellä yhdenvertaisuuden toteutumista. Samalla voitaisiin jollakin sovittavalla tasolla dokumentoida sattuneita syrjintätapauksia sekä seurata selkeästi toimenpiteitä vaativien tapausten esiintymistä.

Koulussa ja siihen liittyvällä vapaa-ajalla tapahtuvaa syrjintää voitaisiin käsitellä myös oppilaitosten ulkopuolella huomattavasti nykyistä kevyemmin menettelyin. Yksi mahdollinen malli olisi eräänlainen sovittelu, jossa käytäisiin osapuolten kanssa läpi tapahtunutta. Ulkopuolinen taho tai henkilö ottaisi kantaa tapauksen vakavuuteen sekä siihen, mitä laki asiasta sanoo. Jo pelkkä sovittelupöytään joutuminen voisi pysäyttää syrjintää harjoittaneen tai epäasiallisesti käyttäytyneen. Sovittelutyyppisen asioiden käsittelyn on todettu olevan vaikuttavaa muun muassa eräässä vertaissovittelun mallista tehdyssä arvioinnissa (Kiilakoski 2009).

Ulkopuolinen sovittelumenettely soveltuisi sellaisten tapausten käsittelyyn, joissa on kyse vakavammasta syrjinnästä tai joissa asiaan ei ole saatu parannusta esimerkiksi oppilaitoksen sisällä. Tarkoitus ei olisi ensisijaisesti rangaista, vaan tuoda selkeästi esiin asian vakavuus ja osapuolille koituva mielipaha. Myös kouluyhteisössä tapahtuvien syrjintä- ja kiusaamistapausten yhteydessä olisi hyvä tuoda esiin, mitä lait ja yhteiskunnan normit asiasta sanovat sekä miten niitä vastaavassa tapauksessa sovellettaisiin aikuisten maailmassa.

Tämän tyyppisten välimuotoisten rakenteiden luomisen tarpeesta kertoo se, että viranomaiset, joiden vastuulle opetustoimi kuuluu, eivät juuri joudu tekemisiin syrjintätapausten kanssa. Koulukiusaaminen ja kouluissa tapahtuva syrjintä katoavat tulematta kirjatuiksi ja jättämättä ”virallisia jälkiä”, vaikka tiedetään, että ne ovat koulujen arkea. Käytettävissä olevat oikeussuojakeinot tuntuvat olevan hyvin kaukana syrjintää kokeneiden arkitodellisuudesta kouluissa ja vapaa-ajalla. Voidaan myös pohtia, onko edes toivottavaa, että esimerkiksi lasten ja nuorten kesken tapahtuneita eriasteisia syrjintätilanteita alettaisiin käsitellä esimerkiksi tuomioistuimissa.

Ulkopuolisen sovittelevan tahon olemassaoloa puoltavat myös tutkimushavainnot, joiden mukaan monen syrjintää kokeneen tilanne on päinvastoin pahentunut, kun hän on kääntynyt asiassaan esimerkiksi koulun henkilökunnan puoleen. Ulkopuolisen käsittelyn olemassaolo antaisi myös viestiä siitä, että kyse ei ole pelkästään koulujen sisäisestä asiasta, vaan laajemmista yhdenvertaisuuden ja tasa-arvon kysymyksistä. Koulujärjestelmä on oleellisen osa yhteiskuntaa ja sen piirissä luodaan käyttäytymisnormeja tulevaa aikuisuutta ja työelämää varten. Siksi on tärkeää, että myös koulu on tässä suhteessa avoin ja noudattaa kaikessa yhteisesti hyväksyttyjä arvoja.

11 Koulun vastuun vahvistaminen ja syrjintään puuttumisen valmiuksien lisääminen

Nyt tehty selvitys luo melko negatiivisen kuvan erityisesti koulujen syrjintätilanteesta. On kuitenkin huomattava tässä yhteydessä, että selvityksellä haettiin nimenomaan syrjintätapauksia ja syrjintäkokemuksia, jolloin oppilaiden positiiviset kokemukset ja koulujen ja opettajien syrjimätön ja tasapuolinen eri oppilasryhmien kohtelu eivät tulleet esiin. Yhdenvertaisuusasioihin ja koulukiusaamisen vähentämiseen on monissa kouluissa jo kiinnitetty vakavaa huomiota. Tosin ei ole olemassa tietoa siitä, miten esimerkiksi seksuaalisuuden tai sukupuoliseen vähemmistöön kuulumisen perusteella tapahtuva syrjintä on näissä yhteyksissä tullut esiin ja on otettu huomioon. On kuitenkin viitteitä siitä, että seksuaalisen suuntautumisen ja sukupuolen moninaisuus jäävät hyvin usein systemaattisesti koulujen kiusaamisen vastaisen työn ulkopuolelle. Tämä johtunee näiden teemojen tabuluonteesta.

Oppilaiden puolustaminen ja heidän sekä henkisen että fyysisen hyvinvointinsa turvaaminen koulussa tulisi olla nykyistä selkeämmin koulun henkilökunnan vastuulla. Opettajien pitää puuttua nimittelyyn heti ja aina kun sitä huomataan, eikä vaieta siitä saati mennä siihen mukaan. Kouluhenkilökunnan valmiuksia puuttua syrjintätapauksiin pitäisi edelleen kehittää voimakkaasti niin, että tavoitteena olisi nollatoleranssi kiusaamisen suhteen syrjintäperusteesta riippumatta.

Selvityksen perusteella näyttäisi siltä, että pelkät yksittäisissä kouluissa tehtävät korjaavat toimet eivät riitä syrjinnän ehkäisemiseksi. Tarvitaan syvempää ja pitkäjänteisempää asenteisiin vaikuttamista ja tiedon lisäämistä. Oppilaitosten sisällä tulisi vielä nykyistä voimakkaammin ja laajemmin edistää KivaKoulu- ja vertaissovittelutyyppisiä hankkeita, joilla voidaan vähentää kiusaamista ja luoda turvallisempaa opetusympäristöä. Näitä toimintatapoja tulisi juurruttaa koulujen arkeen. Keskeisessä asemassa ovat tässä myös opetussuunnitelmien uudistamistyö ja opettajakoulutuksen kehittämistyö. Uudistusten läpiviennin tulisi tapahtua läheisessä yhteistyössä syrjintävaarassa olevien henkilöiden ja heitä edustavien järjestöjen kanssa, jotta se lähtisi vähemmistöryhmien todellisista tarpeista.

Yhdenvertaisuuskoulutusta pitäisi selkeästi lisätä osana opettajien, kouluhenkilökunnan ja muiden lasten ja nuorten kasvatustyössä ja vapaa-ajan ympäristöissä työskentelevien ammattiryhmien perus- ja täydennyskoulutusta. Opetta-

jainkoulutuksessa tulisi kiinnittää erityistä huomiota yhdenvertaisuus- ja tasa-arvokysymyksiin. Opettajien ammattietiikkaan tulee kaiken kaikkiaan kiinnittää enemmän huomiota, sillä ammattikunta on keskeinen tekijä syrjinnän ehkäisyssä koulussa. Oppilaiden pitää voida luottaa koulun aikuisiin tässä suhteessa. Myös Segregaation lieventämistyöryhmä (Segregaation lieventämistyöryhmän loppuraportti 2010) on esittänyt, että opettajainkoulutuksessa ja sen opiskelijavalinnoissa tulee ottaa huomioon hakijoiden asenteet kulttuurista, uskonnollista, terveyteen liittyvää, sukupuolista ja seksuaalista erilaisuutta kohtaan.

Koulujärjestelmä on yleisemmälläkin tasolla avainasemassa syrjimättömyyteen liittyvien normien välittämisessä yhteiskunnassa. Opetussuunnitelmien perusteissa pitäisi tuoda selkeästi esiin yhdenvertaisuuden ja oikeudenmukaisuuden periaatteet sekä kaikkien vähemmistöryhmien syrjimättömyyden suoja. Tämän tulisi johdonmukaisesti näkyä myös oppiainekohtaisissa opetussuunnitelmissa. Kouluissa käytettävissä opetusmateriaaleissa ja niiden päivittämisessä tulisi lisäksi tuoda esiin ihmisten välinen erilaisuus positiivisena asiana. Samoin opetusmateriaaleissa on otettava huomioon se, että myös oppilaitoksissa on vähemmistöryhmien edustajia, joilla on tasa-arvoiset oikeudet muiden oppilaiden kanssa.

12 Seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuuluvien nuorten syrjinnän erityisyys

Erityisen herkkiä laaja-alaiselle kiusaamiselle ja häirinnälle ovat seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuuluvat nuoret. Näihin ryhmiin kuuluviin nuoriin kohdistuva laaja syrjinnän kirjo tuli hyvin selkeästi esiin tämän tutkimuksen empiirisessä osassa. Tyypillisimmin syrjiminen ilmeni yleisenä homotteluna, lesbotteluna, halventamisena, henkilökohtaisena nimittelynä, eristämisenä ja hylkimisenä. Omakohtaisia syrjintäkokemuksia oli 36 %:lla, eli runsaalla kolmanneksella, tutkimukseen osallistuneista seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuuluvista toisen asteen oppilaitoksissa opiskelevista/opiskelleista nuorista.

Omassa koulussaan syrjintää näitä vähemmistöjä kohtaan oli havainnut jopa 63 % kyselyyn vastanneista. Selkeästi suurempi syrjintää havainneiden kuin kokeneiden määrä kertonee osittain siitä, että kaikki vähemmistöryhmiin kuuluvat eivät joudu kiusatuiksi. Osittain se kertonee siitä, että kaikki eivät paljasta esimerkiksi seksuaalista suuntautumistaan välttääkseen kiusaamisen. Oman syrjityksi tulemisensa vähättely tai kieltäminen voi olla joillekin nuorille myös eräänlainen selviytymisstrategia.

Kaikki seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuuluvat tutkimukseen osallistuneet nuoret eivät olleet havainneet tai kokeneet itse syrjintää. Kolmannes vastaajista oli sitä mieltä, että heidän koulussaan puhutaan näistä vähemmistöistä pääasiassa myönteiseen sävyyn. Puolet vastaajista ei ollut itse joutunut vähemmistöryhmään kuulumisensa takia kiusatuksi. Selkein yksittäinen tutkimuksen vastaajaryhmä, johon kuuluvat oppilaat eivät mielestään kokeneet syrjintää, olivat lukiossa opiskelevat lesbot ja biseksuaaliset naiset. He myös useimmin arvioivat, että seksuaalivähemmistöön kuulumisella ei ollut vaikutusta heidän koulutusalan valintapäätöksiinsä tai jatko-opintoihinsa.

Seksuaalivähemmistöihin kuuluvista vastaajista kielteisimpiä kokemuksia oli ammatillisissa oppilaitoksissa opiskelevilla homomiehillä. Sukupuolivähemmistöihin kuuluvat nuoret olivat kuitenkin kokeneet kiusaamista kaikkein eniten. Heistä jopa runsas puolet ilmoitti olleensa joko aiemmin tai tutkimuksen tekoajankohtana kiusaamisen kohteena sukupuolivähemmistöön kuulumisensa vuoksi. Vain neljännes sukupuolivähemmistöjen edustajista sanoi, ettei kiusaamista ole ollut lainkaan.

Kiusaajia olivat yleensä toiset oppilaat, mutta myös kouluhenkilökunnan taholta koettiin syrjivää kohtelua. Tätä pidämme tutkimuksen kannalta erityisen huolestuttavana tuloksena. Esiin tulivat yksittäisten opettajien ennakkoluuloiset ja moninaisuutta hyväksymättömät asenteet, jotka saattoivat ilmetä joissain tapauksissa jopa samantyyppisenä koulukiusaamisena kuin koulutovereiden taholta tapahtuva kiusaaminen. Tutkimuksessa tulikin esiin, että kysymys on laajemmasta ja vakavammasta asiasta kuin pelkästään kouluissa tapahtuvasta kypsymättömien ja samanlaisuutta vaativien nuorten ajattelemattomasta käytöksestä. Kertomukset välittivät koko kouluympäristössä ja yhteiskunnassa syvällä istuvaa ennakkoluuloisuutta ja erilaisuuden torjuntaa.

Seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuuluvista nuorista monet kokivat olevansa vapaata riistaa, jota voi kenenkään puuttumatta myös koulun aikuisten silmien alla ja jopa heidän kannustamanaan saattaa naureskelun ja nimittelyn kohteiksi. Tässä yhteydessä ei tutkittu muita vähemmistöryhmiä, mutta voidaan olettaa, että samantyyppistä syrjintää esiintyy jossain määrin kouluissa muitakin ryhmiä kohtaan. Aiemmin tehdyt tutkimukset kertovat kouluissa elävistä ennakkoluuloista myös esimerkiksi maahanmuuttajia ja romaneja kohtaan.

Muihin syrjintäperusteisiin verraten seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuulumiseen liittyy poikkeuksellisen paljon sellaisia hienovaraisia piirteitä, joiden vuoksi yksilöiden on kohtuuttoman vaikea tuoda esiin kokemaansa syrjintää ja hakea siihen apua ja oikeutta. Oman asian eteenpäin viemistä estää monesti myös se, että syrjitty ei välttämättä halua sukupuoli-identiteettiinsä liittyviä asioita julkisiksi. Oppilas ei ehkä myöskään ole kertonut seksuaalisesta suuntauksestaan kiusaamisen pelossa koulussa eikä mahdollisesti edes omille vanhemmilleen tai ystävilleen. Saattaa myös olla, että oma suuntautuminen ei ole syrjitylle itselleenkään vielä selkeä asia, vaan se voi olla varsin arkaluontoinen ja kipeä aihe.

Keskeinen osa seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjen aseman erityisyyttä onkin se, että välttääkseen kiusatuksi tai leimatuksi tulemisen näihin vähemmistöihin kuuluvat oppilaat joutuvat usein salaamaan oman identiteettinsä. Tässä suhteessa seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuuluvat nuoret ovat vielä huonommassa asemassa kuin muihin vähemmistöryhmiin kuuluvat, joilla yleensä on lähtökohtaisesti takanaan oman ryhmänsä sosiaalinen tuki ja perheen antama turva. Esimerkiksi maahanmuuttajalasten vanhemmiltaan saaman tuen on todettu edistävän koulusopeutumista, kouluviihtyvyyttä ja lievittävän syrjinnän vaikutuksia sekä kohentavan itsetuntoa vahvistamalla heidän vähemmistöiden-

titeettiään (Maahanmuuttajien integroituminen suomalaiseen… 2009). Toisaalta monien vähemmistöryhmien kohdalla juuri erilaisuuden näkyvyys on syrjityksi tulemisen riskitekijä. Se, että aineistossamme sukupuolivähemmistöihin kuuluvat nuoret kokivat enemmän kiusaamista, kertonee osaltaan näihin ryhmiin kuuluvien vaikeudesta turvautua salailuun ja peittää ulkoisia erilaisuuden merkkejään, jolloin he ovat riskialttiimpia myös kiusaamiselle.

Erityisen vaikeana ja loukkaavana tutkimukseen osallistuneet nuoret kokivat piilevän heteronormatiivisuuden kaiken kattavan läpitunkevuuden koulussa ja sen antamassa opetuksessa. Seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuuluvat nuoret eivät siis kokeneet syrjintää pelkästään yksittäisten oppilaiden tai opettajien taholta, vaan he kokivat syrjinnäksi myös yhteiskunnan rakenteelliselta tasolta lähtevän heteroseksuaalisen oletuksen, joka piilotti tai häivytti näkyvistä näihin vähemmistöihin kuuluvat. Tutkimuksen nuoret kokivat, että myös oppimateriaalien puutteellisuus ja yksipuolisuus vahvistavat vaikenemisen ja väärien käsitysten kierrettä ja luovat pohjaa epäasiallisen puhetavan hyväksymiselle.

Koulujärjestelmä ei näytä nuorten kokemusten mukaan tasavertaisesti huomioivan tai tukevan seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuuluvia oppilaitaan. Näitä kokemuksia tukevat myös raportin luvussa 3 käsitellyn opettajalehden lukijaselvityksen tulokset (Puustinen & Tikkanen 2010), joiden mukaan huomattava osa opettajista oli sitä mieltä, että heillä ei ole ollut lainkaan oppilainaan seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuuluvia opiskelijoita. Nämä vähemmistöt ikään kuin vaietaan pois koulun arjesta. Niihin kuuluvilla ei ole mahdollisuuksia olla oma itsensä ja tulla hyväksytyiksi.

Seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuuluvien oppilaiden kohdalla yksi suuri ongelma onkin opettajien ja muun kouluhenkilökunnan vaikeneminen heihin liittyvistä asioista ja seksuaalisuuden ja sukupuolen moninaisuudesta. Joko näistä asioista ei osata puhua tai omat ennakkoluulot ja asenteet ovat esteenä. Monien syrjintää kokeneiden oppilaiden näkökulmasta puhe seksuaali- ja sukupuolivähemmistöistä koulussa oli joko lyhyttä ja ylimalkaista kuittaamista ne ”joksikin ulkopuolisiksi”, tai puhetta, joka paljasti puhujan ennakkoluulot. Ehkä yllättävänkin selkeästi tuli esiin joidenkin koulun henkilökuntaan kuuluvien, lähinnä opettajien ja esimerkiksi terveydenhoitajien, epäasialliseksi koettu puhe ja käytös sekä ennakkoluulot vähemmistöjä kohtaan.

Koulun aikuisista ei näyttäisi tutkimuksen perusteella myöskään käytännön kiusaamistilanteissa läheskään aina olevan tukea seksuaali- tai sukupuolivähemmistöihin kuuluville oppilaille. Opettajat ja koulun muu henkilökunta eivät monien kyselyyn vastanneiden oppilaiden mukaan juuri puuttuneet homotteluun ja muuhun seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjen epäasialliseen kohteluun.

Voidaan kootusti todeta, että seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuuluvat nuoret kokivat syrjintää koulutuksessa kolmella eri tasolla: 1) vertaisyhteisössä, eli muiden oppilaiden taholta, 2) opettajien ja muun kouluhenkilökunnan taholta sekä 3) opetuksen sisällön ja koulun käytäntöjen kautta. Oppilaiden taholta syrjintä ilmeni yleensä nimittelynä, haukkumisena ja eristämisenä, opettajien ja muun kouluhenkilökunnan taholta vaikenemisena, paheksuntana ja puuttumattomuutena. Opetuksen ja koulukäytäntöjen kautta se ilmeni seksuaali- ja sukupuolivähemmistönuorten kritisoimana voimakkaana heteronormatiivisuutena sekä heidän edustamiensa vähemmistöryhmien ignorointina.

13 Seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuuluvien nuorten syrjinnän ehkäisy

Seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuuluvat nuoret ovat yleensä jääneet hyvin vähälle huomiolle koulutusta, tasa-arvoa ja oikeudenmukaisuutta koskevassa keskustelussa. Näihin ryhmiin kuuluvien nuorten henkisestä hyvinvoinnista ei ole Suomessa juurikaan tutkimustietoa. Jatkotutkimuksen kannalta onkin selkeä tarve kerätä kohdennetusti tarkempaa lisätietoa nimenomaan sukupuolivähemmistöihin kuuluvien lasten ja nuorten syrjintä- ja koulukiusaamiskokemuksista[24]. Tässä selvityksessä sukupuolivähemmistöihin kuuluvien kokemukset muodostavat vain pienen osuuden (7 % vastaajista) aineistosta. Näihin ryhmiin kuuluvia koskevat tulokset ovat kuitenkin suuntaa antavia ja niihin tulee suhtautua vakavasti.

Ulkomaisista tutkimuksista saadut hälyttävät merkit, kuten esimerkiksi tieto näihin ryhmiin kuuluvien nuorten moninkertaisesta itsemurhariskistä, eivät ole tulleet esiin suomalaisessa tutkimuksessa. Nyt tekemässämme selvityksessä emme myöskään suoraan kysyneet nuorten itsetuhoisuudesta tai itsemurha-ajatuksista. Esille tulleiden syrjintä-, kiusaamis- ja eristämistilanteiden rankkuus viittaa kuitenkin siihen, että osalla nuorista voi esiintyä itsetuhoisiakin ajatuksia.[25] Toinen jatkotutkimuksen aihe koskeekin seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuuluvien nuorten mahdollista muita nuoria suurempaa itsetuhoisuutta Suomessa.

Nyt tekemässämme selvityksessä esiin tullut sukupuolivähemmistöihin kuuluvien nuorten erityisen vaikea asema tulisi myös ottaa vakavasti ja varmistaa, että koulun muodostama kasvuympäristö on mahdollisimman tilaa antava ja turvallinen. Näiden vähemmistöryhmien syrjintäsuojaan kiinnitettiin huomiota myös Valtioneuvoston tasa-arvopoliittisessa selonteossa, jossa todetaan, että sukupuolivähemmistöjen syrjintäsuoja on kirjattava selvästi uudistettavaan tasa-arvolainsäädäntöön. Teemaa on tarkemmin käsitelty selonteon taustaosioissa.

Seksuaalinen suuntautuminen, sukupuoli-identiteetti ja sukupuolen ilmaisu tulisi sisällyttää koulujen yhdenvertaisuus- ja tasa-arvosuunnitelmiin. Tasa-arvosuunnitelmiin tulisi selkeästi kirjata myös sukupuolen moninaisuus ja sukupuoli-

---

[24] Lisätiedon keräämisen tarvetta nimenomaan sukupuolivähemmistöihin kuuluvien lasten ja nuorten kokemuksista vahvistaa Transtukipisteen asiakaskunnasta nouseva viesti, jonka mukaan enemmistö heidän asiakkaistaan on ollut koulukiusattuja (Sähköpostitiedonanto 15.2.2011 Setan työntekijöiltä: Aija Salo, Marita Karvinen, Maarit Huuska ja Anders Hulden).

[25] Internetistä löytyy esimerkiksi hakusanoilla "gay sucide" lukuisia tarinoita siitä, kuinka mm. seksuaalivähemmistöihin kuuluvat koulupojat ovat päätyneet itsemurhaan ikätoveriensa kiusaamisen seurauksena (ks. esim. Burford 2011).

vähemmistöjen tasa-arvo. Suunnitelmissa voidaan kuvata konkreettisesti, miten kaikkien oppilaiden yhdenvertainen kohtelu turvataan käytännössä esimerkiksi liikuntatuntien ja juhlatilaisuuksien järjestämisessä.

Selvityksen empiirisen osan tulokset tuovat esiin monia toisen asteen oppilaitoksiin liittyviä puutteita ja kehittämiskohteita, joihin esitämme korjausehdotuksia. Keskeisessä asemassa tässä kehittämistyössä on tiedon lisääminen kouluissa seksuaali- ja sukupuolivähemmistöistä ja niiden oikeuksista. Koko teema pitäisi pyrkiä arkipäiväistämään ja tuomaan näkyväksi siten, että tutkimuksessa voimakkaasti ilmenneelle vaikenemiselle, naureskelulle ja muulle epäasialliselle suhtautumiselle ei jäisi sijaa. Tietoa tarvitaan sekä opettajille ja muulle kouluhenkilökunnalle että oppilaille.

Opettajien ja muun koulun henkilöstön perus- ja täydennyskoulutukseen tulisi sisällyttää opintoja, jotka antaisivat tietoa seksuaalisen suuntautumisen ja sukupuolen sekä perhemuotojen moninaisuudesta. Tarvetta on myös opinnoille, jotka antavat valmiuksia käsitellä näitä asioita avoimesti ja asiallisesti osana opetus- tai neuvontatyötä. Opettajien lisäksi tietoa tulisi saada esimerkiksi kouluterveydenhoitajille ja koulupsykologeille, jotta he pystyisivät käsittelemään seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuuluvien nuorten elämän erityisyyttä sekä heidän hyvinvointiinsa ja mahdollisiin psyykkisiin ongelmiinsa liittyviä asioita. Koulutuskysymyksiin on kiinnitetty huomiota ja esitetty niihin liittyviä kehittämisehdotuksia myös Segregaation lieventämistyöryhmän raportissa ja opettajankoulutuksen tutkimus- ja kehittämishanke TASUKO:n[26] yhteydessä.

Opetussuunnitelmauudistuksen yhteydessä olisi myös tarpeen käydä läpi ja uudistaa opetussuunnitelmia ja opetusmateriaaleja niin, että kaikkinainen erilaisuus sekä sukupuolen ja seksuaalisen suuntautumisen moninaisuus tulisivat luontevasti esiin. Koska erilaisuuden stigmatisointi on yleistä, koulujen opetussuunnitelmiin olisi luotava monimuotoisuuskasvatusta, jossa käsitellään eksplisiittisesti sukupuoli- ja seksuaalivähemmistöjä. Opetuksessa pitäisi tuoda esille yhteiskunnan monimuotoisuutta ja sitä, että esimerkiksi seksuaalisen suuntautumisen moninaisuus on rikkautta eikä syrjinnän aihe.

---

[26] Opetusministeriön rahoittaman kaksivuotisen valtakunnallisen opettajankoulutuksen tutkimus- ja kehittämishanke Tasa-arvo- ja sukupuolitietoisuus opettajankoulutuksessa (1.4.2008-31.5.2010) toiminta kattaa yliopistojen suomen- ja ruotsinkielisen lastentarhanopettajan-, luokanopettajan-, aineenopettajan- ja erityisopettajankoulutuksen, opinto-ohjaajakoulutuksen sekä harjoittelukoulut. Hanke on suunniteltu ja se toteutetaan yhteistyössä eri yliopistot kattavan asiantuntijaverkoston kanssa. Hanke koordinoidaan Helsingin yliopiston kasvatustieteen laitoksella.

Myös tasa-arvoselonteon tausta-osioissa on mukana muun muassa idea siitä, että oppimateriaalien arvioinnissa on kiinnitettävä huomiota myös seksuaaliseen ja sukupuolen moninaisuuteen. Oppimateriaaleja tulisi kehittää niin, että ne sisältävät asiallista tietoa seksuaalisen suuntautumisen, sukupuolen ja perhemuotojen moninaisuudesta ja että ne eivät vahvista stereotyyppisiä sukupuolirooleja vaan tuovat moninaisuuden esiin myönteisenä ja tavallisena asiana. Tämä tarve tuli voimakkaasti esiin myös meidän tutkimuksessamme.

Asennemuutoksen läpiviemiseksi tulisi kehittää ja hyödyntää uudenlaisia opetusmetodeja, joilla voitaisiin vaikuttaa sekä opettajien että oppilaiden kielteisiin tunneperäisiin asenteisiin vähemmistöjä kohtaan. Esimerkkinä voidaan mainita yhteisöteatteri, jossa lapset ja nuoret voisivat eläytyä siihen, millaista on joutua kiusatuksi erilaisuuden takia. Nuoret voisivat myös kokeilla uudenlaisia ryhmätilanteita, joilla kiusaamiseen voi vaikuttaa. Koulussa olisi puhuttava avoimesti siitä, mitä on erilaisiin ihmisryhmiin kohdistuva fobia, esimerkiksi homofobia, ja millaista on sen dynamiikka. Ylemmillä luokilla oppilailla voisi teettää ryhmätöitä tästä aiheesta esimerkiksi psykologiantunneilla. Samassa yhteydessä voitaisiin käsitellä muidenkin ihmisryhmien vainoja lähihistoriassa. Opetustyyli voisi olla keskusteleva ja fiktiota hyödyntävä.

Oppilaitoksille tulisi tuottaa seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjä käsitteleviä lyhytelokuvia, jotta kouluyhteisössä voitaisiin paremmin ymmärtää näihin ryhmiin kuuluvia. Kouluihin tulisi myös ulottaa kampanjoita syrjinnän ja erityisesti seksuaali- ja sukupuolivähemmistöön kuuluvien syrjinnän ehkäisystä. Samoin koulujen tulisi hyödyntää enemmän esimerkiksi Setan koulutuspalveluja.[27] On huomioitava, että nimenomaan kyselyyn vastanneet nuoret toivoivat kouluihin Setan koulutuksia.

Tämän selvityksen empiirisen osuuden tulosten perusteella olisi syytä kiinnittää vakavaa huomiota seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuuluvien nuorten asemaan ja heihin kohdistuvan syrjinnän ehkäisyyn koulutuksessa. Seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuuluvien nuorten asemaa tulisi tukea ja vahvistaa kouluissa, jotta he eivät joudu esimerkiksi pelkäämään sosiaalisesti eristetyksi tulemista, yksinäisyyttä ja ystävien menetystä. Näihin ryhmiin kuuluvien nuorten itsetuntoa tulisi pyrkiä aktiivisesti vahvistamaan. Tämä vähentäisi heidän ahdistustaan ja ehkä siten mahdollistaisi avoimuutta ja vähentäisi salailusta joh-

[27] Setan vapaaehtoiskouluttajat, joita kutsutaan kokemuskouluttajiksi, voivat kertoa kouluissa henkilökohtaisista kokemuksistaan. Setan työntekijät puolestaan toimivat asiantuntijakouluttajina, jotka korostavat sitä, että sukupuolesta, seksuaalisesta suuntautumisesta ja perheistä puhuttaessa lähtökohtana tulisi itsestään selvästi olla moninaisuus ja yhdenvertaisuus.

tuvia kielteisiä vaikutuksia. Myös seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjen olemassaolo ja niihin kuuluvien oppilaiden yhdenvertaiset oikeudet tulisi tuoda avoimeen keskusteluun kouluissa osana yhdenvertaisuuden edistämistyötä.

Lähteet

Aaltonen, Milla & Joronen, Mikko & Villa, Susan (2009a) Syrjintä Suomessa 2008. Ihmisoikeusliitto.

Aaltonen, Milla & Joronen, Mikko & Villa, Susan (2009b) Syrjintä työelämässä. Pilottitutkimus työsuojelupiirien aineistoista. Sisäasiainministeriön julkaisu 43/2009

Alasuutari, Pertti (1999) Laadullinen tutkimus. Osuuskunta Vastapaino. Tampere.

Aula, Maria Kaisa & Tervo, Jaana & Nivala, Elina (2010) Lausunto (12.4.2010) yhdenvertaisuuslainsäädännön uudistamista koskevasta toimikunnan mietinnöstä; OM12/42/2006

Internetlähde: http://www.lapsiasia.fi/nyt/lausunnot/lausunto/view/1490885 (haettu 28.1.2011)

Burford, Michelle (2011) The Surge in Gay Teen Suicide. Internetlähde: http://www.aolhealth.com/2010/10/12/gay-teen-suicide-surge/ (haettu 16.2.2011)

Davies, Peter (1992) The Role of Disclosure in Coming Out Among Gay Men. Teoksessa Plummer, Ken (toim.) Modern Homosexualities. Fragments of lesbian and gay experiences. London. Routledge. 75-83.

Discrimination in the European Union (2008) Perceptions, Experiences and Attitudes. Special Eurobarometer 296. European Comission

Discrimination in the EU in 2009. Special Eurobarometer 317. European Comission.

Ehdotus uudeksi yhdenvertaisuuslaiksi ja siihen liittyväksi lainsäädännöksi. Yhdenvertaisuustoimikunnan mietintö. Oikeusministeriö. Komiteamietintö 2009:4.

Erityisopetuksen strategia. OPM:n työryhmämuistioita ja selvityksiä 2007/47.

Haarni, Ilka (2006) Keskeneräistä yhdenvertaisuutta. Vammaisten henkilöiden hyvinvointi ja elinolot Suomessa tutkimustiedon valossa. Helsinki: Stakes.

Hamarus, Päivi (2006) Koulukiusaaminen ilmiönä. Yläkoulun oppilaiden kokemuksia kiusaamisesta. Tutkimuksia 288. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto

Heikkinen, Teppo (2002) Homomiehet heteronormatiivisesti rajatuilla työpaikoilla ja työyhteisöissä. Teoksessa Lehtonen, Jukka (toim.) Seksuaali- ja sukupuolivähemmistöt työelämässä. Raportteja 269. Helsinki. STAKES, 41-47.

Heikkinen, Teppo (2008) Homokaappi ja sen hajottaminen. Sakki-lehti 4/2008.

Helsingin hallinto-oikeus, toiminta 2009

Honkasalo, Veronika & Harinen, Päivi & Anttila, Reetta (2007) Yhdessä vai yksin erilaisina? Monikulttuuristen nuorten arkea, ajatuksia ja ajankäyttöä. Nuorisotutkimusseuran julkaisu.

Ikävalko, Elina (2010b) Suunnittelu on tekoja – tasa-arvosuunnittelu osana koulujen tasa-arvotyötä. Teoksessa Suortamo, Markku & Tainio, Liisa & Ikävalko. Elina & Palmu, Tarja & Tani, Sirpa (toim) Sukupuoli ja tasa-arvo koulussa. PS-kustannus Jyväskylä. 145-158

Ikävalko, Elina (2010a) Tasa-arvosuunnitelmien seuranta. Lukioiden, ammatillisten oppilaitosten ja vapaan sivistystyön oppilaitosten tasa-arvosuunnittelu. Helsinki: Opetushallitus.

Johnson, Ramon (2011) Gay, Lesbian, Bisexual, Transgender and Questioning Youth Suicide Statistics. Internetlähde: http://gaylife.about.com/od/gayteens/a/gaysuicide.htm

(haettu 16.2.2011)

Joronen, Mikko (2008) Poliisin tietoon tullut rasistinen rikollisuus Suomessa 2007. Poliisiammattikorkeakoulun raportteja 72/2008.

Junkala, Pekka & Tawath, Sanna (2009) Enemmän samanlaisia kuin erilaisia. Romanilasten ja –nuorten hyvinvointi ja heidän oikeuksiensa toteutuminen Suomessa. Lapsiasianvaltuutetun toimiston julkaisu 2:2009, Jyväskylä: Jyväskylän yliopistopaino.

Kankkunen, Paula & Harinen, Päivi & Nivala, Elina & Tapio Mari (2011) Kuka ei kuulu joukkoon? Lasten ja nuorten kokema syrjintä Suomessa. Sisäasiainministeriön julkaisu 36/2010. Helsinki: Sisäasiainministeriö.

Karstu, Elina (2010) Virtuaaliajan vitsaus: yläkoululaisten kokemuksia internet- ja kännykkäkiusaamisesta. Erityispedagogiikan pro gradu –tutkielma, kasvatustieteiden laitos, Jyväskylän yliopisto.

Karvinen, Marita (2010) Sateenkaaren värit koulussa – suvaitsevaisuudesta yhdenvertaisuuteen. Teoksessa Suortamo, Markku & Tainio, Liisa & Ikävalko, Elina & Palmu, Tarja & Tani, Sirpa (toim.) Sukupuoli ja tasa-arvo koulussa. PS-kustannus Jyväskylä. 111-132.

Kiilakoski, Tomi (2009) ”Parempihan se on että sovitellaan ku että ei sovitella.” Vertaissovittelu, konfliktit ja koulukulttuuri. Vertaissovittelun ulkopuolinen arviointiraportti. Nuorisotutkimusverkoston verkkojulkaisuja 30.

Knuuttila, Seppo (1992) Kansanhuumorin mieli. Kaskut maailmankuvan aineksina. Helsinki. Suomalaisen kirjallisuuden seura.

Koulukiusaaminen peruskoulun yläluokilla 2000–2007, Opetusministeriön julkaisuja 2008:7

Kumpuvuori, Jukka (2006) Perusoikeuksien rajoittamisesta kehitysvammapalveluiden toteuttamisessa. Ihmisoikeusinstituutti. Åbo Akademi. Tutkimusraportteja no. 24, 2006.

Kuosmanen, Paula & Jämsä, Juha (2007) Monimuotoiset sateenkaariperheet heteroydinperheille suunnatussa palvelujärjestelmässä. Teoksessa Kuosmanen, Paula & Jämsä, Juha (toim.) Suomalaiset sateenkaariperheet sosiaali- ja terveyspalveluissa ja koulussa. Työministeriön julkaisu. Helsinki: Edita Prima Oy.

Kuronen, Ilpo (2010) Peruskoulusta elämänkouluun – Ammatillisesta koulutuksesta syrjäytymisvaarassa olevien nuorten aikuisten tarinoita peruskoulusuhteesta ja elämänkulusta peruskoulun jälkeen. Kasvatustieteen väitöskirja, Jyväskylän yliopisto. Jyväskylä: Koulutuksen tutkimuslaitos. Tutkimuksia 26/2010.

Kärnä, A. & Voeten, M. & Poskiparta, E. & Kaljonen, A. & Salmivalli, C. (2008) A multilevel evaluation of KiVa antibullying program.

Laaksonen, Elina (2005) Esteetön opiskelu yliopistossa. Opetusministeriön julkaisuja 2005:6.

Lahelma, Elina (1992) Sukupuolten eriytyminen peruskoulun opetussuunnitelmissa. Helsingin yliopiston kasvatustieteen laitos. Tutkimuksia 132.

Lahelma, Elina (1996) Vallan haastamista? Opettajien kokemuksia oppilaiden sukupuolisesta häirinnästä. Kasvatus, (1996): 5, 478-488.

Lavikainen, Elina (2010) Opiskelijan ammattikorkeakoulu 2010. Tutkimus ammattikorkeakouluopiskelijoiden koulutuspoluista, koulutuksen laadusta ja opiskelukyvystä. Otus 35/2010. Helsinki: Opiskelijajärjestöjen tutkimussäätiö.

Lehtonen, Jukka (1995) Seksuaalivähemmistöt koulussa. Seta-julkaisut 6. Helsinki: Seta ry.

Lehtonen, Jukka (1998) Nuoret ei-heteroseksuaaliset miehet ja homoidentiteetin mallit. Psykologia 33(6): 421-429.

Lehtonen, Jukka (2003) Seksuaalisuus ja sukupuoli koulussa. Näkökulmana heteronormatiivisuus ja ei-heteroseksuaalisten nuorten kertomukset. Yliopistopaino. Helsinki.

Lehtonen, Jukka (2004a) Ammatinvalinta ja ei-heteroseksuaalisuus. Teoksessa Lehtonen, Jukka & Mustola, Kati (toim.) ”Eihän heterotkaan kerro…” Seksuaalisuuden ja sukupuolen rajankäyntiä työelämässä. ESR tutkimukset ja selvitykset –sarja. Työministeriö. Helsinki. 143-168.

Lehtonen, Jukka (2004b) Sukupuolivähemmistöt ja ammatinvalinta. Teoksessa Lehtonen, Jukka & Mustola, Kati (toim.) ”Eihän heterotkaan kerro…” Seksuaalisuuden ja sukupuolen rajankäyntiä työelämässä. ESR tutkimukset ja selvitykset –sarja. Työministeriö. Helsinki. 169-180.

Lehtonen, Jukka (2004c) Seksuaalivähemmistöön kuuluvat nuoret työmarkkinoilla. Teoksessa Lehtonen, Jukka & Mustola, Kati (toim.) ”Eihän heterotkaan kerro…” Seksuaalisuuden ja sukupuolen rajankäyntiä työelämässä. ESR tutkimukset ja selvitykset –sarja. Työministeriö. Helsinki. 127-142.

Lehtonen, Jukka (2006a) Seksuaali- ja sukupuolivähemmistöt Suomen kunnissa. Keinoja ja ideoita yhdenvertaisuuden tueksi. Tutkimuksia ja selvityksiä 8/2006. Työministeriö. Euroopan sosiaalirahasto.

Lehtonen, Jukka (2006b) Seksuaalisuuden ja sukupuolen moninaisuus koulun käytännöissä ja nuorten elämässä. Teoksessa Asikainen, Eija (toim.) Pysäytyskuvia. Sukupuoli ja seksuaalisuus nuorten elämässä ja koulun arjessa. Joensuun yliopisto. 49-64.

Lehtonen, Jukka (2007a) Koulukokemukset pohjana ei-heteroseksuaalisten nuorten uravalinnoille. Kasvatus 38 (2), 144-153.

Lehtonen, Jukka (2007b) Seksuaalisen suuntautumisen ja sukupuolen moninaisuuteen liittyvä syrjintä. Teoksessa Lepola, Outi & Villa, Susan (toim.) Syrjintä Suomessa 2006. Helsinki. Ihmisoikeusliitto. 16-65.

Lehtonen, Jukka (2009) Ei-heteroseksuaaliset nuoret, koulutuksen keskeyttäminen ja heteronormatiivisuus. Kasvatus 40 (5), 465-474.

Lehtonen, Jukka (2010a) Gendered Post-Compulsory Educational Choices of Non-Heterosexual Youth. European Educational Journal 9 (2), 177-191.

Lehtonen, Jukka (2010b) ”Kaikki kuvatkin on sellaisia: isä, äiti, lapsi” – heteronormatiivisuus eri koulutusasteilla. Teoksessa Suortamo, Markku & Tainio, Liisa & Ikävalko, Elina & Palmu, Tarja & Tani, Sirpa (toim.) Sukupuoli ja tasa-arvo koulussa. PS-kustannus Jyväskylä. 87-110.

Lepola, Outi & Joronen, Mikko & Aaltonen, Milla (2007) Syrjintä etnisyyden, uskonnon , kilen tai kansalaisuuden perusteella. Teoksessa Syrjintä Suomessa 2006 Lepola, Outi & Villa Susan (toim.) Helsinki: Ihmisoikeusliitto.

Lundström, Birgitta & Miettinen, Tarmo & Keinänen, Antti & Airaksinen, Jenni & Korhonen, Anne (2008) Yhdenvertaisuuslain toimivuus. Tutkimusraportti viranomaisten käsityksistä sekä oikeus-, laillisuusvalvonta- ja lainvalvontakäytännöistä. Työ- ja elinkeinoministeriön julkaisuja 11/2008. Helsinki: Työ- ja elinkeinoministeriö.

Luopa, Pauliina (1994) Lesboidentiteetin kehitys näkyväksi ja avoimeksi elämäntavaksi. Setajulkaisuja 3. Helsinki. Seksuaalinen tasavertaisuus Seta ry.

Luopa, Pauliina & Pitkänen, Minna & Jokela, Jukka (2008) Koulukiusaaminen peruskoulun yläluokilla 2000-2007. Opetusministeriön julkaisuja 7/2008.

Luopa, Pauliina & Lommi, Anni & Kinnunen, Topi & Jokela, Jukka (2010) Nuorten hyvinvointi Suomessa 2000-luvulla. Kouluterveyskysely 2000-2009. Raportti 20/2010 Helsinki: THL:

Maahanmuuttajaoppilaiden perusopetukseen valmistava opetus ja perusopetus syyslukukaudella 2003, Helsinki: Opetushallitus

Maahanmuuttajien integroituminen suomalaiseen yhteiskuntaan elämän eri osa-alueilla (2009) Sektoritutkimuksen neuvottelukunta. Osaaminen työ ja hyvinvointi 9:2009)

Makkonen, Timo (2003) Syrjinnän vastainen käsikirja. Kansainvälinen siirtolaisuusjärjestö IOM Baltian ja Pohjoismaiden aluetoimisto. Vammalan Kirjapaino Oy, Vammala 2003.

Mustola, Kati & Vanhala, Anna (2004) Seksuaalivähemmistöjä koskevan kyselyn tuloksia. Teoksessa Lehtonen, Jukka & Mustola, Kati (toim.) "Eihän heterotkaan kerro…" Seksuaalisuuden ja sukupuolen rajankäyntiä työelämässä. ESR tutkimukset ja selvitykset –sarja. Työministeriö. Helsinki. 30-57.

Nayak, Anoop & Kehily, Mary (1997) Masculinities and Schooling: Why are young men so homophobic? Steinberg, Deborah Lynn & Epstein, Debbie & Johnson, Richard (eds.) Border Patrols. Policing the boundaries of heterosexuality. London. Cassell. 138-161.

Niemelä, Anna (2007) "Joutuu vähän taisteleen". Tutkimus vammaisten ja kuurojen nuorten koulutuspoluista. Opiskelijajärjestöjen tutkimussäätiö Otus rs 29/2007. Yliopistopaino, Helsinki.

Niemi, Anna-Maija & Mietola, Reetta & Helakorpi, Jenni (2010) Erityisluokka Elämänkulussa. Selvitys peruskoulussa erityisluokalla opiskelleiden vammaisten, romaniväestöön kuuluvien ja maahanmuuttajataustaisten nuorten aikuisten koulutus- ja työelämäkokemuksista. Sisäasiainministeriön julkaisuja 1/2010.

Parkkinen, Marja-Leena (2003) Ulos Kaapista. Tositarinoita homoseksuaalisuuden kohtaamisesta. Gummerus kirjapaino Oy, Like, Helsinki.

Pekonen, Elina (2010) Esteitä opinpolulla? opiskelijoiden kokemuksia esteistä ja esteettömyydestä Kuopion yliopistossa. Kuopio: Itä-Suomen yliopiston julkaisuja 4/2010.

Pekonen, Kyösti (1991) Symbolinen modernissa politiikassa. Nykykulttuurin tutkimusyksikön julkaisuja. Julkaisu 25. Jyväskylän yliopisto. Jyväskylä.

Pelastakaa Lapset (2010) Tutut tuntemattomat. Raportti lasten ja nuorten nettituttavuuksista sosiaalisessa mediassa. Helsinki: Pelastakaa Lapset ry.

Pelastakaa Lapset (2009) Mobiilikysely 2009. Raportti lasten matkapuhelimen käytöstä. Helsinki: pelastakaa Lapset ry.

Peura, Juuso & Pelkonen, Pelkonen & Kirves, Laura (2009) Raportti nuorten kiusaamiskyselystä. Miksi kertoisin, kun se ei auta? Mannerheimin Lastensuojeluliitto

Peutere, Laura (2010) Poliisin tietoon tullut viharikollisuus Suomessa 2009. Poliisiammattikorkeakoulun raportteja 88/2010. Tampere 2010.

Peutere, Laura (2008) Poliisin tietoon tullut viharikollisuus Suomessa 2007.

Pietilä, Paula (2010) Liikkumisen esteistä ajan hallintaan. Esteettömyyden hyvät käytännöt ja kovat kokemukset korkea-asteen oppilaitoksissa .Diak ja Jyväskylän yliopisto.

Plummer, Ken (1981) Homosexual categories: some research problems in the labelling perspective of homosexuality. Teoksessa Plummer, Ken (toim.) The Making of Modern Homosexual. Essex. Hutchinton.

Puustinen, Marja & Tikkanen, Tiina (2010) Moninaisuus ei mahdu kouluun. Lukijakysely: Yhdenvertaisuuteen on oppilaitoksissa vielä matkaa. Opettajalehti 3/2010. 14-22.

Pörhölä, Maili (2010) Kiusaamista kokeneet korkeakouluopiskelijat ja tuen tarve. Jyväskylän yliopisto, Viestintätieteiden laitos , luento 28.4.2010.

Rasmus, Minna (2011) "Being Saami is a gift" The Welfare of Saami Children and the Realization of their Rights in the Finnish Saami Region. Publications of the Ombudsman for Children in Finland 201:4.

Rikollisuustilanne 2009 (2010) Rikollisuus- ja seuraamusjärjestelmä tilastojen valossa. Oikeuspoliittisen tutkimuslaitoksen tutkimuksia 250. Helsinki 2010.

Saamelaisten hyvinvointitutkimuksen ja –koulutuksen ensisijaiset kehittämistarpeet ja niitä koskevat hankkeet (2008) Internetlähde: http://www.sosiaalikollega.fi/poske/posken-neuvottelukunta/saamhyv_selvitystarve_liite3.pdf (haettu 28.1.2011)

Salmenkangas, Mai (2005) Muutu. Puutu. Oppilaitoksen yhdenvertaisuusopas. Helsinki: Suomi Eteenpäin Ilman Syrjintää (SEIS)- hanke.
Salmivalli, Christina & Poskiparta, Elisa (2007) Kiusaaminen. Teoksessa Matti Rimpelä & Anne-Marie Rigoff & Jorma Kuusela & Heidi Peltonen (toim.) Hyvinvoinnin ja terveyden edistäminen peruskoulussa. Opetushallitus & Stakes, 122–131.
Scheinin, Martin (1996) Mitä on syrjintä? Teoksessa Taina Dahlgren, Juhani Kortteinen, K. J. Lång, Merja Pentikäinen & Martin Scheinin (toim.) Vähemmistöt ja niiden syrjintä Suomessa. Helsinki: Helsinki University Press, 7–20.
Segregaation lieventämistyöryhmän loppuraportti. Helsinki: Opetus- ja kulttuuriministeriön työryhmämuistioita ja selvityksiä 2010:18.
Sivonen, Janne (2002) Pohjoinen huuto vapaudelle. Internetlähde: http://www.kepa.fi/kumppani/arkisto/2002_4/2553 (haettu 28.1.2011)
Soilamo, Arto (2006) Maahanmuuttajaoppilaan osallisuus koulukiusaamisessa. Turun yliopiston julkaisuja. Turku: Turun yliopisto.
Sontag, Susan (1991) Sairaus vertauskuvana & Aids ja sen vertauskuvat. Suomentanut Osmo Saarinen. Love kirjat. Hämeenlinna.
Stålström, Olli (1997) Homoseksuaalisuuden sairausleiman loppu. Gaudeamus. Tampere.
Tella, Riikka (2005) Etnisen syrjinnän vastaisen neuvonnan kehittäminen. Vähemmistövaltuutetun julkaisusarja 1. Edita, Helsinki.
Suomen romanipoliittinen ohjelma (2009) Sosiaali- ja terveysministeriön 2009 selvityksiä 48/2009. Helsinki.
Syrjintälautakunnan vuosikertomus 2009.
Tarmo, Marjatta (1992) ”Tytöt ne mutisee mekkoonsa”: Opettajien käsityksiä tytöistä. Teoksessa Näre, Sari & Lähteenmaa, Jaana (toim.) Letit liehumaan. Tyttökulttuuri murroksessa. Tietolipas 124. Suomalaisen kirjallisuuden seura. Helsinki. 284-300.
Tasa-arvovaltuutetun vuosikertomus 2009
Torres, Ciara (2011) Stopping Gay Teen Suicide. Internetlähde: http://www.healthyplace.com/gender/gay-is-ok/stopping-gay-teen-suicide/menu-id-1420/ (haettu 16.2.2011)
Yhdenvertaisuuden puolesta syrjintää vastaan (2004) Työ- ja elinkeinoministeriön julkaisu Innocorp Oy/Edita Prima Oy 9/2004.
Yhdenvertaisuussuunnittelun opas (2010) Sisäasiainministeriön julkaisu 10/2010. Yhdenvertaisuussuunnittelun suositus- ja opastyöryhmä (puheenjohtaja Sinikka Keskinen, sihteerit Panu Artemjeff ja Tiina Järvinen).
Valtioneuvoston oikeuskanslerin kertomus vuodelta 2009. Helsinki 2010.
Valtioneuvoston selonteko naisten ja miesten välisestä tasa-arvosta VNS 7/2010. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriön julkaisuja 2010:8.
Vesala, Tiina (2002) Maahanmuuttajien kokemuksia rasistista rikoksista Suomessa. Helsinki: Sisäasiainministeriön poliisiosaston julkaisusarja 13/2002.
Vähemmistövaltuutetun vuosikertomus 2009.
Weinberg, George (1983) Society and the Healthy Homosexual. New York: St. Martin´s Press.
Internetlähteet:
http://www.stkl.fi/2010_Hiironniemi_11.11.2010.pdf.
http://www.tasa-arvo.fi/nyt/tiedotteet/tiedote/view/1485451

Viittaukset seuraaviin lakeihin:

ammattikorkeakoululaki (351/2003)
hallintolaki (434/2003)
laki ammatillisesta koulutuksesta (630/1998)
laki naisten ja miesten välisestä tasa-arvosta (609/1986)
laki vähemmistövaltuutetusta ja syrjintälautakunnasta 13.7.2001/660
lukiolaki (629/1998)
perusopetuslaki (628/1998)
rikoslaki (578/1995) luku 11 § 11
Suomen perustuslaki (731:1999)
yhdenvertaisuuslaki (21/2004)
yliopistolaki (645/1997)

Liite 1. Sukupuoli- ja seksuaalivähemmistöihin liittyvät käsitteet ja arviot heidän lukumäärästään[28]

Sukupuolivähemmistöt:

Intersukupuoliseksi kutsutaan henkilöä, jolla synnynnäisesti fyysisesti sukupuolta määrittelevät ominaisuudet eivät ole yksiselitteisesti naisen tai miehen. Aina intersukupuolisuutta ei huomata vauvana, vaan se saattaa tulla näkyviin vasta murrosiässä tai aikuisena. Intersukupuoliset voivat kokea sukupuolensa monin tavoin. Intersukupuolisiksi määriteltäviä vauvoja syntyy Suomessa vuosittain noin kaksikymmentä. *Transsukupuolinen* henkilö kokee voimakasta ristiriitaa sukupuolikokemuksessaan suhteessa ruumiillisiin sukupuolipiirteisiin ja häneen kohdistettuihin sukupuoliodotuksiin.

Transsukupuoliset naiset (transnaiset) syntyvät ruumiiltaan pojiksi, mutta tuntevat olevansa naisia ja haluavat muiden kohtaavan heidät naisina. *Transsukupuoliset miehet* (transmiehet) syntyvät ruumiiltaan tytöiksi, mutta tuntevat olevansa miehiä ja haluavat muiden kohtaavan heidät miehinä. Sukupuoliristiriita on mahdollista ratkaista lääketieteellisellä naisellistavalla tai miehistävällä sukupuolenkorjaushoidolla. Transsukupuolisia ihmisiä on Suomessa arviolta useita satoja.

Transvestiitit ovat suomalaisessa kulttuurissa tavallisesti miehiä, jotka haluavat tuoda toisinaan naiseuttaan ilmi pukeutumalla ja eläytymällä naiseksi. Transvestisuudessa saman henkilön kokonaispersoonaan kuuluu yhtä aikaa sekä mieheyttä että naiseutta. Transvestiittejä on Suomessa arviolta noin 50 000. Suurin osa heistä on miehiä, mutta on olemassa myös naistransvestiitteja.

Transgender-termillä on kuvattu henkilöitä, joilla on kokemus itsestä sekä naisena että miehenä tai jotka kokevat elävänsä sukupuoliryhmien välillä tai ulkopuolella. Transgender saattaa kokea olevansa sukupuoleton, sukupuoleltaan määrittelemätön tai omanlaisensa yhdistelmä miehisenä ja naisellisena pidettyä ruumiillisuutta, tyyliä ja persoonan piirteitä. Heillä ruumiillisia sukupuoliominaisuuksia muuttavien hoitojen tarve on yksilöllistä. Heidän lukumäärästään ei ole selkeitä arvioita.

[28] *Lähde: Lehtonen 2007b, 20*

Seksuaalivähemmistöt:

Seksuaalivähemmistöihin (ei-heteroseksuaaliset) kuuluvat lesbot, homot ja biseksuaalit.

Kaikki ihmiset, joilla on rakkaus- ja seksisuhteita omaa sukupuolta olevien ihmisten kanssa, eivät nimeä itseään edellä mainituilla käsitteillä. Seksuaalivähemmistöihin kuuluvia on arviolta 5–15 prosenttia väestöstä.

Liite 2. Kyselyn ja haastatteluiden toteuttaminen sekä omien tarinoiden kirjoittaminen

Kysely toteutettiin siten, että Referenssi Oy:n nettisivuilla oli puolentoista kuukauden ajan (15.8. – 30.9.2010) vastattavana avoin nettikysely. Tutkimuksesta tiedotettiin laajasti. Tiedotetta jaettiin koko Suomen tasolla yhteensä 946:lle oppilaitosten edustajalle (kuntien opetustoimesta vastaavat, rehtorit, jne. joita pyydettiin tarvittaessa jakamaan tiedotetta eteenpäin). Seksuaali- ja sukupuolijärjestöjen osalta tiedotus toteutettiin yhteistyössä Seta:n kanssa (ilmoitukset nettisivuilla, keskustelupalstoilla, facebook-sivuilla sekä bannereita mm. Seta:n alueellisille ja valtakunnallisille jäsenjärjestöille). Tiedotteessa kerrottiin syrjintäselvityksestä, netissä olevasta kyselystä sekä siihen liittyvästä tarina- ja haastattelupyynnöstä sekä kannustettiin nuoria tuomaan esiin kokemuksiaan. Myös kyselyyn liitettiin pyyntö kirjoittaa omakohtaisista syrjintäkokemuksista sekä mahdollisuus ilmoittautua haastateltavaksi.

Tiedottaminen sekä oppilaitoksissa että järjestöjen kautta mahdollisti sen, että kyselyyn vastasi yhteensä 636 henkilöä, joista 456 tutkimusajankohtana toisen asteen oppilaitoksissa opiskelevaa ja 180 koulunsa jo lopettanutta nuorta. Tällä tavalla saatiin tietoa sekä tuoreista syrjintäkokemuksista että sellaisista kokemuksista, joihin vastaajalla on jo jonkin verran aikaperspektiiviä. Selvitys rajattiin kuitenkin koskemaan 16-30 –vuotiaita henkilöitä. Nettikyselyn etuna oli, että sillä tavoitettiin laaja joukko nuoria eri alueilta tavalla, joka on heille tuttu ja luonteva.

Kyselyyn liitetyn tarinapyynnön saattoi myös vaivattomasti palauttaa internetin kautta, samalla nuorella oli mahdollisuus ilmoittautua haastateltavaksi. Nuori saattoi siis halutessaan kirjoittaa tutkijoille vapaamuotoisen tarinan omista kokemuksistaan ja lähettää sen sähköisesti kyselyn lopussa olevalla lomakkeella. Hän pystyi myös ilmoittautumaan haastatteluun kyselyn lopussa olevasta linkistä (tai halutessaan erikseen sähköpostitse). Tutkijat ottivat häneen yhteyttä ja sopivat haastattelun toteuttamistavasta. Haastattelujärjestelyissä kunnioitettiin ennen kaikkea nuoren omia toiveita ja hänen anonymiteettiaan. Nuorten tarinankirjoitus- ja haastattelukutsujen avulla kartoitettiin kyselyä seikkaperäisemmin ja konkreettisemmin syrjinnän ilmenemistä koulussa ja vapaa-ajalla. Haastateltavaksi saatiin lopulta vain viisi nuorta, joista neljä haastateltiin puhelimitse ja yksi kasvotusten. Haastattelut kestivät keskimäärin vajaan tunnin. Omia tarinoita palautettiin neljä, mutta ne olivat pituudeltaan varsin lyhyitä, keskimäärin puoli A4-liuskaa, joten niiden anti jäi vähäiseksi.

Etukäteen tavoitteena oli, että kyselyyn saataisiin mahdollisimman paljon vastaajia, mieluummin vähintään 200. Tämä raja ylitettiin selkeästi. Haastatteluja pyrittiin etukäteen saamaan noin 20 nuorelta ja omia tarinoita noin 10 nuorelta. Tähän ei kuitenkaan päästy, mutta oli myös oletettavaa, että haastattelujen ja omien tarinoiden määrä jää melko pieneksi, sillä aiemmissa tutkimuksissa (esim. Lehtonen 2006a; 2006b; 2007a; 2007b; 2009) on pyydetty tarinoita esimerkiksi ammattikoulua käyviltä tai käyneiltä ei-heteronuorilta ja saatu vain muutamalta nuorelta tarinoita melko aktiivisen kampanjoinnin jälkeen. Vaikka haastattelujen ja omien tarinoiden määrä jäi pieneksi, niin etuna on kyselyn vastaajien suuri määrä ja erityisesti kyselyn rikkaat ja runsaasti informaatiota sisältävät avovastaukset.

Haastattelut täydentävät kyselyä, sillä näiden avulla saatiin hieman kokonaisvaltaisempia kertomuksia syrjintäkokemuksista kuin pelkän kyselyn avulla, joskaan varsinaiset syrjintäkokemukset eivät oleellisesti eroa kyselyssä ja erityisesti kyselyn avovastauksissa jo esille tulleista kokemuksista. Haastatteluja ja omia tarinoita käytetään tässä luvussa konkretisoimaan ja elävöittämään aineistoa niin, että saadaan esimerkkejä siitä, miten syrjintä ilmenee ja vaikuttaa syrjinnän kohteeseen.

Haastateltavia ja omien tarinoiden kirjoittajia ei ollut mahdollista valita tutkimukseen ennalta. Haastatelluista viidestä nuoresta kaikki ovat naisia, heistä kolme opiskeli tällä hetkellä ammattikoulussa (kaksi talonrakennusalalla ja yksi liiketalouden alalla), yksi oli lukiossa ja yksi oli lukion jälkeen siirtynyt yliopistoon. Heidän keski-ikänsä oli 21 vuotta. Neljästä omien tarinoiden kirjoittajista kolme oli naisia ja yksi mies. Heistä kolme opiskeli ammattikoulussa ja yksi lukiossa. Heidän keski-ikänsä oli 23 vuotta.

Syrjintää kokeneita nuoria koskevat kysely- ja haastatteluvastaukset sekä heidän kirjoittamansa tarinat kerättiin niin, että niistä ei ilmene tutkimuksen kannalta epäolennaisia tietoja, jotka voisivat identifioida heitä. Esille tulleet nuorten, heidän läheistensä tai muiden asiaan liittyvien henkilöiden nimiä tai muita tunnistetietoja ei ole raportissa tai ne on muutettu. Tutkijat ovat myös sitoutuneet olemaan paljastamatta kenellekään tällaisia tietoonsa tulleita henkilökohtaisia asioita. Nuoria koskevaa tutkimusmateriaalia (kyselyvastaukset, tarinat, haastattelumuistiinpanot, haastattelunauhoitukset) säilytettiin niin, että ne olivat vain tutkijoiden saatavilla ja ne hävitettiin tutkimuksen valmistuttua. Raportti on laadittu niin, että vastaajien anonymiteetti säilyy, eikä heitä voida tunnistaa raportista. Raportoinnissa otetaan myös huomioon erityisesti syrjinnän kohteena

olleiden ja nuorten ihmisten haavoittuva asema. Tutkimuksen kaikissa vaiheissa on noudatettu tällaisten ryhmien tutkimista koskevia eettisiä periaatteita.

Kysely sai valtaisan kiinnostuksen nopeasti sen ilmestymisen jälkeen. Ilmeisenä syynä kiinnostukseen on hyvä informointi, mutta aiheen kiinnostavuus ja ajankohtaisuus saattoivat olla myös selittävä tekijä sille, että kyselyyn vastattiin erityisen aktiivisesti. Kaikkiaan kysely oli avoinna netissä vastattavilla elokuun puolivälistä syyskuun loppuun asti. Jo kahden ensimmäisen viikon aikana siihen oli vastannut yli 400 nuorta. Kaikkiaan kyselyyn saatiin 636 vastausta. Vastauksia läpi käytäessä osa vastauksista jouduttiin kuitenkin pois sulkemaan kyselyn ulkopuolelle.

Kysely on analysoitu sekä tilastollisilla menetelmillä että avovastausten osalta kvalitatiivisilla menetelmillä. Kyselyn avovastaukset olivat hyvin rikasta aineistoa, ne sisälsivät pitkiä ja vuolassanaisia kertomuksia, jotka on analysoitu kvalitatiivisella sisällönanalyysillä samalla tavalla kuin haastattelut ja omat tarinatkin. Sisällönanalyysi(ks. esim. Alasuutari 1999) on kvalitatiivinen tutkimusmenetelmä, jossa huolellisen aineistoon tutustumisen ja puhtaaksi kirjoittamisen jälkeen tutkimusteemojen kautta esille tulleet asiakategoriat luokitellaan pienemmiksi analyysiyksiköiksi. Analyysiä voi luonnehtia eräänlaiseksi palapeliksi, jossa luokitellaan, lajitellaan ja vertaillaan aineistoa sekä etsitään siitä eroavuuksia ja yhtäläisyyksiä. Yksi tärkeimmistä tekijöistä laadullisessa analyysissä on inhimillisen ymmärryksen lisääminen tutkittavasta ilmiöstä. (Alasuutari 1999.) Tässä nuorten syrjintäkokemuksia koskevassa luvussa ei esitetä tarkkoja vastaajien lukumääriä silloin kun kyse on kvalitatiivisesta analyysistä, vaan tällöin käytämme kvalitatiiviselle tutkimukselle tyypilliseen tapaan termejä ”useimmat”, ”moni”, ”jotkut”, ”vain harvat” jne.

Liite 3. Tiedote Syrjintäselvityksestä

Keräämme tietoa seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuuluvien nuorten kokemuksista syrjinnästä toisen asteen oppilaitoksissa (joihin kuuluu peruskoulun jälkeinen koulutaso, esimerkiksi lukiot, ammattikoulut, ammattiopistot, kansanopistot, aikuiskoulutuskeskukset ja maaseutuoppilaitokset). Pyydämme Sinua osallistumaan selvitykseen ja kertomaan omista kokemuksistasi. Kuulut tämän tutkimuksen piiriin, **jos opiskelet tällä hetkellä toisen asteen oppilaitoksissa tai olet jo lopettanut siellä opiskelusi, olet 16-30-vuotias, ja määrittelet itsesi kuuluvaksi johonkin seksuaali- tai sukupuolivähemmistöön.**

Selvityksen on käynnistänyt Sisäasiainministeriön asettama syrjinnän seurantaryhmä ja se on osa laajempaa tutkimusta syrjinnän ilmenemisestä koulutuksessa ja vapaa-ajalla. Sen toteuttaa Referenssi Oy. Tietoa syrjintäselvityksestä ja siihen liittyvästä kyselystä on jaettu kahteen suureen toisen asteen oppilaitokseen sekä seksuaali- ja sukupuolijärjestöihin.

Seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuuluvien nuorten syrjintäkokemuksista toisen asteen oppilaitoksissa ei ole juurikaan tietoa. Tärkein tavoite on saada laadullista tietoa syrjintäkokemuksista sekä niistä konkreettisista tilanteista, joissa syrjintää on esiintynyt. Saadun tiedon perusteella voidaan kehittää syrjintää paremmin ehkäiseviä toimenpiteitä. Mahdollisimman vähän syrjivät yhteisöt ovat hyvä asia kaikille – erityisesti tuleville sukupolville.

Haluatko Sinä lisätä tietoa syrjinnästä ja tehdä sitä näkyväksi? Voit tehdä sen vastaamalla Referenssi Oy:n internetsivuilla 15.8.-15.9. välisenä aikana avoinna olevaan sähköiseen kyselyyn. Lisäksi voit ilmoittautua tutkijoiden haastateltavaksi tai kirjoittaa oman tarinasi. Kaikkiin näihin selvityksen tiedonkeruihin voit osallistua täysin anonyymisti. Ohjeet sekä kyselyn löydät osoitteesta www.referenssi.net.

Osallistumisesi on tärkeää riippumatta siitä, millaisia syrjintäkokemuksesi ovat. Tutkimuksen tulokset julkaistaan kirjassa, joka ilmestyy vuonna 2011. Levitä tietoa tutkimuksesta ja kehota muitakin seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuuluvia 16-30-vuotiaita toisen asteen oppilaitoksissa opiskelevia tai jo opiskelleita vastaamaan kyselyyn.

Syrjintäselvityksestä vastaavat tutkijat

Kari Huotari (puh. 045 327 6814), sähköposti: kari.huotari@referenssi.net ja

Sinikka Törmä (puh. 045 327 6815), sähköposti: sinikka.torma@referenssi.net

Tutkijat kertovat mielellään lisää tutkimuksen periaatteista, toteuttamistavoista ja yksityisyyden suojan toteutumisesta tutkimuksessa.

Kyselyyn vastaamisen lisäksi voit osallistua syrjintäselvitykseen

1) ilmoittautumalla haastateltavaksi

Haastattelulla kartoitetaan kyselyä tarkemmin syrjintäkokemuksiin liittyviä asioita. Haastattelu on vapaamuotoinen ja se kestää noin tunnin. Se tapahtuu valintasi mukaan joko kasvokkain tai puhelimessa. Haastattelut tehdään elo-syyskuussa 2010. Haastateltavaksi voit ilmoittautua tästä: Ilmoittautuminen haastateltavaksi. Yhteyden ottamista varten tarvitsemme yhteystietosi. Haastattelut ja kaikki antamasi tiedot ovat ehdottoman luottamuksellisia, eikä mitään sellaisia tietoja tulla julkaisemaan, joista sinut voisi tunnistaa.

2) kertomalla kirjallisesti oman tarinasi

Toimi näin: Kirjoita täysin vapaamuotoisesti oma tarinasi siitä, millaisia syrjintäkokemuksia sinulla on ollut toisen asteen oppilaitoksessa opiskellessasi: Mitä syrjintätilanteissa tapahtui? Mitä seurauksia siitä oli? Saitko jostakin apua? Vaikuttiko syrjintä kauaskantoisemminkin tulevaisuuteen? Tarinan voit kirjoittaa word-tiedostona ja lähettää sen sähköpostitse osoitteeseen: kari.huotari@referenssi.net. Ainoat välttämättömät tiedot, jotka pyydämme sinua ilmoittamaan itsestäsi, ovat ikä, sukupuoli ja koulutustausta.

Kiitos osallistumisestasi tutkimukseen!

Liite 4. Kysely seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuuluvien 16-30-vuotiaiden syrjintäkokemuksista toisen asteen oppilaitoksissa

Kuulut tämän tutkimuksen piiriin, jos opiskelet tällä hetkellä toisen asteen oppilaitoksissa (joihin kuuluu peruskoulun jälkeinen koulutaso, esimerkiksi lukiot, ammattikoulut, ammattiopistot, kansanopistot, aikuiskoulutuskeskukset ja maaseutuoppilaitokset) tai olet jo lopettanut siellä opiskelusi, olet 16-30-vuotias, ja määrittelet itsesi kuuluvaksi johonkin seksuaali- tai sukupuolivähemmistöön.

Vastaa joko kirjoittamalla vastaus joko sille varatulle riville tai rastittamalla sopiva vaihtoehto. Sellaisten kysymysten kohdalla, joissa ei ole valmiita vastausvaihtoehtoja, kirjoita vastauksesi omin sanoin sille varattuun tilaan. Kommenttisi ovat erittäin tärkeitä.

1 Ikäsi _____ vuotta

2 Biologinen syntymäsukupuolesi

1 Mies

2 Nainen

3 Muu, mikä? ___

3 Mitä määrittelyä käytät itsestäsi mieluiten?

1 homoseksuaali

2 homo

3 lesbo

4 biseksuaali

5 transsukupuolinen

6 transseksuaalinen

7 transnainen

8 transmies

9 transgender

10 intersukupuolinen

11 muu, mikä? _____

4 Kansalaisuutesi

1 suomalainen

2 jokin muu, halutessasi kerro mikä _____

5 Asuinalueesi

1 Etelä-Suomen lääni

2 Länsi-Suomen lääni

3 Itä-Suomen lääni

4 Oulun lääni

5 Lapin lääni

6 Ahvenanmaa

6 Onko asuinpaikkasi

1 pääkaupunkiseutu (Helsinki, Espoo, Kauniainen tai Vantaa)

2 Tampere, Turku, Oulu, Kuopio, Lahti tai Jyväskylä

3 muu kaupunki

4 maaseututaajama

5 maaseudun haja-asutusalue

7 Opiskelutilanteesi

1 opiskelen tällä hetkellä lukiossa

2 opiskelen tällä hetkellä ammattioppilaitoksessa
(linja: _____)

3 olen jo lopettanut opiskeluni lukiossa:
opiskeluni loppui vuonna _____

4 olen jo lopettanut opiskeluni ammattioppilaitoksessa:
opiskeluni loppui vuonna _____

8 Mikä on nykyinen ammattisi? _____

9 Oletko jättänyt valitsematta jonkin koulutuksen tai ammattiuran alalla vallitsevien seksuaali- tai sukupuolivähemmistöihin kohdistuvien kielteisten asenteiden vuoksi?

1 kyllä, oli pääasiallinen syy

2 kyllä, vaikutti jonkin verran

3 en

4 en osaa sanoa

10 Oletko vaihtanut koulutuspaikkaa kesken koulutuksen?

1 kyllä, kuinka monta kertaa? _____

2 en

11 Oliko koulutuspaikan seksuaali- tai sukupuolivähemmistökielteisyydellä vaikutusta koulutuspaikan vaihtoon?

0 en ole vaihtanut koulutuspaikkaa

1 ei ole vaikuttanut lainkaan

2 vaikutti jonkin verran

3 oli pääasiallinen syy koulutuspaikan vaihtoon

12 Pohdi koulutushistoriaasi tai ammatin- ja uravalintaasi. Millainen merkitys seksuaalisella suuntautumisellasi tai sukupuolivähemmistöön kuulumisella on ollut valintoihisi, ja ovatko jo kouluaikaiset kokemukset vaikuttaneet niihin?

_____
_____
_____
_____
_____
_____
_____
_____

13 Tapahtuiko seuraavia asioita koulussasi ja jos tapahtui kuinka usein?

Vastausvaihtoehdot: 1 = usein, 2 = joskus, 3 = ei koskaan, 4 = en osaa sanoa. Rastita kysymyksen perässä olevalta numeroriviltä sopivin vaihtoehto.

Vastaa jokaiseen kysymykseen (eli joka numeroriville yksi rasti)

Joudut/jouduit koulussa konfliktiin tai riitaan muiden oppilaiden kanssa	1 2 3 4
Joudut/jouduit koulussa konfliktiin tai riitaan opettajan kanssa	1 2 3 4
Joudut/jouduit koulussa konfliktiin tai riitaan muun henkilökunnan kanssa	1 2 3 4
Kohtaat/kohtasit koulussasi fyysistä väkivaltaa muiden oppilaiden taholta	1 2 3 4
Kohtaat/kohtasit koulussasi fyysistä väkivaltaa opettajan taholta	1 2 3 4
Kohtaat/kohtasit koulussasi fyysistä väkivaltaa muun henkilökunnan taholta	1 2 3 4
Koulutoverit uhkaavat/uhkasivat sinua fyysisellä väkivallalla	1 2 3 4
Opettaja uhkaa/uhkasi sinua fyysisellä väkivallalla	1 2 3 4
Muu henkilökunta uhkaa/uhkasi sinua fyysisellä väkivallalla	1 2 3 4

14 Keskustellaanko/keskusteltiinko koulussasi, esim. välitunneilla, seksuaalivähemmistöistä (homoista, lesboista ja biseksuaaleista) tai sukupuolivähemmistöistä (transihmisistä)?

1 kyllä, pääosin myönteiseen sävyyn

2 kyllä, pääosin kielteiseen sävyyn

3 kyllä, naureskellen tai vähätellen

4 ei puhuta/puhuttu

15 Henkisellä väkivallalla tai koulukiusaamisella, joka liittyy seksuaaliseen suuntautumiseen tai sukupuolivähemmistöön kuulumiseen, tarkoitetaan kouluyhteisön jäseneen kohdistettua eristämistä, uhkaamista, selän takana puhumista tai muuta painostusta. Esiintyykö/esiintyikö mielestäsi koulussasi tällaista käyttäytymistä seksuaalisen suuntautumisen tai sukupuolivähemmistöön kuulumisen perusteella?

1 ei lainkaan

2 joskus

3 jatkuvasti

4 en osaa sanoa

16 Oletko itse ollut seksuaalisen suuntautumisesi tai sukupuolivähemmistöön kuulumisesi vuoksi kiusaamisen kohteena koulussa?

1 en

2 kyllä tällä hetkellä

3 kyllä aiemmin, mutta en enää

4 jatkuvasti, koko kouluajan

5 en osaa sanoa

17 Esiintyykö/esiintyikö koulussasi seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kohdistuvaa nimittelyä (homottelua, transuttelua tms.)?

1 ei lainkaan

2 joskus

3 jatkuvasti

4 en osaa sanoa

18 Oletko itse ollut tällaisen nimittelyn kohteena?

1 en

2 kyllä tällä hetkellä

3 kyllä aiemmin, en enää

4 jatkuvasti, koko kouluajan

5 en osaa sanoa

Koetko/koitko koulussasi seuraavat asiat uhkana:

19 Väkivallan kohteeksi joutuminen seksuaalisen suuntautumisen tai sukupuolivähemmistöön kuulumisen vuoksi

1 koen suurena uhkana

2 koen jossain määrin uhkana

3 en koe uhkana lainkaan

4 en osaa sanoa

20 Koulutoveripiirin ulkopuolelle joutuminen seksuaalisen suuntautumisen tai sukupuolivähemmistöön kuulumisen vuoksi

1 koen suurena uhkana

2 koen jossain määrin uhkana

3 en koe uhkana lainkaan

4 en osaa sanoa

Oletko mielestäsi joutunut eriarvoisen kohtelun tai syrjinnän kohteeksi koulutuksessa seuraavissa tilanteissa?

21 Koulutukseen pääsy

1 kyllä

2 en

3 en osaa sanoa

22 Jos vastasit kyllä, oliko seksuaalisella suuntautumisellasi tai sukupuolivähemmistöön kuulumisellasi vaikutusta asiaan?

1 kyllä, se oli pääasiallinen syy

2 kyllä, vaikutti jonkin verran

3 ei vaikuttanut

23 Opetustilanteissa, opettajan asenteissa tai tiedon saannissa?

1 kyllä

2 en

3 en osaa sanoa

24 Jos vastasit kyllä, oliko seksuaalisella suuntautumisellasi tai sukupuolivähemmistöön kuulumisellasi vaikutusta asiaan?

1 kyllä, se oli pääasiallinen syy

2 kyllä, vaikutti jonkin verran

3 ei vaikuttanut

25 Arvosanojen saaminen

1 kyllä

2 en

3 en osaa sanoa

26 Jos vastasit kyllä, oliko seksuaalisella suuntautumisellasi tai sukupuolivähemmistöön kuulumisellasi vaikutusta asiaan?

1 kyllä, se oli pääasiallinen syy

2 kyllä, vaikutti jonkin verran

3 ei vaikuttanut

27 Koulutuksen ja opintojen eteneminen

1 kyllä

2 en

3 en osaa sanoa

28 Jos vastasit kyllä, oliko seksuaalisella suuntautumisellasi tai sukupuolivähemmistöön kuulumisellasi vaikutusta asiaan?

1 kyllä, se oli pääasiallinen syy

2 kyllä, vaikutti jonkin verran

3 ei vaikuttanut

29 Mikäli olet kokenut koulussasi tilanteen, jossa sinua tai jotain toista on syrjitty suoraan tai epäsuorasti seksuaalisen suuntautumisen tai sukupuolivähemmistöön kuulumisen perusteella, kerro siitä lyhyesti. Kerro myös, miten koit tilanteen ja miten toimit.

_____
_____
_____
_____
_____
_____
_____
_____

Mikäli sinua on syrjitty seksuaalisen suuntautumisen tai sukupuolivähemmistöön kuulumisen perusteella koulussa, oletko ollut yhteydessä seuraaviin tahoihin?

30 Koulun opettajaan, kuraattoriin tai rehtoriin?

0 minua ei ole syrjitty

1 kyllä

2 en

31 Jos vastasit kyllä, miten tilanne eteni?

1 minua kuunneltiin ja asia korjattiin

2 minua kuunneltiin, mutta asialle ei tapahtunut mitään

3 minua ei kuunneltu eikä asiaa otettu vakavasti

4 minua itseäni syytettiin tilanteesta

5 muutoin, miten? _____
_____
_____
_____

32 Oppilashuoltoryhmään?

0 minua ei ole syrjitty

1 kyllä

2 en

33 Jos vastasit kyllä, miten tilanne eteni?

1 minua kuunneltiin ja asia korjattiin

2 minua kuunneltiin, mutta asialle ei tapahtunut mitään

3 minua ei kuunneltu eikä asiaa otettu vakavasti

4 minua itseäni syytettiin tilanteesta

5 muutoin, miten? _____
_____
_____
_____

34 Muihin opiskelutovereihin

0 minua ei ole syrjitty

1 kyllä

2 en

35 Jos vastasit kyllä, miten tilanne eteni?

1 minua kuunneltiin ja asia korjattiin

2 minua kuunneltiin, mutta asialle ei tapahtunut mitään

3 minua ei kuunneltu eikä asiaa otettu vakavasti

4 minua itseäni syytettiin tilanteesta

5 muutoin, miten? _____
_____
_____
_____

36 Kouluterveydenhuoltoon

0 minua ei ole syrjitty

1 kyllä

2 en

37 Jos vastasit kyllä, miten tilanne eteni?

1 minua kuunneltiin ja asia korjattiin

2 minua kuunneltiin, mutta asialle ei tapahtunut mitään

3 minua ei kuunneltu eikä asiaa otettu vakavasti

4 minua itseäni syytettiin tilanteesta

5 muutoin, miten? _____
_____
_____
_____

38 Seta:aan

0 minua ei ole syrjitty

1 kyllä

2 en

39 Jos vastasit kyllä, miten tilanne eteni?

1 minua kuunneltiin ja asia korjattiin

2 minua kuunneltiin, mutta asialle ei tapahtunut mitään

3 minua ei kuunneltu eikä asiaa otettu vakavasti

4 minua itseäni syytettiin tilanteesta

5 muutoin, miten? _____
_____
_____
_____

40 Kuvaile omin sanoin viimeksi tapahtunut konkreettinen tilanne koulussa, jossa seksuaali- tai sukupuolivähemmistöön kohdistuvaa syrjintää on esiintynyt.

_____
_____
_____
_____

41 Millä tavoin seksuaali- tai sukupuolivähemmistöihin kohdistuvaa syrjintää koulussa voitaisiin mielestäsi ehkäistä entistä paremmin?

_____
_____
_____
_____

KIITOS VASTAUKSESTASI!

Tulemme lisäksi haastattelemaan muutamia ihmisiä tutkimukseemme. Mikäli olet halukas osallistumaan haastatteluun, kirjoita yhteystietosi tähän:

_____
_____
_____

Otamme yhteyttä haastateltaviin 31.9.2010 mennessä.

yhdenvertaisuus.fi
equality.fi